
"אם הזר"

מורשת בלתי מוחשית ביפו

פרופ' דניאל מונטרסקו
אדר' רועי פביאן

JANUARY 1, 2024

"אם הזר":

מורשת בלתי מוחשית ביפו

מחלקת שימור עיריית ת"א-יפו:

צוות עבודה:

אדרי רינת מילוא

פרופ' דניאל מונטרסקו

אדרי רועי פביאן

"רסיסים של אינספור מנגינות ושירים, סיפורים ואגדות, לשונות וניבים מהדהדים בבטנה, מחללים אל חייה ומחוללים את היצירה בה. ועל מיתרי ההווה של יפו ממשיכה יד עבר כבדה לפרוט, באצבעות המכירות היטב את הסולם שעליו מטפסת, לאט, מנגינתה הכאובה של העיר [...] תפר דק הנמשך בין טלאי השכונות, השפות והנרטיבים ההיסטוריים המרכיבים את יפו כיום [...] העברית והערבית של יפו ניצבות – לעתים יחדיו ולעתים זו מול זו – על חזית בעלת יותר ממתרס אחד במלחמת הזהויות הלאומית והתרבותית המתחוללת בין דובריהן. בהתנגשות היומיומית על מקום וזכות לביטוי, לשימור, לתיעוד ולהנצחה ולהשתקה – משלטי הרחובות ואתרי העתיקות עד כיתות הלימוד והספריות – שתי השפות ניצבות בתווך, חבוקות כזוג מתאבקים, מנוסים אך תשושים".¹

¹ שפת יפו : מטען יצירה יפואית, בעריכת : יוסי גרנובסקי, יונתן קונדה ורומן וטר (כרמל ירושלים, 2009)

תקציר

המורשת הבלתי מוחשית של יפו חושפת אתרים של פעילות תרבותית וחברתית בעלת ערך היסטורי. ניתוח המורשת מושתת על חמישה צירים מרכזיים: עיר-ים, עיר-כפר, הגירה, 1948 וקהילה. מתוך מושגים אלה מתהווה המציאות העירונית היפואית שמתנהלת במרחבי פעולה טיפוסיים, הכוללים מגוון גדול של תחומי עיסוק ומנהגים, כגון דת, שפה, משפחה, ואוכל. החוויה היומיומית של עירוניות זו מתקיימת בתופעות שגרתיות, זיכרונות וטקסים מוכרים, כגון דיג, מאכלי ים, תהלכות הצופים האורתודוקסים, מכבי יפו ועוד. עבודה זו מציעה מתווה של 15 פרויקטים עירוניים הנובעים מהמורשת הבלתי מוחשית של יפו, מחזקים ומעצימים אותה. חשיבותו של מתווה זה נובעת מיכולתו לגשר בין קהילות מובחנות החולקות מרחב משותף, ושזורות את אופיו הקונפליקטואלי, אשר בהיותו טעון ומקוטב, משווע למנגנוני שילוב, שיתוף והכרה בין-תרבותיים.

השיח הגלובלי על שימור בלתי מוחשי מבקש להרחיב את מושג המורשת למרחבים תרבותיים המשמשים כמסגרת מארגנת של חיי החברה בהקשרים מקומיים. המקרה של יפו מציג כמה תמות יסודיות הייחודיות לישראל: שאלת אותנטיות השימור בהקשר של ערכים מתחרים, והמתח בין זיכרון להמשכיות, קרי בין מוסדות חברתיים ופרקטיקות עירוניות שנעלמו או שעומדים בסכנת הכחדה, לבין מנהגים קיימים ותופעות שמגדירות את התרבות העירונית. הסקר להלן מארגן את שדה המורשת הבלתי מוחשית ביפו סביב התפיסה של העיר כמרחב רב-תרבותי המאפשר הכלה של נרטיבים מתחרים והכרה בריבוי של היסטוריות קהילתיות. המחקר מציע מסגרת פלורליסטית עירונית של יפו כתיבת תהודה המאפשרת לייצג את התרבות הבלתי מוחשית בעיר על מורכבותה וסתירותיה. המחקר מצביע על שדות ייסוד מהם נגזרים מקרי בוחן קונקרטיים לשימור בלתי מוחשי. המחקר נסמך על ניתוח היסטורי, על תצפיות וראיונות עם תושבי העיר ומתווה תוכנית למדיניות שימור בלתי מוחשי ע"י עיריית תל אביב-יפו.

תוכן עניינים

1. מבוא כללי

- א. היסטוריות שזורות ביפו
- ב. אמנת שימור המורשת הבלתי מוחשית (ICH)
 - (1) רקע האמנה
 - (2) אמנת שימור המורשת הבלתי מוחשית (ICH)
 - (3) מטרות האמנה
 - (4) הגדרות ותחומי תרבות

2. מורשת התרבות של יפו : פלורליזם עירוני -- רקע היסטורי וסוציולוגי

- א. ההיסטוריה של יפו כעיר מעורבת
- ב. יחסים אמביוולנטים בין יפו לתל אביב
- ג. קהילות זיכרון ומורשת שנויה במחלוקת : פרופיל סוציולוגי של האוכלוסיה ביפו
- ד. שפת המקום : בין זיכרון לשימור - כיצד לספר את סיפור העיר המעורבת?

3. סקירה וניתוח מופעי המורשת הבלתי מוחשית

- א. קטגוריות : שדות מכוונים
- ב. ייצוג מודל המחקר
- ג. רקע היסטורי-תרבותי של השדות המכוונים
 - (1) הזיקה בין העיר לים
 - (2) הזיקה בין העיר לכפר : "יפו כולה היתה פרדס אחד גדול"
 - (3) הגירה, קהילה ודמוגרפיה לפני ואחרי 1948
 - (ד) מקרי בוחן וערכי מורשת
 - (1) מורשת ה"גטו" ביפו לאחר 1948 : מורשת שלילית ופוטנציאל ריפוי
 - (2) שמות רחובות : המאבק על ייצוג קהילתי
 - (3) אוכל חוצה קהילות : מסעדה בולגרית בניהול ערבי
 - (4) שפת העיר החיה : ערבית ועברית, לדינו ובולגרית, אמהרית ורוסית
 - (5) מנהגים קהילתיים : תהלוכות חג (צופים מוסלמים ואורתודוקסים)
 - (6) שמות אישים ונשים כדרך להנכיח את היסטוריה המקומית

4. המלצות מדיניות

- א. מודל עבודה
- ב. 15 הצעות לקידום מורשת בלתי מוחשית ביפו

5. נספחים

- א. מבנה אמנת המורשת הבלתי מוחשית ודוגמאות רלוונטיות ליפו מהעולם
- ב. מרכיבי תרבות בינלאומית מוכרזים רלוונטיים למקרה היפואי

רשימת תמונות ואיורים

1. תמונה : ההיסטוריה של המקף
2. תמונה : סצנת רצח על רקע העיר עולה באש
3. עלון יפו שלי של עמותת יפו יפת ימים
4. מודל המחקר : דיאגרמה אילוסטריבית
5. מפת פעילות בהקשר ימי
6. מפת פעילות בהקשר ימי : אזור העיר העתיקה
7. מפת סקירינג 1842
8. צילום היסטורי של פרנסיס בדפורד 1862
9. מפת זנדל 1879
10. תצ"א יפו 1924
11. מפת יפו 1944
12. תצ"א יפו צפון ודרום 1958
13. צילום היסטורי מהמושבה האמריקאית ליפו העתיקה
14. צילום היסטורי ייצוא תפוזים, ארכיון ראובן גרוס
15. מפת תנועת אוכלוסין : 1948 עד היום
16. מפת שמות רחובות כיום ובתקופה המנדטורית
17. תמונה : מאבק שליטה במרחב העירוני
18. תמונה : הפסל לזכרו של נתן פנץ וסלון קטאן
19. תמונה : מחיקת שם רחוב
20. תמונה : מחיקת שם רחוב
21. תמונה : רחוב אלנהדה
22. תמונה : הקהילה היהודית תובעת שייכות לעיר
23. תהליך העבודה : דיאגרמה אילוסטריבית

1. מבוא כללי

1.א. היסטוריות שזורות ביפו

יפו–תל–אביב, תל–אביב–יפו. קו הגבול שבין שתי הערים הוא תוצר היסטורי של פוליטיקה מרחבית, שמקפל בתוכו תובנה סמלית על אודות המקום העירוני ועל האחר הלאומי שלו. המקף המקשר והקו המפריד בין מרחבים עירוניים אכן מבצעים את שתי הפעולות בו-בזמן: המקף – המסמל התמזגות או דחייה – מציב את יפו כמקום שולי, בחזקת נספח שיורי, אך הכרחי לכינון הזהות של המטרופולין היהודי. ממתח זה עולים ההילה, הקסם והרתיעה הכרוכים בדימוי העיר. מערך הייצוגים התרבותיים של יפו בעברית ממקם אותה בתווך בין תפישה רומנטית של עיר בעלת עומק היסטורי ("העיר עמוסת העבר") לבין זיהויה כזירה של אלימות פוליטית ("קוף ממאיר בלב הישוב הגדול"), בין ראייתה כמקור של זהות וערגה (בעבר הרחוק) לבין סמל של אחרות ואיבה (בעבר הקרוב) – מושא שסוע של פחד ותשוקה. מאידך, בספרות ובתרבות הפלסטינית יפו מתוארת כמטרופולין חילונית חיוני המגדיר את העיר המודרנית כמוקד של הגירת עבודה (אם הזר/אום אלעריב) וכעיר ראשה במרחב הלאומי והים-תיכוני (כלת הים/ערוס אלבחר, וכלת פלסטיין/ערוס פלסטיין). הניסיון להפריד באופן מלאכותי בין ההיסטוריות העירוניות ולכפות נרטיב חד-צדדי ייצר מזה שנים חומות של הפרדה אשר זכו לביקורת כבר בימים הראשונים לאחר מלחמת 1948. כך למשל כתב באוגוסט 1948 חבר מועצת עיריית תל-אביב משה ארם לשר המיעוטים, בכור-שלום שטרית, בנוגע להקמת גדר שתכלא את תושבי האזור הפלסטינים באזור סגור מיד לאחר כיבוש העיר.

"שכונת עגימי תהא, מכאן מאילך, מוקפת שיכון יהודי מכל צד. יש להניח שלכל הדעות שוב אין חששות לקיום הבטחון בעיר ובסביבה. אך משום מה לא הסתפקו בכך ועומדים להקיף את שכונת עגימי בגדר תיל שיפריד בקפדנות בין השכונה הערבית לשיכון היהודי. סידור זה ישווה מיד לעגימי צורה של גטו סגור ומסוגר. קשה להשלים עם הרעיון הזה, המעורר בנו אסוציאציות של זוועה די והותר. לשם מה נחוץ להוסיף חומרות על חומרות ולהעמיק בלב תושבי יפו הערבים הרגשת מרירות, טינה ושנאה מתמדת? גדר תיל אינו מפעל חד-פעמי, הוא תמיד יעמוד לנגד עיניהם וישמש מקור לא-אכזב של רעל מפעפע. אך גם לתושבים היהודים לא יוסיף גדר-תיל זה "בריאות" מבחינה חברתית. הוא יגביר הרגשות של עליונות עכורה וינציח פירודים, שאין כלל מרצונו להצמיח אותם... גטו בגדר-תיל, גטו, מנותק מגישה לים. הכזה יהיה הקו המדיני שלנו?"

בזכרון הקיבוצי ה"רעל המעפער" ממשיך לייצר ניכור וטינה בין תושבי יפו לתל-אביב. מחקר זה אודות התרבות הבלתי חומרית של יפו מבקש לייצר "ידע מקומי" שיאפשר דיון רב-קהילתי על המורשת המשותפת במרחב העירוני. זהו ניסיון חדשני שאינו מטאטא מתחת לפני השטח את הפצעים הפתוחים אלא מבקש להנכיח את התרומה ההיסטורית של תושבים ערבים ויהודים לפיתוח העיר מן המאה התשע עשרה ועד היום. הדו"ח מזהה ערכי שימור המצביעים על עושר תרבותי שחלקו מודחק וחלקו נוכח בחיי היום. בין זכרון העבר לתהליכים מוחשיים בהווה אנו מציעים מסגרת שימור של מה שקרוי במחקר "היסטוריות שזורות" (Entangled histories). מסגרת זו באה כביקורת לגישת ה"לאומיות מתודולוגית" (מונטרסקו, 2020) הרואת בעיר מרחב דיכוטומי הפועל על פי הגיון לאומי גרידא ומגדיר את התושבים היהודים והערבים כ"אויבים" ולא כשותפים למרחב עירוני. במקום גישה זו, נתמקד ביחסי החליפין וההשפעה ההדדית בין הקהילות והתרבויות, תוך שמירה על המורשת הקהילתית של האוכלוסיות המגוונות בעיר.

1. ההיסטוריה של המקף: יחסי תל-אביב יפו מעבר לפרדיגמה של "עיר שחורה עיר לבנה" (צילום: דניאל מונטרסקו)

1.ב. אמנת שימור המורשת הבלתי מוחשית (ICH)

בשנת 2003 אישרה אונסק"ו את האמנה לשמירה על מורשת התרבות הבלתי-מוחשית. אמנה זו הצטרפה לשורה ארוכה של אמנות בינלאומיות בחסות האו"ם, שמטרתן לשמר את מה שמכונה בשפה המקצועית "מורשת תרבות עולם". על מנת להבין את משמעותה ותפקידה של המורשת הבלתי-מוחשית, עלינו ללמוד את האמנה על סעיפיה השונים ולבחון את תוצריה, שנאספו מאז הכרזתה. ברם, מושא אמנה זו, בהגדרתו כבלתי-מוחשי, מהווה חריגה משמעותית מאמנות העבר של אונסק"ו, הן בהיבט המהותי של מורשת, הן בבסיס הרעיוני-תיאורטי, והן בפרקטיקה היישומית של איסוף, ארכוב וניהול מורשת זו. על מנת להשכיל לזהות ולערוך רשימה של מורשת תרבות יפואית בלתי-מוחשית עלינו לבאר מספר מונחי יסוד ורעיונות ליבה שעל בסיסם מושתת מפעל השימור. לשם כך חילקנו את המבוא לשני חלקים. נפתח בדיון מקדמי של סקירת מונחים מהותיים בשימור, נאזכר אמנות בינלאומיות מרכזיות מהעבר, ונאפיין מגמות ופרדיגמות שימור, כפי שהתפתחו במהלך המחצית השנייה של המאה העשרים ועד ימינו. דיון זה יגדיר לנו מושגית ורעיונית את מהותה של

המורשת הבלתי-מוחשית. במחציתו השנייה של המבוא נסקור את חלקיה השונים של האמנה. נבהיר את מטרתה ואת מנגנון הפעולה שלה, נבחן את מבנה התופעות המוכרזות בה, ונסיים בהתמקדות במספר תופעות מורשת בלתי-מוחשית רלוונטיות ספציפית ליפו, שהוכרו כמורשת עולם מתוקף אמנה זו.

1.ב.1) רקע האמנה

בספרו המכונן מ-1986 סקר יוקה יוקילהטו (Jukka Jukilehto) את רעיון השימור האדריכלי מתקופת הרנסנס ועד ימינו. הספר דן בגישות שונות וביישומן במהלך ההיסטוריה, בראי התקופה והמדינה/ממלכה בה בוצע השימור. בפרק 20 מתעכב המחבר על רעיון "המורשת האוניברסלית". רעיון זה, שהחל להתפתח באירופה עוד במאה ה-18, הבשיל לכדי אמנה בינלאומית, שנחתמה מספר שנים אחרי החורבן שחוללה מלחמת העולם הראשונה, בחסות ארגון "ליגת האומות". בתום כינוס בינלאומי, שהתרחש באתונה ב-1931, נחתמה האמנה שהתמקדה באופן הטיפול במונומנטים אדריכליים. הדיון עסק בשאלת שימור לעומת שיחזור, והוכרע על רקע מבחן האוטנטיות ההיסטורית. בהיבט המעשי האמנה קראה להימנע משחזור וליישם שימור על בסיס לימוד מעמיק ושיטתי של האתר המטופל, תוך הקפדה על כנות החומר והצורה ביחס למקור ולהשתלשלות ההיסטורית. היקף ההרס שגרמה מלחמת העולם השנייה באירופה היה בסדרי גודל רב יותר מזו הראשונה. בשנים שאחרי כן, עסקו מדינות אירופה בשיקום ובנייה חסרי תקדים. אחת השאלות שניצבה בפני המתכננים הייתה, כיצד להתמודד עם אזורים היסטוריים שנהרסו, והדיון הנושן של שימור מול שיחזור זכה להתעוררות והתמודדות מחודשת בכל מדינה בנפרד. היקף ההרס מהמלחמה הבהיר למדינות העולם שוב וביתר שאת את הצורך בדיאלוג, הקשבה והבנה בין קהילות. רעיון "מורשת התרבות האוניברסלית" שיקף באופן מיטבי צורך זה, כמו גם את הפוטנציאל לשיתוף פעולה בינלאומי. ב-1946 הוקם אונסק"ו, זרוע התרבות של האו"ם. אחת השאלות שהעסיקו את חברי גוף זה הייתה כיצד להתמודד עם מורשת תרבות בהינתן פעולות איבה בין מדינות. לאחר סדרת דיונים שנמשכו למעלה משני עשורים, נחתמה ב-1972 האמנה של "מורשת תרבות עולם".

אמנת 1972 סיכמה מהלך ממושך של מאות שנים, והביאה להכרה משותפת של מדינות העולם בדבר חשיבותה האוניברסלית של מורשת תרבות וטבע. מצד אחד הכירה האמנה בשייכותם של אתרים שונים לתרבויות, לאומים וקהילות שונות, ומהצד השני גיבשה האמנה קול אחיד של כלל קהילות העולם, לכדי מורשת אנושית אוניברסלית אחת, תחת מטריית הגנה של ערכות הדדיות. ההכרה באתר כאתר מורשת איננה אוטומטית, והיא מותנת באיכות האתר המוכרז. האתר נדרש להכרה כבעל עניין יוצא דופן (outstanding interest), המשקף ערך אוניברסלי יוצא דופן (outstanding universal value), שנמדד על פי שיטות מדעיות מודרניות. השימוש במונחים "ערך" ו-"שיטה מדעית" מבטא הסתמכות על חוות דעת אובייקטיבית קונצנזואלית, המבוצעת בידי מומחה מקצועי ועל פי אמות מידה מדעיות. גישה זו מושתתת על דיונים, שנערכו עוד בראשית המאה העשרים. אחד ההוגים החשובים מאותה תקופה, אלוואיס ריגל (Alois Riegel), פרסם בשנת 1903 חיבור אנליטי על טיבם של מונומנטים. בחיבור זה הבחין ריגל בין סוגים שונים של מונומנטים - ההיסטורי, המכוון והאסטטי, וחידד את הצורך שבפיתוח מתודה אובייקטיבית לקביעת ערכו של המונומנט. גישה זו תאמה את רוח התקופה המודרניסטית, שראתה בגישה הטכנו-מדעית פרקטיקה אובייקטיבית-אוניברסלית, וזו שמשה בסיס לאמנות השימור. אמנת ונציה מ-1964, הינה דוגמה חשובה לכך, שכן רבות מהאמנות שנחתמו אחריה מנוסחות ביחס

אליה. אמנת ונציה ייחסה חשיבות רבה לדעת המומחה והעדיפה את הערך ההיסטורי על פני האסטטי בבחינת החשיבות וביישום הפרקטיקה השימורית.

בסוף שנות השבעים של המאה שעברה החלה דעיכתה של הגישה המודרניסטית, ועימה התערערות מתודת הערך המדעי האוניברסלי. ב-1979 נחתמה אמנת בורה באוסטרליה (Burra Charter). אמנה זו התייחסה לזיקה בין קהילה ילידית למקום, וייחסה חשיבות לרלוונטיות חברתית-מקומית של האתר. אמנה זו מחודשת מדי מספר שנים תוך עריכת תיקונים, וב-1999 זכתה הקהילה הילידית הקשורה למקום לצרף את קולה כחלק מהגדרת ערך המקום. ב-1982 תחת אמנת דסשמבו (Deschambault), שבקנדה, הוכרז כי אופן התנהלות הקהילה המקומית באתר והתאמתה למקום מהווים חלק מערכי האתר המוכרז. שני המקרים הללו משקפים שלב התפתחותי ברוח אמנות השימור, אשר חרג מהגישה המדעית ופיסית-חומרית של אתר, ותחת זאת נסמך על ערכים יחסיים המסתמכים על זיקה חברתית של תושבים למקום. ב-1994 נחתמה אמנת נארה. אמנה זו אתגרה את הגישה השגורה עד אז ביחס למבחן האותנטיות. עד אותה שנה הונהגה התפיסה האירופאית, שחייבה רציפות היסטורית בחומר, והייתה תקפה באופן אוניברסלי, אך אמנת נארה אימצה את הגישה האסייתית, אשר נסמכת על שחזור וחינוך חלקי מבנה, ובכך פתחה פתח לפרשנות במבחן האותנטיות. בשנת 2000 נחתמה אמנת פירנצה, שעסקה בשימור נופים אירופאיים. אמנה זו הציעה לערב ציבור תושבים וקהל בעל זיקה לאתר בהליך אחזקתו וניהולו של המקום. ב-2005 נחתמה אמנת פארו (פורטוגל), שהדגישה את זיקת ציבור התושבים לאתר היסטורי לשימור, וקראה לשלבם כפרטים וכקבוצה בהליך פיתוח תכנית השימור וניהולה.

התפתחויות אלה באמנות השימור והנחיותיהן אינן מקריות. הן תולדה של תהליכים רחבים ועמוקים יותר, שמתרחשים בעולם כולו ומושפעים ממגמות חברתיות-פוליטיות וכלכליות. בהיבט החברתי-פוליטי מורגשת הגישה הפוסט-מודרנית, שמקדשת את הפרט ואת המוסר היחסי. בעולם של ריבוי קולות ופוליטיקה של זהויות, נשמעת הקריאה להמרת מתודת השיפוט הערכי בהכרה בריבוי ערכים. בעוד שעקרון הערך האוניברסלי ייחס מעמד מיוחד לקבוצת מומחים מקצועיים, בעולם של ריבוי נרטיבים, אסוציאציות סובייקטיביות, ו-"אחרות", לא ניתן עוד לעמוד אמפירית את החשיבות הערכית של מקום (Orbasly 2017). פרקטיקות ריאליטיות של הצבעות ציבוריות על אתרי מורשת כבר אינן בגדר חלום בלהות בעיני מומחים ורשויות שימור, שכן האמנות הרשמיות עצמן קוראות לשילוב הציבור והתושבים באיתור ואפיון אתרים וניהולם (Historic England 2008). הגבולות המסורתיים שיצרו חיץ בין המרחב היומיומי הכאוטי והעדכני לבין המרקם ההיסטורי לשימור הולכים ומטשטשים. הדיון המקצועי בשימור איננו עוד מתבדל וממוקד בחומר, צורה ואותנטיות, אלא הוא עוסק רבות גם בהיבטים של ניהול, קיימות והשלכות חברתיות-כלכליות (Orbasly 2017). בדיון המקצועי-אקדמי מזהים חוקרים שינוי פרדיגמתי בתפיסת מפעל השימור. במאמר מ-2011 מונה אראוז (Araoz) תשעה גורמים שחוללו את השינוי: הכרה באתרים בלתי-מוחשיים, יצירת זיקה בין התנהלות חברתית וערכי מקום, ניצול מנגנוני מורשת ככלי לצמצום עוני, הכרה בערך העתקים, פסאדיזם, החלפת רכיבי מקור (replacement in kind), שימוש בשחזור למטרות הנגשה, עליות ערך וחילופי אוכלוסיות כתוצאה מתהליכי שימור, ותיור יתר. דיאז-אנדרו (Diaz-Andreu) מזהה את השינוי, כנובע ממקור אחד -- עליותו של הערך החברתי וההכרה בחשיבות זיקה חברתית של קהילה למקום בהיבטיה השונים (2017). בהינתן תהליכים אלה ונטייה הולכת וגוברת

לדמוקרטיזציה בשיח השימור, מהווה אמנת המורשת הבלתי-מוחשית רכיב משלים והכרחי בשינוי הפרדיגמתי המתהווה במפעל השימור העולמי.

2.ב.1 מבנה האמנה

האמנה לשמירה על המורשת הבלתי-מוחשית נחתמה בשנת 2003. בראשית המסמך נוסחו המניעים ליצירתה, המסכמים שלל איומים המעיבים על המגוון התרבותי העשיר המתקיים בביטויי הבלתי-מוחשיים, וחשיבותם לפיתוח בר-קיימא של תרבות באשר היא. בין אלה מצויינים תהליכי גלובליזציה ותמורות חברתיות עולמיות והשלכותיהם, אשר לצד תופעות של חוסר סבלנות בין קהילות מאיימים לדרדר, להעלים, ולהרוס את המורשת הבלתי-מוחשית.

3.ב.1 מטרות האמנה

מטרת האמנה הינו להגן על המורשת הבלתי-מוחשית של קהילות שונות מפני האיומים, שמנינו בפסקה הנ"ל, ולהבטיח כיבוד הדדי למנהגים ומסורות של הקהילות השונות. כמו כן אמנה זו נועדה לעורר מודעות בינלאומית למגוון העשיר של פרקטיקות התרבות הבלתי-מוחשית הקיימת בעולם, ולספק תשתית לסיוע ושיתף פעולה בין תרבויות.

4.ב.1 הגדרות ותחומי תרבות

לצורך אמנה זו הוגדרה התרבות הבלתי-מוחשית כמנהגים, ייצוגים, ביטויים, ידע, מיומנויות, כלים, חפצים, עצמים, וחללי תרבות, אשר קהילות, קבוצות ופרטים משייכים להם ערך תרבותי. המורשת הבלתי-מוחשית עוברת מדור לדור, היא מיוצרת מחדש על ידי קהילות וקבוצות, כתגובה לסביבתן, ביחס לסביבתן הטבעית וההיסטורית, ומקנה להן תחושת זהות ורציפות. אלו כוללות 5 תחומים:

- מסורות שבעל פה וביטויים, ביניהם שפתיים.
- אמנויות מופע.
- מנהגים חברתיים, טקסים ואירועים חגיגיים.
- ידע ומקצועות שעיסוקם בטבע וביקום.
- אומנות מסורתית.

2. מורשת התרבות של יפו : פלורליזם עירוני -- רקע היסטורי וסוציולוגי

"יפו יפת ימים עיר קדומים. יפת בן נח בנה אותה, וקרא שמו עליה. אבל מכל יפייפותו של יפת לא נשתייר בה אלא מה שאין בני אדם יכולים ליטול ממנה, והיא משתנית והולכת לפי טיב יושביה". ש"י עגנון, תמול שלשום).

"יפו היא 'אם הזר' (אם אל-עיריב). היא מקבלת אותו ומאכילה אותו בעודה מזניחה את בניה שלה ומותירה אותם לרעוב". (קשיש יפואי)

2. א. ההיסטוריה של יפו כעיר מעורבת

ערים מעורבות הן זירת מאבק על מרחב וזהות הניטש בישראל מזה כמאה שנים. בין ערים אלה בולטת יפו במורכבות יחסיה עם תל אביב - "העיר שהולידה מדינה". מערך יחסים טעון זה מעלה שאלות פוליטיות, חברתיות ותרבותיות על זהות העיר ועתידה, שעמן מתמודדים התושבים והממשל מאז סיפוחה לתל אביב בשנת 1950 ועד היום. ערים מעורבות בישראל הן תרבות היסטורית של דפוסים עירוניים, חיים קהילתיים ומגמות תכנון שהתפתחו תחת השלטונות העות'מאני, הבריטי והישראלי (Monterescu and Rabinowitz, 2007). בעיר העות'מאנית "קהילות" (מִילֵת) או "עדות" (טאאיפה) הוגדרו על בסיס דתי, ויוחדו למיעוטים נוצריים ויהודיים, שלהם הוענקה אוטונומיה משפטית רחבה.² קהילות אתניות דרו בנפרד ברובעים שונים של העיר העתיקה (לדוגמה הרובע הארמני או הרובע היהודי), ללא מרחבים ציבוריים משותפים ומסגרת מאחדת של אזרחות וזהות קולקטיבית. העיקרון המרחבי המסדיר את היחסים בין הקהילות באימפריה העות'מאנית הושתת על הלימה בין גבולות חברתיים וגבולות מרחביים. גבולות אלה החלו להיטשטש במאה ה-19, עם התפתחות הכלכלה והמסחר באזור ועליית התודעה הלאומית המודרנית, אשר הגדירה מחדש את הקהילות הדתיות המקומיות כחלק מ"קהילות מדומיינות" (אנדרסון, 1999). לצד התפתחות תנועות חברתיות וספירה ציבורית משותפת, הסלים המאבק הטריטוריאלי על מרחבי שליטה במהלך אירועי הדמים של 1921, 1929 ובימי המרד הערבי (1936-1939). המאבק על קרקע וזהות הגיע לשיאו במלחמת 1948, עם כיבושן של ערים אלה והגדרתן כ"ערים ישראליות" בעלות מיעוט ערבי.

כעיר מעורבת, יפו היא פועל יוצא של תהליכים היסטוריים שאותם הגדיר הגיאוגרף הרווי כ"הרס יצירת" (Harvey, 1991). יפו היא עיר של ניגודים ומתחים, שאין לתארם באמצעות קטגוריות דיכוטומיות כגון: מהגרים וילידים, הגמוניה והתנגדות, זרות ומקומיות.³ חלק מן המתחים הללו דרים בכפיפה אחת ותורמים למורכבות ולייחודיות העיר, חלקם עלולים לפרק את העיר מבפנים ולהביא לתחושות של ניכור וניתוק.

² מִילֵת היא מונח עות'מאני אשר מגדיר התארגנות עצמית של מיעוט דתי תחת חסות הממשל התורכי. המילת זכה להכרה רשמית ממוסדות השלטון וקיבל זכויות לשיפוט פנימי ולגביית מיסים. יחסי הקהילה והממשל המרכזי הוסדרו באופן אנכי בתיווך המנהיג הדתי (הבאשי היהודי או הפטריארך הנוצרי). בעקבות הרפורמות של 1856 (תנזימאט) נשחקה האוטונומיה הקהילתית של המיעוטים הדתיים כחלק מתהליך המודרניזציה של האימפריה העות'מאנית ויחסיה עם המעצמות הקולוניאליות באירופה.

³ הכוונה לכך שאין לראות מונחים אלה כקטגוריות אנליטיות סטטיות אלא כפרויקטים פוליטיים בזכות עצמם. כך למשל, גם האוכלוסייה הפלסטינית וגם התושבים היהודים החדשים מנסים להתוות לעצמם זהות "יפואית" מקומית בדרכים שונות.

יפו היא עיר מעורבת בכמה מובנים ובכמה מישורים - ערבים ויהודים, תושבים ותיקים ועולים חדשים, מזרחים ואשכנזים, עשירים ועניים, דתיים וחילונים. היא כוללת מגוון הטרוגני של שכונות היסטוריות, שכונות ותיקות וחדשות, שלצדן הולכים ונבנים מתחמים סגורים ומבני פאר, לעתים קרובות על חורבות מבנים שנהרסו זה לא מכבר. יפו שוכנת אמנם בקרבת מרכז המטרופולין, אולם למעשה היא מתנהלת בשוליו. רק בשנים האחרונות חזרה יפו אל מרכז הזירה העירונית, וזאת בעקבות הקמת צוות תכנון ליפו, אשר חולל תנופה מוסדית ונדל"נית חדשה בתכנונה ובפיתוחה של העיר. אולם אליה וקוף בה. פיתוח העיר טומן בחובו איומים משמעותיים על תושביה הוותיקים.

כעיר נמל מרכזית, יפו היתה שער הכניסה לארץ של המתיישבים היהודים ואחר כך הציונים (רם, 1996). למעשה, עד לעלייה השלישית, יפו היתה בירת "היישוב החדש". בתחילת המאה העשרים, יפו הולידה את אחוזת בית, וב-1948 – משל הגולם שקם על יוצרו – תל אביב, שנוסדה כפרבר היהודי של יפו, הפכה את עירה-הורתה ל"רובע 7" ול"שכונה" ערבית במטרופולין היהודי. עם הקמת מדינת ישראל, איבדה יפו את מעמדה המוניציפלי כרשות מקומית עצמאית. לאחר תקופה קצרה של ממשל צבאי (עד קיץ 1949), סופחה העיר ב-1950 לתל אביב, ומאז מהווה הקהילה הערבית מיעוט לאומי בעיר יהודית. לאחר 1948, נותרה בעיר אוכלוסייה ערבית דלת אמצעים שמנתה כ-3,900 תושבים בלבד (מתוך קהילה כבת 70,000 נפש לפני פרוץ הקרבות). יפו הערבית נותרה ללא אליטה אינטלקטואלית, מעמד ביניים והנהגה חברתית. במקביל, אוכלסה העיר בעשרות אלפי יהודים מארצות הבלקן וצפון אפריקה. ברבות השנים עזבו את יפו היהודים שקבעו בה את מושבם והתבססו כלכלית, ובעיר נותרה אוכלוסייה יהודית וערבית חלשה ונטולת משאבים. התפנית הרדיקלית באופייה האורבני הפכה את יפו מעיר ערבית שלפני 1948 היו 30 אחוז מתושביה יהודים (שכונות שפירא, פלורנטיין ושבוזי נחשבו כחלק מתחום השיפוט של עיריית יפו), לעיר מעורבת שכ-30 אחוז מתושביה הם ערבים. כיום חיות ביפו אוכלוסיות הטרוגניות מרקעים מגוונים ומעמדות שונים המונות יחד כ-50,000 תושבים (נכון ל-2017): קהילה ערבית בת כ-20,000 תושבים (3,400 נוצרים ערבים וכ-16,800 מוסלמים), אוכלוסייה יהודית המורכבת מתושבים ותיקים ועולים חדשים כבת 30,000 תושבים, כמה מאות תושבים יהודים חדשים ומבוססים, עובדים זרים ומשת"פים. בדו"ח זה אנו מבקשים להצביע על הריבוי וההטרוגניות ההיסטורית תוך שימור ההיסטוריות הקהילתיות.

נקודות ציון בהיסטוריה של יפו

- 1799 : חורבן העיר ע"י צבא נפוליאון.
- 1807-1818 : שלטון אבו נבוט כמושל יפו, שיקומה והתפתחותה.
- 1871 : הקמת עיריית יפו -- יפו כמרכז מחוזי עותומאני השולט על 126 כפרים.
- 1892 : הקמת קו הרכבת בין ירושלים ליפו עם קו לנמל (יזם יוסף נבון).
- 1918-1948 : שלטון המנדט : ריבוי אוכלוסין משמעותי (הגירת עבודה מכל האזור, כולל אוכלוסיה יהודית) -- יפו כמוקד קוסמופוליטי קולוניאלי תחת קונפליקט. היבדלות הדרגתית בין יפו לתל-אביב.
- 1948 : פליטות של 95% מהאוכלוסייה הפלסטינית. כניסת קהילות יהודיות מהבלקן, צפון אפריקה ומזרח אירופה.

- 1948-1960 : יפו כעיר מעבר -- "בולגריה הקטנה". גטואיזציה של הערבים בעג'מי וג'בלייה.
- 1970-1980 : כניסה של קהילות חדשות (עולים מחבר העמים, אתיופים). מהגרי עבודה פלסטינים ומשתפ"ים. התגבשות חברה אזרחית ערבית.
- 1990-עד היום : ג'נטריפיקציה ושינוי דימוי העיר. העיר כזירה למאבק חברתי.
- 2000 : אירועי אוקטובר והאינתיפאדה השנייה.
- 2021 : אירועי מאי -- אלימות בין-קהילתית ודיכוי משטרתי. משבר חברתי עמוק סביב סוגיות של דיור ושייכות.

2. ב. יחסים אמביוולנטיים בין יפו לתל אביב

במישור התרבותי בו אנו מתמקדים, יפו מהווה מרחב של שלילה אך גם מרחב של הזדהות, לכן השיח התל-אביבי על יפו הוא כפול ודיכוטומי: מצד אחד, יפו מוצגת כעיר לאומנית, אסלאמית או קרימינלית; ומצד אחר, יפו משווקת כעיר אמנותית, גסטרונומית ורב-תרבותית.⁴ בעשורים האחרונים, במקביל לעניין המחודש ביפו ולתהליך הג'נטריפיקציה, התגבשה כנגד הדימויים השליליים המוכרים של יפו מערכת דימויים המבנה אותה כמקום אופנתי ומזמין. למשל, כתבה שהתפרסמה במקומון זמן תל-אביב מצביעה על התפנית בדימוי העיר -- "כיצד הפכה יפו לפריז הקטנה" (31.8.2000):

בין הסמטאות והחומות, עם אווירה של נמל ושודדי ים וריח מתוק ומלוח, רוחשת ביפו בשנים האחרונות סצנה תיאטרלית שוקקת. איך קרה שיפו הפכה לפריז קטנה... את מה שלא מספקת האידאולוגיה משלימים כנראה מחירי הנדל"ן, אבל התוצאה מרשימה בכל מקרה: יפו הפכה בשנתיים האחרונות למרכז תיאטראות בולט. בשנים האחרונות פלשו לשם מועדון התיאטרון, תיאטרון גשר, קבוצת נוצר, תיאטרון קליפה, בית מיומנה, התיאטרון הערבי-עברי, וגם תיאטרון הסמטא הוותיק חי וקיים. ככה שמאחורי הקלעים של תל אביב מתרחשים דברים על הבמה, מה שהופך את יפו מבחינה תיאטרלית לשדה תוסס בהרבה ממה שקורה בתפוח הזעיר [...]

האקזוטיקה של ההטרונותיות ביפו - ערבים ויהודים, עשירים ועניים, אמנים ופועלים בכפיפה אחת - היא מקור המשיכה. הנהירה ליפו מתחילה מחיפוש אחר השונה, השאיפה היא להפוך את האזור לאוף-ברודווי.

⁴ דוגמאות היסטוריות למערכת הייצוגים השלילית: יפו הלאומנית – בשנת 1989 הכריזה הכותרת הראשית של העיר "אשף הולך וסוגר על יפו" (4 לאוגוסט, 1989 עמ' 1); יפו עלובה – "אחותנו הצולעת" הייתה כותרתו של מוסף מיוחד על יפו שלאחר אוקטובר, המתאר את יפו כחצר האחורית של תל אביב ("זמן תל אביב", יוני 2002); יפו כמוקד פשיעה – "יפו מתחמשת" היתה כותרת של כתבה של מריאנה אוליצקי ("תל אביב" 11 למאי, 2001, עמ' 33); ויפו האסלאמית – רינו צרור, כתב של עיתון "העיר", כינה את יפו בפינתו הקבועה "טהראן הקטנה", בשל ריבוי הנשים הרעולות, ובכך כרך בכריכה אחת את העיר עם קיצוניות אסלאמית-לאומנית. לעומת זאת, יש המשווקים יפו תרבותית, יפו גסטרונומית (התוכנית "שום פלפל ושמן זית" צולמה בבית ביפו המשקיף אל הים).

אירועי אוקטובר 2000 קעקעו את הכפילות שבדימוי הציבורי של יפו למשך כמה חודשים, שבמהלכם שוב תוארה כעיר עלובה, נטושה ולאומנית. הדימוי הציבורי הכפול שלה שב לתחייה לאחר אותם חודשים, עם ניסיונותיהם של גורמים נדל"ניים, פוליטיים ותרבותיים להביא לנורמליזציה בעיר. תהליך זה חזר על עצמו מדי כמה שנים, בעקבות הפגנות שהסלימו או עימותים מול המשטרה (לאחרונה במאי 2021). לאחרונה עולה הדיון בדבר אופייה "הכפרי" של יפו ונוכחות בעלי חיים במרחב העירוני כגון סוסים, תרנגולים וטווסים. לסוגיות אלה השלכה ישירה על הדיון במורשת בלתי מוחשית. בחינת דימויה של יפו במונחים של מורכבות עירונית מאפשרת לתאר את המתח שבין התמזגות והתבחנות, ובין בליעה והפרדה מרחבית, המלווה את היחסים שבין תל אביב ויפו, ובין ערבים ויהודים בכלל.

היחסים האמביוולנטיים בין יפו לתל-אביב נובעים מהיסטוריה של מאבק והתבדלות בין הערים שבאה לידי ביטוי כבר עם הקמת אחוזת בית. באסיפה הכללית שהתכנסה ב-1909 כדי לדון בשם שיינתן לעיר החדשה התלבטו המצביעים בין אוטונומיה להדדיות. השמות המוצעים -- "יפו החדשה" (8 קולות), "נוה יפו" (10 קולות), "הרצליה" (6 קולות), "תל אביב" (25 קולות) -- הכריעו בדבר אוטונומיה לתל-אביב אולם הדיון המשיך עשורים רבים לאחר ייסוד העיר. כך גם בדיונים לקראת צירוף העיר יפו לתל-אביב ב-1950 נדרשו פרנסי העיר לשם החדש. השיח הציבורי נחלק לגבי השאלה האם צירוף יפו לתל-אביב הינה בגדר "סיפוח" או "איחוד". מבין השמות המוצעים ליישום העירונית הוצעו "יפו-תל-אביב", "יפו רבתי", או "תל-אביב". הבחירה ב-"תל-אביב-יפו" נתפסה כפשרה בין המחנה ההיסטורי-הרומנטי לבין המחנה הציוני-המודרני. הדיווחים בעיתון הרשמי ידיעות עיריית תל-אביב מספקים הצצה למחלוקות הסוערות שהתחוללו בעיר. כך, בציטוט ממאמר בעיתון הארץ שכותרתו "יפו נגד תל-אביב", הכריז המחבר:

"כל הסימנים מראים שבימים הקרובים יערך במדינה מאבק איתנים בין שני גושים אידיאולוגיים. אולם סלע המחלוקת במאבק זה לא יהיה יוקר המחיה, או חירות היוזמה הפרטית, אלא נושא רעיוני טהור – שמה האחד של יפו ותל אביב. מצד אחד מתייצבת אסכולה היסטורית-רומנטית, אשר בראשה יעמוד, כנראה, ראש הממשלה עצמו. אסכולה זו טוענת לשם יפו, אחד השמות העתיקים ביותר בארץ, הידוע לכולם כעיר תנ"כית וכמקום-מוצאם של התפוזים. אולם מר רוקח נרעש ונרגז מרעיון זה וטוען בתוקף לזכות השם תל אביב, אשר העולם למד לקשרו במפעל הציוני, בייחוד בזמן האחרון. האסכולה ה"היסטורית" טוענת שהשם תל-אביב הוא מלאכותי ובלתי מוצלח, תרגום בלתי מדויק של השם "אלטנוילנד" של הרצל, ואילו האסכולה ה"ציונית" חוששת שיפו תכבוש את תל-אביב כיבוש רעיוני, אחרי שתל-אביב כבשה את יפו כיבוש צבאי" (חוברת 5-6 שנה 10, עמ' 75).

כאמור השיח בדבר היחסים בין שתי הערים ממשיך עד היום ומתבטא במתח בין הדימוי של יפו כ"חצר האחורית של תל-אביב" לבין היותה "פנינת נדל"ן". בקהילה הפלסטינית מתחולל במקביל דיון פנימי על עתידה של יפו. האם יפו היא עדיין "גטו" ו"פרויקט שיקום" או שמא ניתן להשיב את ימי "כלת הים" כקדם ולכונן "מרכז אורבני מודרני"?

2. ג. קהילות זיכרון ומורשת שנויה במחלוקת: פרופיל סוציולוגי של האוכלוסיה ביפו

ההיסטוריה העירונית ביפו היא תוצר של יחסים דיאלקטיים בין חברה ומרחב, אשר יצרו לאורך השנים עובדות מרחביות לא-מוגמרות. מבחינה מבנית, מערך הכוחות החברתי ביפו הוא נטול מרכז מובהק. בתגובה למצב הזה,

כל קבוצת אינטרסים מגבשת לעצמה אידיאולוגיה ופוליטיקה פרטניות סביב סוגיות מקומיות וזהויות פרטיקולריות, מבלי להתייחס אל המכלול הפוליטי והחברתי. כך מדגישים התושבים היהודים החדשים את הצורך באכיפת החוק, ומתעלמים מהצורך לטפל בכשלים המערכתיים שהולידו מצוקה ופשעה מלכתחילה. מנגד, המועצה האסלאמית דואגת לאינטרסים הסקטוריאליים של הקהילה המוסלמית ואינה כוללת את האוכלוסייה הנוצרית.

ההתארגנות סביב זהויות פרטניות זכו בספרות הסוציולוגית לכינוי "פוליטיקה של זהויות"⁵ (Calhoun, 1994). ביפו ניתן להגדיר באופן כללי ארבע קבוצות זהות שונות: הקהילה הפלסטינית (אותה ניתן לחלק גם לתת-קבוצות מעמדיות ודתיות), קבוצת התושבים היהודים החדשים (המכונים בפי רבים ביפו "ג'נטריפיקטורים", או פשוט "צפונים"), האוכלוסייה היהודית הוותיקה (המורכבת מעולים שהגיעו ליפו בשנות החמישים מבולגריה, מטורקיה, מרומניה ומצפון-אפריקה), וקבוצת המתנחלים העירוניים (המורכבת מדתיים-לאומיים החברים ב"גרעין התורני"). כל אחת מקבוצות אלה מקדמת פרויקט פוליטי-תרבותי של "מקומיות" המגדיר את שייכותה לעיר, ומעניק לגיטימציה לתביעותיה מהממסד השלטוני בהשוואה לקבוצות האחרות.

א. הקהילה הפלסטינית: העיקרון הקהילתי המארגן את התושבים הערבים נשען באופן שלילי וביקורתי על תחושת האפליה הקשה, ולחלופין, באופן חיובי ואקטיבי, על הדרישה לשוויון אזרחי ועל תפיסה עמוקה של שייכות היסטורית ומקומיות "מקורית" או "ילידית". מסגרת זהות זו גוברת על הפיצולים העדתיים והמפלגתיים בין מוסלמים ונוצרים, בין גופים פרוגרסיביים ושמרניים, ובין דתיים וחילוניים. מאז 1948, הצליחה האוכלוסייה הערבית להגדיר את זהותה המקומית באופן היציב ביותר עד כה, כך שגם מי שהיגר ליפו מהגליל או מהמשולש תופס ומציג עצמו לעתים קרובות כיפואי, "בן העיר" (אבן אל-בלד). על-פי רוב, בני הדור השני לא עוזבים את יפו ולא עוברים לגור ביישוב אחר. קליטתם אפשרית משום שהעיר מציעה משאבים כלכליים והזדמנויות תעסוקתיות שאינם נגישים בכפרים הערביים. מבחינה תרבותית, יפו נתפסת בעיני תושביה כ"אום אל-ע'ריב" (אם הזר), כלומר כעיר בעלת גבולות פתוחים המאפשרת, לעתים בעל כורחה, כניסה של "זרים" (מהגרי עבודה ואף משתפי פעולה). אידיאולוגיה זו של שייכות ילדית מלווה בשיח משברי ונוסטלגי על זהות ושייכות לעיר, המציג את יפו כעיר שבורה שירדה מגדולתה ומלקקת את פצעה. שיח זה הוא המישור היחיד המאפשר חזית אחידה של סולידריות חברתית. במישורים הפוליטי, העדתי והמעמדי, הקהילה הערבית ביפו נותרת מפוצלת ושסועה, כפי שמוכיחים מאבקי השליטה ההרסניים בין המועצה האסלאמית והאגודה למען ערביי יפו.⁶ את הפיצול הזה היטיב לתמצת אינטלקטואל יפואי: "יפו היא זהות ללא קהילה. האנשים ביפו נותרו תקועים – זוהי חברה שבורה ושסועה שלא מצליחה להתאחד." ביטוי גרפי לאותה תחושה קולקטיבית הביעו חברי קבוצת "מנהיגות צעירה", אשר עיצבו וציירו גרפיטי ברחוב יפת בעיר. בציור הקיר מופיעים

⁵ באצטלה של מאבק לאומי ואתני לשוויון זכויות והכרה פוליטית, ההתארגנות על בסיס של זהויות סקטוראליות מייצרת קטגוריות חד-משמעיות של "אנחנו" ו"הם", שאינה מאפשרת קואליציות יציבות חוצות קווים. על רקע נסיגת מדינת הרווחה והחלשות

אידיאולוגיות לאומיות טוטליות (כגון פאן-ערביות או קומוניזם), חדרה הפוליטיקה של הזהות העדתית והדתית לחלל הריק שנוצר.

⁶ מאבקים אלה הגיעו לכדי תביעה משפטית וחילופי האשמות הדדיות בדבר שחיתות, בגידה וקאופטציה. פעילי האגודה למען ערביי יפו האשימו את המועצה האסלאמית בניסיון "השתלטות" על הועד המנהל של האגודה ובמטרה "לחסל את הארגון ולבטל את אופיו הליברלי-חילוני" (מעריב, 1.02.2004).

מקטעים שונים המציגים תמונות קשות מחיי העיר: רצח נרקומן על רקע בתים בוערים, נשים מתאבלות ליד קבר, אם אווזת בתינוק, איש זקן חסר אוזניים. את ציור הקיר מלווה טקסט שחיברו חברי הקבוצה תחת הכותרת "זכויות שנרמסו" (חקוק מפרומה), והוא מעיד על עומק תחושת המשבר:

צאבר ילד סבלני, יש לו חלומות אבל קשה לו להגשים. הוא חלק משלם שרוצה לומר, לנוע קדימה. תקוע על סוס עץ, כל חייו הוא מנסה לנוע הלאה. לפרוץ את המחסום. עכשיו צאבר כבר זקן ובידו פטיש. עוד רגע הוא מגשים את חלומו. אבל הוא כבר זקן ואין לו כוח. הוא שובר את המחסום ומת. אבל בבית הקברות אחרי מאבק ארוך כל-כך מוצא צאבר בין המתים שוויון: כולם מתים, כולם יחדיו [...] גם אנחנו נמשיך לצעוד, אבל עוד לא הגענו אל הסוף. אנחנו עדיין תקועים [...]

2. סצנת רצח על רקע העיר העולה באש, רחוב יפת. צילום: דניאל מונטרסקו

ב. הקהילה היהודית הוותיקה: התושבים היהודים הוותיקים הגיעו ליפו בתקופה שהעיר היתה נתונה בתהליכי התאוששות מהטראומה של מלחמת 1948. כפי שמתואר במדריך יפו (1949), חוברת שנכתבה בידי עיתונאים והופצה בקרב המהגרים היהודים ככלי להכרת סביבתם החדשה, העיר שלאחר המלחמה היתה משולה ל"קליפה ריקה" שאותה יש למלא בתוכן. פרויקטים של בינוי קהילה והתבססות אישית הם שהגדירו את יעדי המהגרים בשנים הראשונות:

העלייה הגדולה יצרה ביפו ישוב יהודי בן חמש רבבות ומעלה – הישוב העירוני הגדול ביותר שנוצר בעקבות קיבוץ הגלויות של ימינו. עיר יהודית חדשה-ישנה זו היא בבחינת ספר חתום, לא רק בשביל רוב רובו של הישוב הישראלי, אלא גם בשביל תושבי תל אביב הסמוכה, ואפילו בשביל

רבים מתושבי יפו עצמם. אכן, יש הבדלים ניכרים בין יפו והיישובים הוותיקים בישראל. הייתי אומר שיפו כבר נעשתה עיר ישראלית, אבל עדיין איננה עיר עברית [...] זה לא היה התהליך הנורמלי של בניית עיר חדשה. כאן הקליפה הריקה – הבתים עצמם – היתה מן המוכן. צריך היה רק להפיח רוח חיים בעיר של רפאים, אבל גם לא היתה אפשרות לתכנן את בניית העיר. מבחינה חומרית-חיצונית אין יפו העברית אלא מורשת יפו הערבית מלפני מאי 1948.

תחת תנאים חומריים קשים ומתוך עמדת נחיתות ביחס לתל אביב, שהנהגתה בראשות ראש העירייה רוקח לא רצתה בסיפוח יפו אליה, הצליחו המהגרים להקים קהילה שוקקת של סוחרים זעירים ואנשי מלאכה שקיימו יחסי שכנות עם הערבים, יחסים הזכורים לטוב בעיני התושבים הוותיקים. בתקופת השיא של שנות החמישים והשישים, מנתה הקהילה בסביבות 40,000 תושבים, והיוותה מרקם רב-תרבותי של יהודים מארצות הבלקן, ממזרח אירופה ומהמזרח התיכון. הקבוצה הגדולה והמבוססת ביותר היתה הקהילה הבולגרית (כה גדולה שיפו נודעה כ"בולגריה הקטנה"). אולם לתושבים היהודים היתה אפשרות של ניעות חברתית וניידות מרחבית, לכן הפכה יפו החל משנות השישים ל"עיר מעבר" בדרך אל שיכונים משופרים בבת ים, בראשון לציון, בחולון או בתל אביב. על-פי רוב, בני הדור השני והשלישי לא נשארו ביפו, והקים הקהילתי המאורגן של האוכלוסייה היהודית התפרק בהדרגה. עם הזדקנות האוכלוסייה הוותיקה, נחלשו מוסדות מוכרים (לדוגמה שבט הצופים, או קבוצת מכבי יפו שנסגרה כתוצאה משחיתות תקציבית), ומועדונים קהילתיים וסניפי מפלגות הפכו למקומות מפגש חברתי לפנסיונרים (לדוגמה מקהלת צדיקוב וסניף הליכוד בשדרות ירושלים). הקו העיקרי המאפיין שיח קהילתי זה הוא של התפוררות מבפנים ואובדן השליטה בעיר לטובת תושבים רוסים וערבים מבחוץ. על חשש זה מעידה תושבת בולגריה ותיקה: "יפו היתה פעם של הבולגרים, אבל מה שהיהודים לקחו במלחמה, הערבים לוקחים עכשיו בכסף." בנוסף להגדרה העצמית מול האוכלוסייה הערבית, מציבה עצמה קבוצה זו במונחים מעמדיים ועדתיים גם מול התושבים היהודים המבוססים, שהחל משנות השמונים ואילך בחרו ביפו כמקום מגורים. עם אובדן המוסדות הקהילתיים ביפו, ובמקביל להשתלבות האוכלוסייה היהודית הוותיקה במרחב המטרופוליני התל-אביבי, נחלשה הזהות הקולקטיבית "היפואית" וטושטשה ההבחנה בין יפו ודרום תל אביב. כמענה לעמדה סטיגמטית המזהה את תושבי יפו כ"דרומים", תופסים היפואים את התושבים החדשים כ"צפונים", כלומר נציגים של הצפון המבוסס והמנוכר.

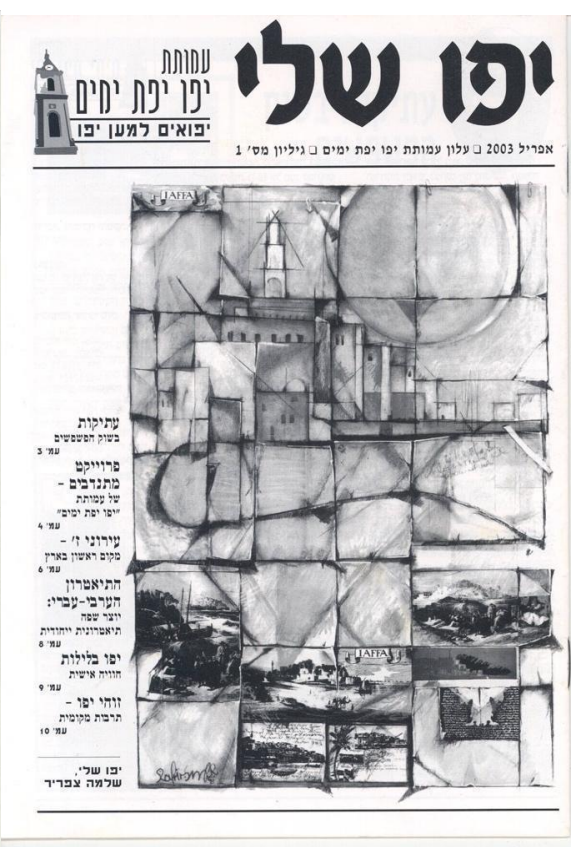
ג. התושבים היהודים החדשים: הקבוצה השלישית המקדמת פרויקט של זהות ומקומיות ביפו היא אוכלוסיית התושבים היהודים שהחלו לרכוש נדל"ן בעיר בשנות השמונים. אוכלוסייה זו, המורכבת ברובה מ"בורגנים בוהמינים" (Bobo), הונעה במישור הפוליטי בעיקר בידי אידיאולוגיה ליברלית של דו-קיום, ובמישור האורבני בידי רצון רומנטי לחזור אל השכונות האותנטיות.⁷ אחת התושבות ב"גבעה המארונית" בצפון עגימי (באזור רחוב הדולפין) ביטאה רוח זו בהסבירה שהיא ומשפחתה עברו ליפו כי מצאו בעיר "תקרות גבוהות ומרחב

⁷ למעשה התושבים היהודים החדשים ביפו אינם עשויים מקשה אידיאולוגית או מעמדית אחת. אוכלוסייה זו מורכבת מכמה תת-קבוצות: ארכיטקטים ונדל"נים סטיים בעלי אינטרס כלכלי, צעירים אידיאליסטים בקומונות שמאלניות בעלי תוכנית פוליטית לשינוי חברתי (כגון רעות-צדאקה ואחרים), קבוצות היפים וניו-אייג', סטודנטים המחפשים פתרון דיור זול, זוגות ממעמד ביניים-גבוה המתגוררים במתחמים מגודרים כגון גבעת אנדרומדה, ומשפחות ממעמד ביניים שרכשו דירות פרטיות ברחבי העיר. הדיון הנוכחי מתמקד בקבוצה "הבורגנית בוהמינית" המובילה את ההתיישבות ביפו.

פנימי". הארגון הקהילתי שייצג אוכלוסייה זו בעשורים הראשונים היה "יפו יפת ימים" (הקרוי גם "יפואים למען יפו").⁸ החברים בארגון הם ברובם המכריע בעלי מקצועות חופשיים ויצירתיים, כגון ארכיטקטים, עיתונאים ואנשי חינוך, והם מובחנים אתנית, מעמדית וסגנונית בנוף היפואי (כך למשל אחד הפעילים תיאר בבדיחות את העמותה כ"אשכנזים למען יפו"). על העקרונות שמנחים את הקבוצה, ועל תפקידה בהפיכת המרחב היפואי למרחב בורגני, אפשר ללמוד מביטאון העמותה יפו שלי, שהחל לצאת באפריל 2003 (ראו תצלום). מבלי להיכנס לניתוח תוכן העלון, אפשר לראות התפתחות מעניינת במדיניות השיווק שלו, המלמדת על התכוונות הציבורית של העלון ועל קהל היעד שלו. כפי שרואים בתמונה, בגיליונות הראשונים כותרת העלון היא "יפו שלי – עמותת יפו יפת ימים – יפואים למען יפו", בצירוף תת-הכותרת "עלון עמותת יפו יפת ימים"; בגיליון אפריל 2004 הכותרת היא עכשיו "יפו שלי" עם תרגום לערבית "יאפתי", ובצירוף תת-הכותרת "מופץ באלפי עותקים ביפו, תל-כביר, נווה צדק ופלורנטיין". השינוי הזה משקף ניסיון לפנות אל קהל הקוראים הערבי (מהלך שהתבצע גם באמצעות גיוס חברי מערכת ערבים), אך גם על ניסיון לחזק את התפוצה ברשת השכונות המתחדשות, שעוברות תהליך ג'נטריפיקציה דומה (נווה צדק ופלורנטיין). האמביוולנטיות הזאת – מצד אחד פנייה אל ערביי יפו (בעלון שכתוב כולו בשפה העברית) ומצד שני הרחבת הפצתו בקרב יהודים בשכונות אופנתיות מקבילות, משקפת את דילמת המקומיות של אוכלוסייה זו. אף שהם חוזרים ומצהירים שהם יפואים ויפו היא אכן "שלהם", חברי הקבוצה מובחנים מעמדית מרוב תושבי יפו הוותיקים (הן הערבים והן היהודים), ולכן הם שולחים את ילדיהם על-פי רוב לבתי ספר בתל אביב או לבתי ספר ייחודיים באזור, כגון בית הספר לטבע או בית הספר הדמוקרטי, שלומדים בהם בעיקר תלמידים יהודים ממעמדות הביניים והביניים-הגבוהים. קבוצה זו מאורגנת היטב כקהילה חברתית וכקבוצת אינטרס, אולם היא עסוקה בחיפוש מורכב אחר זהות מקומית המשלבת בין הבורגנות התל-אביבית והאותנטיות ה"יפואית".

⁸ עמותת "יפו יפת ימים" אימצה את תיאורו הפואטי של ש"י עגנון בספרו "תמול שלשום" כחלק מן הפרויקט התרבותי והפוליטי שלה

ל"יפואים" את פני העיר

3. התפתחות אסטרטגיית השיווק של יפו שלי (מימין: גיליון אפריל 2003; משמאל: גיליון אפריל 2004)

ד. מתנחלים עירוניים (הגרעין התורני): בעקבות "ההתנתקות" מעזה ב-2005, תנועת התיישבות הדתית-לאומית פתחה במבצע התנחלות בערים מעורבות. במימון נדיב של הממשלה ועמותות פרטיות כגון "ראש יהודי", קהילות עירוניות צצו כפטריות אחרי הגשם ברמלה (עמיחי), בלוד (אלישיב), בעכו (אומץ) וביפו (שירת משה). ההתנחלות ביפו הוקמה ב-2007, והיא מונה כיום כ-51 משפחות המתגוררות בשכונות מעורבות. הגרעין התורני מפעיל ישיבה, גן ילדים, מדרשה, ואתר אינטרנט (<https://www.gyafo.co.il>) ומבקש "להגביר זהות ציונית יהודית עמוקה ושורשית המשותפת לכל החוגים בחברה הישראלית". הישיבה משתמשת ב"חיבור אמיתי לתושבי תל אביב" כדי לקדם את תביעתה לבלבדיות על מרחב פלורליסטי. ראש הישיבה בעגימי, הרב אליהו מאלי (לשעבר תושב בית אל) אמר: "כל אדם זכאי ליחס הוגן מלבד אויבי עם ישראל". בשיתוף פעולה עם ארגון "יד לאחים", הישיבה מתעתדת להיות "גרעין בסיסי שיספח אליו בנות מבית ספר מעורבים מיפו ויילחם בנישואי תערובת". תחת דמותו האיקונית של הרב קוק, אחד ממייסדי הציונות הדתית והרב של יפו בשנים 1904-1916, התנועה קוראת לטהר את הערים המעורבות מן המורשת הערבית ולבסס דומיננטיות יהודית בקרב אוכלוסיה שהיא "חלשה מבחינה יהדותית".

במאי 2009, חברת "באמונה" זכתה במכרז של מינהל מקרקעי ישראל להקמת פרויקט דיור בעגימי (ברחוב האתר, על חורבות שוק הירקות המקומי). לאחר שנתיים של מאבק משפטי, בית המשפט דחה את הערעור

המאוחר של 28 מתושבי יפו, עמותת במקום והעמותה לזכויות אדם, וקבעו שמדובר ב"מעשה עשוי" ("fait accompli"). הפרויקט אוכלס ב-2020 על ידי עשרים משפחות של יהודים דתיים בלבד.

2. ד. שפת המקום : בין זיכרון לשימור - כיצד לספר את סיפור העיר המעורבת?

המחקר מבקש לנסח את "שפת המקום" באופן שיוכל להכיל את מורכבות הנרטיבים המתנגשים בעיר. בעוד הנרטיב העירוני מגולל סיפור ציוני של שיבה וגאולה, מביעה האוכלוסיה הערבית תסכול לנוכח חוסר ייצוג הולם. התסכול של הקהילה הפלסטינית נובע מאובדן כפול, הן של מקום והן של מורשת, תהליך שגורר בתוך כך התפוררות של הקהילה היפואית הערבית. אנו מציעים לאפיין את הסיפור העירוני כתיבת תהודה (ראו המוטו בתחילת הדו"ח) המאפשרת להציג נרטיבים ופרשנויות שונות להיסטוריה ולמציאות העירונית. מורשת התרבות הבלתי-מוחשית ביפו תכלול איפה גם "מורשת שלילית" הנתפסת כבעייתית על מנת לאפשר לאוכלוסיות שונות להתחבר להיסטוריה של המקום ולמורשת החומרית בעיר.

בספרות על תרבות בלתי חומרית, מורשת היא מסגרת מושגית להגדרת הדרך שבה בונה קבוצה זהות וזיכרון משותפים באמצעות מכלול של ערכים ומנהגים (שיף, 2019). במחקר זה אנו מתעדים מעבר ממורשת חומרית לתחום התרבות והידע ההמקומי (Hall, 1999; Hamilakis, 1999). אנו מציעים להבחין בין מורשת רשמית (מוזיאונים וכו') לבין מורשת בלתי רשמית המבטאת את ערכיהן של קבוצות חוץ-ממסדיות וחוף-הגמוניות. בין זיכרון לשכחה, ובין הריסות לשרידים, המורשת הלא חומרית כוללת גם טראומות קהילתיות (כגון תוצאות מלחמת 1948, הגטו) ומרחבים של "מורשת שלילית" (כגון השטח הגדול) המעוררים זכרונות קשים. אנו מציעים על הכוח של התמודדות עם מורשת שלילית כריפוי קהילתי וכתיקון היסטורי המאפשרים לגבש את החברה סביב מטרות משותפות, זהות עירונית והגדרה של אותנטיות מקומית. מסקנות המחקר אם כן יצביעו על פלורליזם של תפיסות מורשת ושימור המציעות חלופה למה ששיף כינה "מורשת מאיינת" או מורשת מתעדת ("nullifying and prioritizing heritage").

3. סקירה וניתוח מופעי המורשת הבלתי מוחשית

מתוך הראיונות והמחקר הארכיוני עולות קטגוריות בסיסיות (שדות מכוננים) שמתוך היחסים ביניהם ניתן להגדיר מקרי בוחן לשימור בלתי מוחשי. השדות המכוננים קושרים בין היסטוריה ארוכת טווח להווה המתמשך. הם מופיעים בדיאגרמה להלן כשורשים מהם מסתעפים מופעים תרבותיים ייחודיים למקום.

3.א. קטגוריות : שדות מכוננים

- עיר-ים : זיקת העיר יפו לים מתקיימת בהיבט כלכלי, חברתי ותרבותי. בהיבט הכלכלי, נמל העיר משמש בסיס לפעילות דייג מקצועי, שמתקיים על בסיס יומיומי. תנובת הדייג מופצת בחנויות ברחבי העיר, ומעבר לכך בכל מרכז הארץ. פעילות משנית לדייג, כגון מכירה, השכרה ותחזוקה של ציוד מתקיימת בנמל ומחוצה לו. ענפי בילוי והסעדה בעיר מתמחים במנות דגים ומאכלי ים. גם בהיבט החברתי קיימת זיקה רבה בין העיר והים. נמל העיר משמש מעגנה לחובבי שיט, כמו גם בסיס יציאה להפלגות בילוי. חופה של יפו סלעי ברובו, ובשל כך מושך דייגי חכה לכל אורכו. חלקים אחרים של החוף חוליים ונגישים לבילוי חוף, שחייה וצלילה. תושבי יפו נוהגים להתכנס

בחופי העיר ובפארקים שבקרבתם בכל שעות היממה ובכל ימות השנה. העיר יפו וימה שזורים זה בזה. אלפי שנות נמל מימי קדם ועד ימינו, והתפתחות עירונית לאורך רצועת החוף, החל מאמצע המאה ה-19, יצרו זיקה הדוקה בין תושבי העיר, העיר והים. נוכחות הים נטמעה תרבותית בשפת בני המקום ובסיפוריה. ביטויים ימיים מונצחים ברחובות העיר, במסגדים ציבוריים, בהווי הפנאי והבילוי. ההיסטוריה המקומית כרוכה בים, הן בעבר המיתי, הן בעבר הרחוק והן בעבר הקרוב. (אופן הגשת דגים וכו').

- עיר-כפר : גנים ושדות חקלאיים היו נחלתה של יפו במשך כל שנות ההיסטוריה. במהלך 100 השנים שבין אמצע המאה ה-19 לאמצע המאה ה-20, החקלאות היפואית הייתה בשיאה. ראשיתו של עידן שגשוג חקלאי זה נבע ממה שהגיאוגרפית רות קרק תיארה כתקופת ביטחון ושלוש. סופו של העידן בהקמת מדינת ישראל, איחוד יפו עם תל-אביב וייעוד קרקעות העיר לבנייה למגורים, תעשייה ותשתיות עירוניות ומטרופוליניות. בתי הבאר מספרים את הסיפור הזה במרחב הכלל יפואי. הם קושרים בין תעשיית התפוזים (תפוזי ג'אפא) שיוצאו דרך הנמל ונוכחים בזיכרון הקולקטיבי. התפקיד ההיסטורי של החקלאות ביפו יוצרת חיבורים בין היסטוריה של יחסי עבודה בפרדסים (כולל שבתות וחברות בניהול ערבי-יהודי), מאבקים (מרד 1936 ומלחמת 1948) ובין הקהילות השונות בעיר.

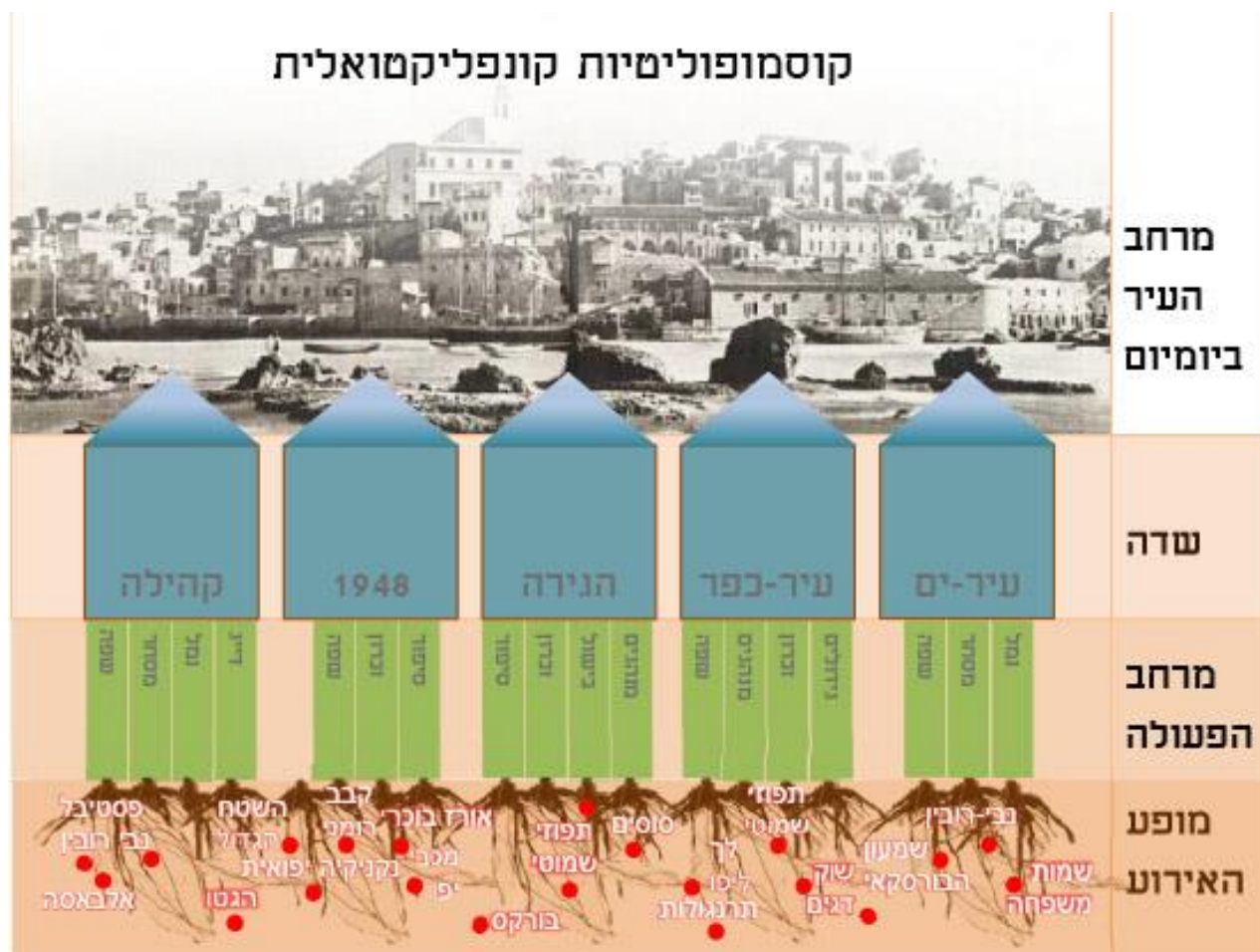
- הגירה : יפו כעיר נמל ים תיכונית היא תוצר של גלי הגירה. ההגירה הביאה ליפו מאות משפחות ממצרים שהגיעו עם הצבא של אבראהים פאשה ב-1831 והותירו את חותמן על העיר עד היום (בין השאר בסכנאת שהקיפו את העיר). במאה התשע עשרה הגיעו ליפו מהגרים יהודים מצפון אפריקה (משפחות שלוש ומויאלי), מתימן ובהמשך מאירופה. תנועות האוכלוסין הדרמטיות זיכו את יפו בשם "אם הזר" על שום שקיבלה בזרועות פתוחות מהגרי עבודה מהרי החוראן בסוריה ועד למצרים. בשנות החמישים של המאה העשרים יפו הפכה לעיר מהגרים שוקקת ורב-תרבותית.

- 1948 : מלחמת העצמאות והנכבה הפלסטינית מגדירות יחד את קו פרשת המים בעיר שהפכה ממטרופולין פלסטיני לעיר מעורבת ישראלית. זוהי המחשה דרמטית לפרשנויות הסותרות שתושבי העיר מעניקים לאירוע: בעוד שעבור העולים היהודים המלחמה אפשרה להם להתיישב בעיר ולקיים חיים קהילתיים, עבור הפלסטינים היא נתפסת כאסון קולקטיבי שממנו לא התאוששו. בשל החשיבות של זיכרון קיבוצי בהגדרת מורשת בלי חומרית, אירוע היסטורי זה מופיע כשדה מכונן בעל השלכות על שימור תרבות.

- קהילה : הבנה של תהליכים קהילתיים ובין-קהילתיים חיונית לנרטיב פלורליסטי שמכיר בשונות אבל מחזק את השותפות. היסטוריות דתיות, חברתיות ותרבותיות מגדירות זהות עירונית אותה יש לחזק כדי לאפשר חיים משותפים. הריבוי הקהילתי הינו חוזקה המצביעה על עושרה של העיר ואנשיה. ביפו פעלו וחיו מספר קהילות יהודיות, נוצריות ומוסלמיות שאת סיפורן פרויקט המורשת הבלתי מוחשית מבקש לשקף ולהעצים.

3. ב. ייצוג מודל המחקר :

הדיאגרמה הבאה מייצגת את המורשת הבלתי מוחשית בהווה היפואית של עירוניות קונפליקטואלית הווה זו מתקיימת בשלושה רבדים. רובד קטגורי-אידאי של שדות מכוננים. רובד מתווך של תחומי פעילות אנושית יומיומית, ואירועים חריגים במסגרת מרחב הפעולה. לבסוף הרובד הנוכח והמוכר של ביטויים ספציפיים של מנהגים, מסורות ואורחות חיים שגרתיות, שהם בפועל שלל מגוון של אירועים וצורת הופעתם במציאות.

4. דיאגרמת השדות המכוננים של יפו כעיר קונפליקטואלית ותוצריהם.

3. ג. רקע היסטורי-תרבותי של השדות המכוננים

3. ג. 1) הזיקה בין העיר לים

תחת רעמסס השלישי (1167-1198 לפנה"ס), שלט ביפו חיל מצב מצרי, שדאג לתיאום בין הפלשתים הכבושים החיים באזור למצרים. יפו שמשה תחנה ימית לפרעה. בתקופה זו שגשגה יפו כנמל יבוא מקפריסין ויוון. השפעת יוון על הפלשתים הביאה להמרת האלה המקומית מעשתורת לדרקיו. דרקיו הייתה חצי אישה וחצי דג, היא הייתה שומרת הדייגים, ובמקדשה גדלו דגים בברכה קדושה. תושבי יפו עבדו את דרקיו. שטח הקרקע עליו

עומד בלומפילד היה ביצה בעבר ונקרא "בסת יאפה". בחפירות שבוצעו שם בסוף המאה ה-19 נמצאו שרידי חומות ועוגן ברזל עתיק. אגדה אחת משייכת את הביצה לנמל של שלמה המלך, סברה אחרת משייכת אותה כבריכת דגים של דרקיטו.

אגדות ימיות מהעת העתיקה הקשורות למקום: יונה הנביא, נס שערי ניקנור, פירסאוס ואנדרומדה. השליטה ביפו העניקה לממלכות ששלטו בה גישה ישירה לים. מצב זה הקנה יתרון בהיבט צבאי ובהיבט מסחרי. ביטוי לכך הופיע במטבעות מקומיות, אשר תחת השם יפו, בצורותיו השונות, נהוג היה להטביע דימוי של עוגן או סירה. עוגן או סירה. [תמונה: מטבע מיפו, מאה 1 לפנה"ס]

בתקופת המרד הגדול, נכבשה יפו, שהייתה עיר יהודית, ע"י הצבא הרומאי פעמיים. בפעם הראשונה בפעולת מלקחיים, ע"י כוח מפוצל חלקו רגלי וחלקו ימי. בספר מלחמות היהודים, תאר פלביוס את כיבושה מחדש של העיר, שהביא למנוסת תושביה בסירות לים. אלא שסערה גדולה המכונה "רוח הצפון השחור" השתוללה וניפצה את הסירות ובני האדם על הסלעים, והים נצבע אדום מדם. באותו לילה נהרגו 4,200 מתושבי העיר.

לאחר הכיבוש המוסלמי את האזור, שימש נמל יפו שער מועדף לצליינים ועולי רגל בדרכם לירושלים. ב-1268 כבש את העיר ביברס, הסולטאן הממלוכי של מצרים וסוריה. הוא הגלה את התושבים והרס את העיר. בשנת 1336, לאור שמועות בדבר כוונות על מסע צלב חדש, ציווה הסולטן המצרי להחריב את נמל יפו, כמניעה לפלישה נוצרית אירופאית. שמונה שנים מאוחר יותר, עקב ניסיונות מחודשים לעורר מסעות צלב, הורה הסולטן להחריב את כל ערי הנמל בארץ ישראל, וביניהם יפו. על אף הריסתה, במאה ה-15 המשיכה יפו להתנהל כנמל סחורות, אלא שהעיר נותרה חרבה, והבסיס העירוני של הנמל היה רמלה.

באותם השנים, בתקופת השלטון הממלוכי בארץ ישראל, הנהיגה הכנסייה הקתולית מתן חסות לאניות צליינים. אניות אלה אושרו על ידי האפיפיור והפליגו תחת "דגל ירושלים" אל נמל יפו. בין השנים 1669 ל-1822 נרשמו 738 אניות כאלה. פעילות זו פסקה רק בפרוץ מלחמת העולם ה-1. [תמונות: ברנהרד פון ברייטנבאך ממגנצא, 1483, די-ברואין, 1675]

בשנות ה-50 של המאה ה-17 אושר לפרנציסקנים, שהתיישבו ביפו ב-1642 לבנות מלון אורחים. עם הזמן החלו סוחרים לחזור ולהשתקע ביפו ופעילות הנמל גדלה. בציוור מ-1675 ניכרים מבנים חדשים בראש תל העיר. בשנת 1740 קיבל איש עסקים ארמני אישור לשקם את בתי יפו. הוא החל בהקמת רציף אניות עם שורה של מחסנים ובתי אבן. תוך מספר שנים התווספו במקום מלונות אורחים ויונים וארמנים. מבקר בשנת 1766 כבר מנה שם 300-400 בניינים.

בעשור השני של המאה ה-19 משל בעיר "אבו-נבוט". תקופתו ידעה פרץ של פריחה, שגשוג ובנייה. רבים ממפעלי הבנייה שלו, הסביל, מסגד מחמודיה ואחרים, עוטרו בלוחות שיש וחלקי עמודים, שהובאו דרך הים מקיסריה. העיר הייתה מוקפת חומה עם שלוש מצודות והכילה כאלף בתים. אי שם בשנות ה-30 של המאה ה-19 טבעה

אניה בקרבת נמל חיפה, ועליה בין השאר עולים יהודים רבים ממרוקו ואלג'יר. אלו ששרדו השתקעו ביפו, וחידשו את הקהילה היהודית של העיר, שנעדרה מימנו כ-200 שנה.

בהיבט המסחרי שימש נמל יפו מאות בשנים ליצוא. דרכו היו עוברים תוצרת חקלאית מקומית, חומרי גלם, כגון כותנה, מוצרים מעובדים כמו שמן, טחינה שומשום וסבון, ובתקופה מסויימת אף עץ אלון לאניות, למצרים ולאיירופה. החל מ-1865 החל הנמל משמש גם ליבוא מוצרים שונים, והמובילים שבהם, בקצב גובר והולך, היו נפט וחומרי בנייה. באותה שנה נבנה המגדלור.

החל משנות ה-40 של המאה ה-19 החלו לעגון בנמל יפו אניות קיטור. חידוש זה יחד עם פתיחת תעלת סואץ ב-1869 הפיחו חיים חדשים בנמל המנומנם. בשנות השבעים של המאה ה-19 שופץ ושופר הנמל. הכניסה הראשית בין הסלעים הורחבה מעבר לחמישה מטרים שהיו בה, על ידי פיצוץ הסלעים. בית המכס מעץ שופץ, וב-1888 הוחלף במבנה אבן בן קומה אחת עם גג רעפים. מבנה זה היה שער הכניסה לארץ ישראל.

בעשור האחרון של המאה ה-19 ידעה יפו תנופת בניה חסרת תקדים. חומות העיר נהרסו ובמקומם הוקמו בניינים, החפיר התמלא ונסלל לדרך (יפת), ונמל העיר שופץ והורחב. [ראה תמונות אוניות]. עד אותו זמן, היו אניות גדולות עוגנות בעומק הים, וסירות קטנות היו מביאות סחורות ואנשים עד הרציף. במהלך אותו עשור הורחב הרציף וקרקעית הים נחפרה לאפשר לסירות לעגון בסמוך לו. מדרגות גישה נבנו מקו המים אל מפלס פני הרציף. ונבנתה במה שיצאה אל הים, מול המנזר הארמני, בצמוד לבית המכס. [ראה תמונות אוניות] בשנים שבין 1885 ל-1913 גדל היקף שווי הסחורות שעברו בנמל פי חמש, וגם היקף המבקרים, העולים והצליינים גדל מאוד. מבקר בארץ ישראל היה מפקיד את הדרכון וזוכה לתעודת מעבר תקפה לשלושה חדשים, שנקראה "פיתקה אדומה" (על שמה קרויה היום סמטה שממזרח לנמל).

ב-1915 הרס מושל יפו, חסן בק, את השוק העירוני שהקים אבו-נבוט מאה שנה קודם לכן, עבור שיפור הגישה לנמל מצפון. ב-1917 התעורר מחדש פחד פלישה אל העיר של "מדינות ההסכמה", ובהנחיית המושל המקומי פונתה העיר מתושבים. תושבים יהודים שהיו אזרחים זרים אולצו לעלות על ספינות ונשלחו למצרים. במהלך מלחמת העולם ה-1 התקרבה אניית מלחמה עויינת, צרפתית, לנמל יפו, וסירת מנוע הנושאת דגל לבן יצאה מימנה עם שלית. בהודעה למושל העיר חסן בק נמסר כי תוך זמן קצר יופגזו אתרי תחמושת בעיר. ההודעה נכרזה ברחובות העיר, ותוך מספר שעות הופצץ בית החרושת של ואגנר.

בתקופה המנדטורית הוחלט להקים נמל מים עמוקים בחיפה, ולא ביפו. אולם בכל זאת גם נמל יפו זכה לשיפורים. ב-1937 הסתיימו עבודות שדרוג הנמל, שכללו הקמת שובר גלים על גבי רכס השוניות שתחם את גבולו המערבי, העמקת המעגנה בקיבולת של 310 סירות (210 קבועות ועוד 100 מתחלפות), הרחבת הכניסה הראשית לנמל דרך הסלעים, והקמת עגורנים ממוכנים לפריקה וטעינת סחורות. שטח העגינה הדרומי, שנקרא היה "בירכת אל קמר" (בירכת הירח), יובש והוסב לשטח קרקע להרחבת הרציפים דרומה עם מחסנים גדולים, שטח אחסון פתוח ובית מכס חדש. מצפון ומדרום נסללו דרכי גישה לרכב. עובדי נמל יפו היו בין מובילי המרד הערבי של 1936. כתוצאה מכך נכנס הנמל לתקופה ממושכת של שפל כלכלי.

נמל יפו הטבעי היה שונית אלמוגים וסלעים שתפקדה כשובר גלים. הספינות עגנו ב-"בריקה" שנוצרה בין השוניות לחוף, וצורתה מאורכת ומקיפה את כף תל יפו. לנמל היו שלוש כניסות: "בועיז" – ממוקם במרכז השונית, משמש ככניסה עד היום, משמעות שמו מיצר-ים. בכניסה אליו נמצא סלע גדול, אשר מכונה סלע אנדרומדה. "דובלעה" – מצפון, קרוב יותר לחוף, שמצפון, היה קל יותר לתמרון. "עוגיאן" – מדרום, ממוקם בקרבת בית המכס (שנהרס לאחרונה).

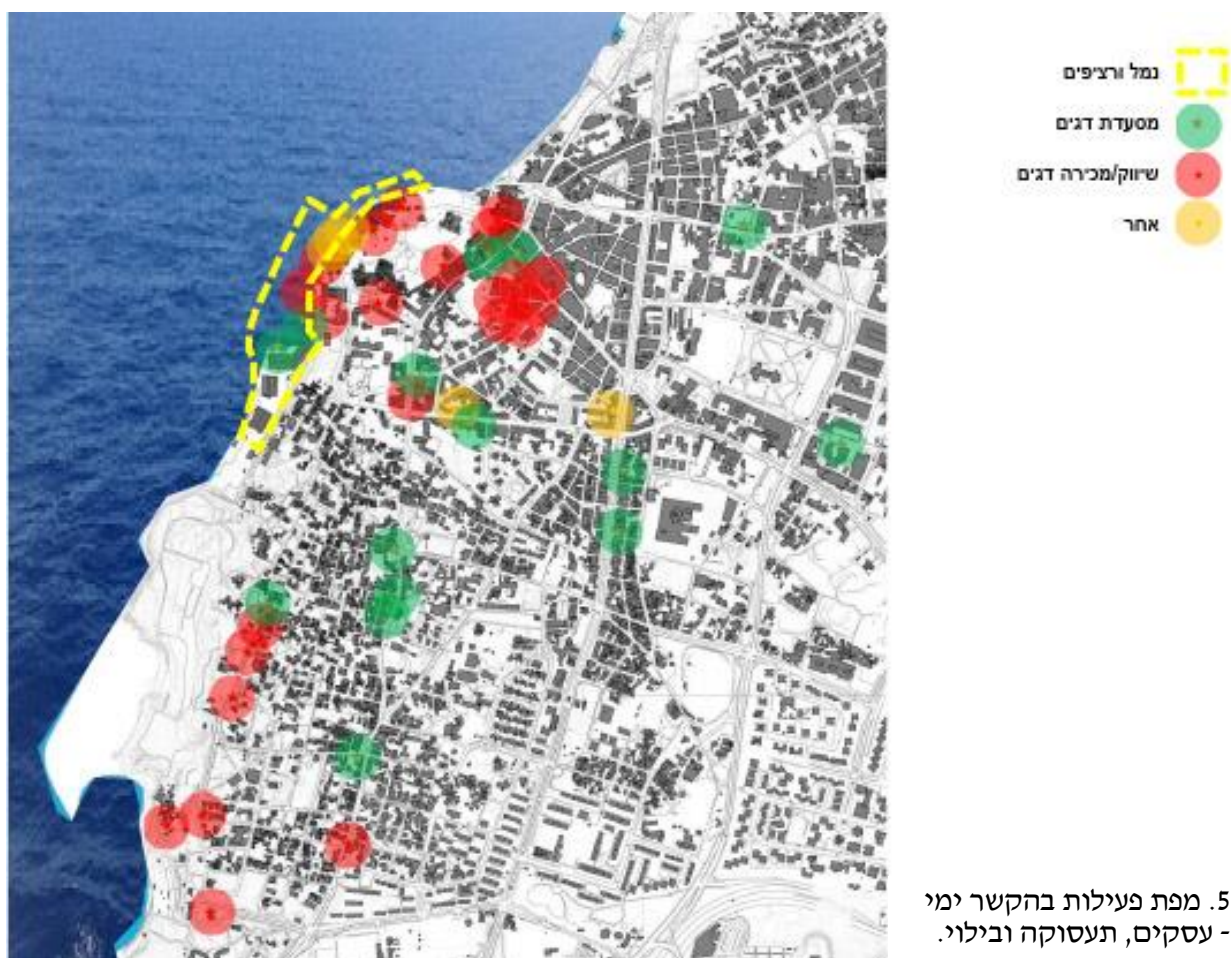
בעונות בהן הים רגוע השוניות סיפקו את הצורך, על אף שעדיין היוו סכנה. בעונות סוערות לא ניתן היה להשתמש בנמל כלל. במהלך החורף היו בעלי ספינות המפרש מעתיקים את סירותיהם אל תוך נחל הירקון. האניות הגדולות שהיו בשימוש במהלך המאה ה-18 וה-19 לא יכלו לעגון ביפו, ואלו שכן, עשו זאת בעומק הים. בנמל יפו היו עוגנות קבע שלוש סוגי ספינות: סירות דיג, סירות הובלה (סירות משוטים שקישרו בין הנמל לאניות הגדולות שעגנו מחוצה לו), וספינות משא. פעילות הדיג עצמה ביפו הייתה קיימת ביפו אך בעצמות נמוכה. המיסוי והפיקוח על הדיג גרמו לכך, שבשר דגים נחשב באיזור זה למזון לעשירים. נהוג היה להתחיל את העיסוק בדיג בסביבות גיל 12. צוות סירה דיג כלל עד ארבעה אנשי צוות חותרים, ובחורף הגיע אף לשמונה. מבחינת טכניקות דיג, היו נהוגות שיטות שונות, ביניהן רשתות, קרסים, דיג פאסיבי (בעיקר בירקון ובמעגנת הנמל), ושיטות שונות של דיג עם סירות. שטחי הדיג הגיעו מאשקלון בדרום ועד קיסריה בצפון. מכירת הדגים הייתה מתבצעת בכיכר השעון או בשוק א-דיר (השוק היווני של ימינו).

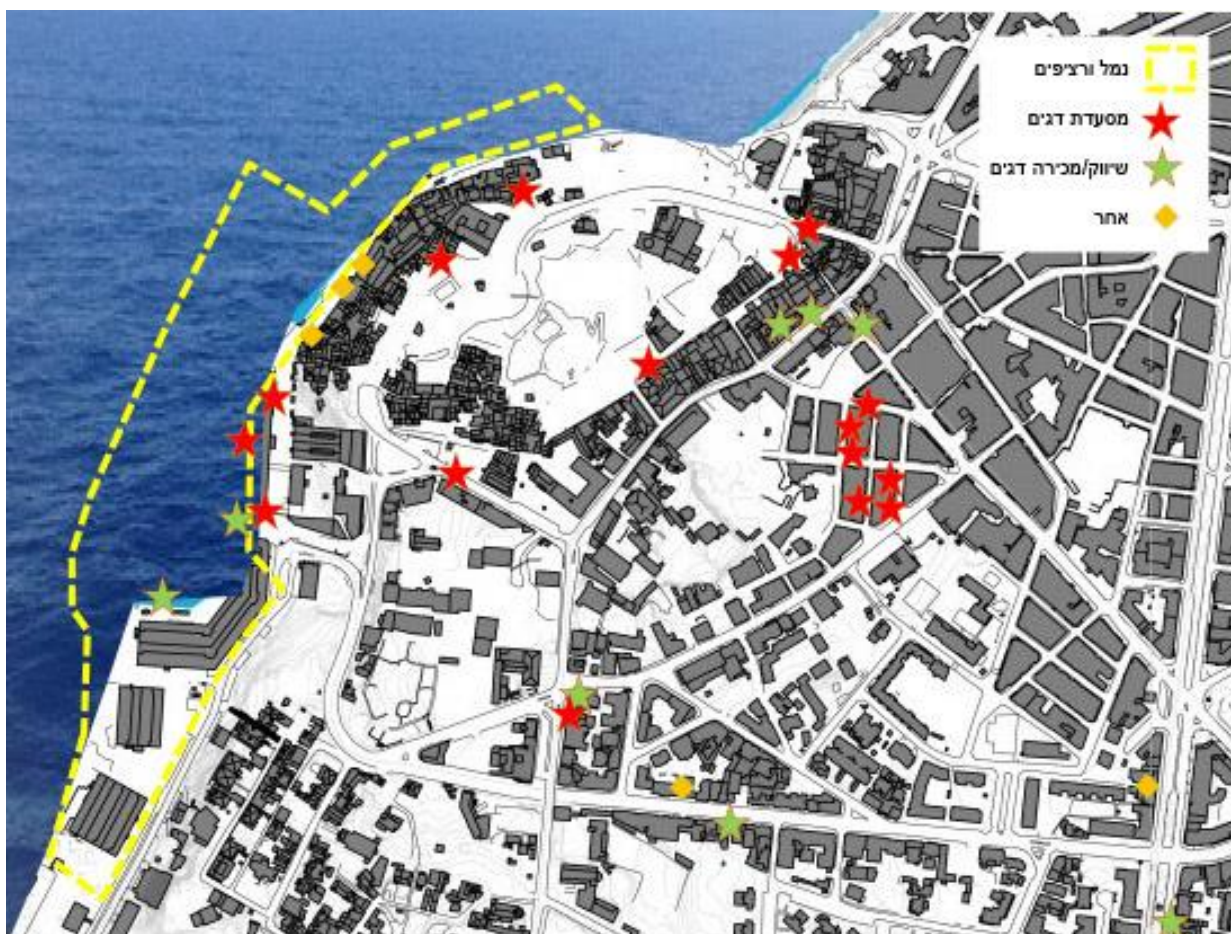
מספנות מעולם לא היו ביפו. אף על פי כן, ארבע משפחות היו ידועות בתקופה המנדטורית כבוני סירות. חלק מחומרי הגלם היו מקומיים, כגון המסמרים, וחלק מיובאים, כגון הזפת לציפוי הדופן. מקצוע בלתי רשמי אך נפוץ היה שליית חפצים שצנחו למי הנמל בעת ההעברה לרציף. עלות השירות הייתה כמחצית שווי החפץ. בשנים הראשונות של שלטון המנדט, המשיכו לפעול בנמל סירות הובלה עם משוטים. בסוף שנות העשרים נהוג היה לגרור את ספינות ההובלה חלק מהדרך בין הנמל לאנייה הגדולה שבחוץ בכוח סירת מנוע, ולחתור במעבר בועיז. ב-1937 עם סיום עבודות השיפור בנמל, פעלו בנמל כ-50 סירות מנוע שעשו את כל הדרך שבין הנמל לאניות שבחוץ. השימוש בסירות אלה המשיך לגבור, וב-1947 פעלו ביפו 102 סירות מנוע.

בראשית המאה ה-20 היו ביפו 36 סירות נוסעים, 50 סירות משא ו-20 סירות דיג (106 כלי שיט סך הכל). ב-1948 היו בנמל יפו ותל-אביב יחד כ-1,100 כלי שיט. לשם השוואה באותה שנה בחיפה הייתה מחצית הכמות, אולם אלה כללו אוניות קיטור גדולות, בעוד שספינות משא ומשוט לא עגנו בה.

כיום זיקת העיר יפו לים מתקיימת בהיבט כלכלי, חברתי ותרבותי. בהיבט הכלכלי, נמל העיר משמש בסיס לפעילות דייג מקצועי, שמתקיים על בסיס יומיומי. תנובת הדיג מופצת בחנויות קימעונאיות וסיטונאיות ברחבי העיר, ומעבר לכך לכל מרכז הארץ, ושינוע הסחורה מתבצע על ידי משאיות קירור הנושאות כרזות דייג ואת שם הדייג. פעילות משנית לדייג, כגון מכירה, השכרה ותחזוקה של ציוד מתקיימת בנמל ומחוצה לו. ענפי בילוי והסעדה בעיר מתמחים במנות דגים ומאכלי ים, וחלק מהמסעדות עצמן בבעלות משפחות דייגים וותיקות. גם בהיבט החברתי קיימת זיקה רבה בין העיר והים. נמל העיר משמש מעגנה לחובבי שיט, כמו גם בסיס יציאה להפלגות בילוי. חופה של יפו סלעי ברובו, ובשל כך מושך דייגי חכה לכל אורכו. חלקים אחרים של החוף חוליים

ונגישים לבילוי חוף, שחייה וצלילה. תושבי יפו נוהגים להתכנס בחופי העיר ובפארקים שבקרבתם בכל שעות היממה ובכל ימות השנה. העיר יפו וימה שזורים זה בזה. אלפי שנות נמל מימי קדם ועד ימינו, והתפתחות עירונית לאורך רצועת החוף, החל מאמצע המאה ה-19, יצרו זיקה הדוקה בין תושבי העיר, העיר והים. נוכחות הים נטמעה תרבותית בשפת בני המקום ובסיפוריה. ביטויים ימיים מונצחים ברחובות העיר, במסדים ציבוריים, בהווי הפנאי והבילוי. ההיסטוריה המקומית כרוכה בים, הן בעבר המיתי, הן בעבר הרחוק והן בעבר הקרוב.

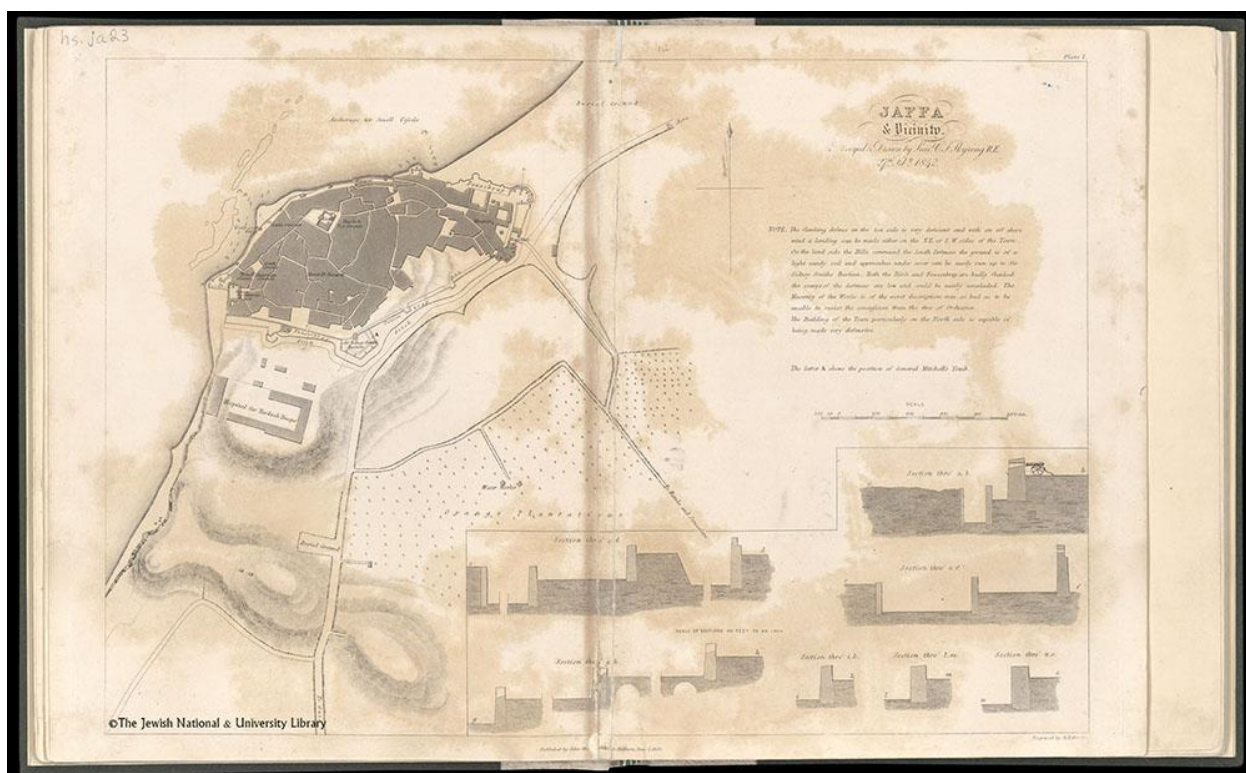

6. מפת פעילות בהקשר ימי - עסקים, תעסוקה ובילוי (הגדלה של איזור הנמל).

3.ג.2) הזיקה בין העיר לכפר : "יפו כולה היתה פרדס אחד גדול" (אסמאעיל אבו שחאדה)

תיעוד וויזואלי של צילומים, מפות ותצלומי אוויר משנים אלו קיים באופן לא רציף. ברם, ניתן להבין בצורה ברורה את היקף הפעילות החקלאית והשתנותה עם השנים, הן בהתפשטותה והן בדעיכתה. ב-1842 הודפסה מפה שמדד וערך קצין המיפוי הבריטי סקיירינג עבור חיל ההנדסה הבריטי. המפה, שמטרתה תיעוד הביצורים סביב עיר הנמל יפו, מוזכרת בספרה של קרק "יפו צמיחתה של עיר 1799-1917". במפה נראה תל העיר העתיקה מוקף חומה, ודרכים ראשיות המובילות משער הכניסה, שבקצה הצפון מזרחי של החומה (בדרומה של כיכר השעון של ימינו) אל מחוזות אחרים והערים הראשיות בהם: עכו, רמלה, ועזה (רחובות רזיאל, בית אשל ויפת של ימינו בהתאמה). מצפון לשער העיר נמצא בית קברות מוסלמי ובכיוון דרום מחוץ לחומות העיר (איזור גבעת אנדרומדה של ימינו) מסומן מחנה צבאי עותמני. כלפי מזרח, דרום-מזרח לחומת העיר נמצאת דרך משנית (מרגוזה של ימינו) ומעבר לה קרקעות המסומנות כפרדסי הדרים. מאחר ואין הפרדסים מושא העניין של המפה, לא ניתן לדעת עד היכן נמשכו מזרחה, ובמקום זאת מופיעים בחלקו הימני של המסמך חתכי ביצורים, חומות

ועמדות תותחים. תיעוד זה של אדמות החקלאות הנפרסות מזרחה מיפו הן אחד המסמכים המדויקים הראשונים המעידים באופן ויזואלי על הימצאותם והיקפם של קרקעות שכאלה.

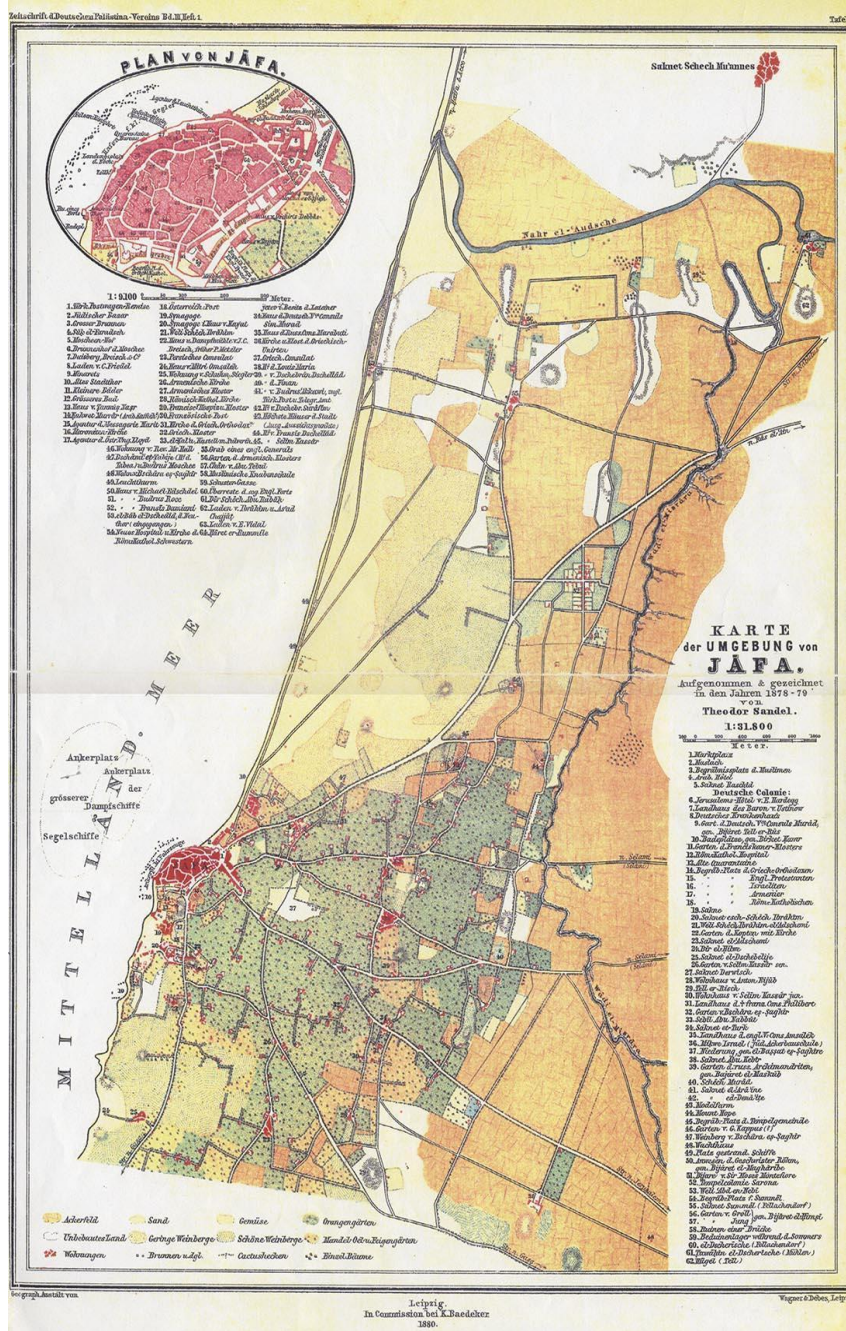

7. [מפת סקירינג 1842, מקור: ארכיון מפי"ן]

ב-1862 ערך הצלם הבריטי פרנסיס בדפורד מסע צילומים בלבנט, שהתפרסם כספר צילומים The Holy Land, Egypt etc. באחד הצילומים שם נראה תל יפו הבנוי במבט ממזרח, ומשני צידיו מבצבץ הים התיכון. בקדמת התמונה שרועים שדות ומטעים, הנחלקים בבירור על ידי גבולות צמחיה ואבן. בין השדות ניצבים בתי אבן קטנים, כנראה אלו הבאיירות המוקדמות שהלכו והתרבו, ככל שנוספו והתפשטו הקרקעות החקלאיות מזרחה.

8. [1862 פרנסיס בדפורד, מקור : ספריית הרווארד]

המפה המפורסמת של תיאודור
זנדל משנת 1879 הינה המסמך
התיעודי המדויק הראשון,
שהקיף את מלוא הפעילות
החקלאית, שהתקיימה באיזור
יפו רבתי. במפה ניצבת העיר יפו
במרכז משמאל, ומכל עבריה
הכפרים הסובבים אותה בין
נחל העוגיה (הירקון) בצפון,
המוסררה (איילון) במזרח וגבול
אדמות יפו בדרום. המפה
נחלקת בבירור בין דרום לצפון,
וביניהם חוצצת הדרך לשכם
(יפו-תל אביב של ימינו). האיזור
הדרומי מכיל את כל אדמות
המטעים והפרדסים, בהם גידול
עצי שקד, תאנים, תפוזים,
גפנים וירקות, בעוד שבאיזור
הצפוני, היו גידולי גפנים
ודיונות חול לא פוריות
לחקלאות. כלומר, עיקר
המטעים ניטעו בקרקע הפוריה
המקיפה את יפו, ובהם נבנו בתי
באר ומבנים חקלאיים,
והתפתחו כפרים, שנקראו
סכנאות, כמו דטשבטיגיה,
דרווש, טורק, אבו כביר, אריין,
דנייטה והמושבה הגרמנית
וולחלה.

9. מפת יפו ב-1879 זנדל, מקור: אייל אייזלר.

החלוקה הברורה משני צידיה של הדרך לשכם נמשכה עד ראשית שנות העשרים של המאה ה-20. עיקר הפעילות החקלאית במרחב של יפו התרחשה מדרום לדרך זו. הסכנאות שבאיזור הדרומי התפתחו במהלך השנים לכדי רצף כפרים שהלכו והתפשטו, אך בו בזמן שימרו את המרחב החקלאי בהיותו הבסיס הכלכלי לחיוניותם. פעילות חקלאית נוספת התקיימה מצפון לדרך לשכם במושבה הטמפלרית שרונה ובאדמות שהקיפו אותה. גם ממזרח לנחל מוסררה היו קרקעות חקלאיות רבות, חלקן בבעלות כפר סלמה וחלקן בבעלות הטמפלרים.

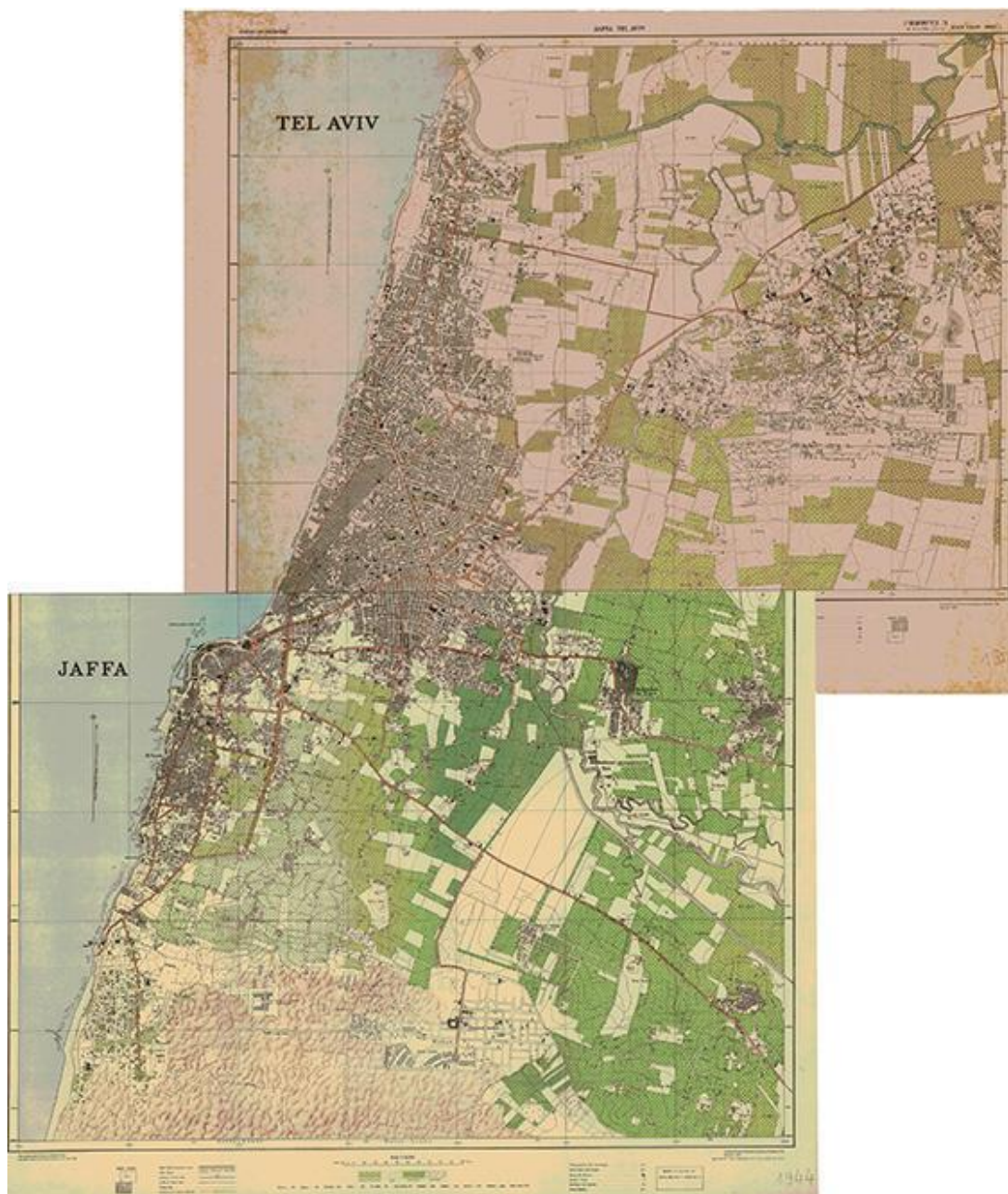
ראשיתה של תל-אביב עם השכונות נוה צדק, אחוזת בית והתאגדויות נוספות החלה בעיקר על דיונות החול בסמוך לפרבר היפואי המוסלמי מנשייה, מצפון-מערב לדרך לשכם. התפתחותן של שכונות אלה והתגבשותן לכדי יישוב עירוני מלוכד שימר את ההבחנה הברורה בין האיזור שמצפון לדרך לאיזור שמדרום לה. דיונות החול היו מצע הגידול עליו צמחו השכונות העירוניות, ועד ראשית שנות העשרים של המאה ה-20 מלאו הדיונות שמצפון לדרך שכם בתים.

10. [תצ"א 1924, מקור: ארכיון מפי"ן]

בראשית שנות העשרים של המאה ה-20 חצה הבינוי העירוני והתפשט אל השטח שמדרום לדרך לשכם. על האדמות החקלאיות שבצמוד לדרך החלו לצוץ רצף של שכונות יהודיות: מרכז מסחרי, פלורנטיין, צ'לנוב ונוה שאנן, ומדרום להם שפירא. שכונות אלה הלכו והתפתחו והתרחבו בבינוי בעל אופי עירוני, על חשבון הקרקעות

החקלאיות, אל תוך שנות הארבעים. באותו הזמן הלכה תל אביב והתפשטה צפונה ומילאה את המרחב שמצפון לדרך שכס, שבחלקו היה חקלאי ערבי וטמפלרי. גם יפו עצמה התפתחה עירונית והחלה למלא בבינוי את הקרקעות החקלאיות שנכלאו ברצוע שבין הדרך לעזה ושדרות המלך ג'ורג' (יפת ושדרות ירושלים של ימינו בהתאמה) ואף מזרחה יותר מהשדרה. באיזורים אלה נותרו כיסי פרדסים שהיו מוקפים בניינים ודרכים כבושות.

11. מפה 1944, מקור: ספריית החוג לגיאוגרפיה או"ת.

בערב קום המדינה הייתה הבחנה ברורה בין האיזורים העירוניים הבנויים לשטחי החקלאות במרחב של יפו ותל-אביב ממערב לנחל מוסררה. השטחים החקלאיים נחלקו לשניים. בצפון התקיים רצף חקלאי ממזרח לתוואי רחוב אבן גבירול ומצפון לדרך לשכם. בדרום הרצף החקלאי נמשך ממזרח לשדרות המלך ג'ורג' ומצפון לדרך לכפר סלמה (קיבוץ גלויות של ימינו). ברצועות המפגש בין החקלאות לעיר היו אזורים של בינוי מוקף שדות ומטעים ולהיפך, קרקעות מעובדות מוקפות בינוי צפוף. מיד לאחר איחוד יפו עם תל-אביב קידמה העירייה תכניות לבינוי על יתרת השטחים החקלאיים. על אף שהבנייה עצמה נמשכה שנים ועוד נותרו קרקעות של שדות, מטעים ופרדסים, עובדי האדמה הערבים והטמפלרים כבר לא היו במקום, והגידולים דעכו בקצב מהיר. בשנים הראשונות לקום המדינה עוד היו מעט תושבים ערבים יפואיים שעיבדו שדות ופרדסים במרחב יפו, אך עיסוק זה הלך ונעלם בקצב מהיר. שרידים אחרונים של המטעים והפרדסים ניתנים לזיהוי בתצלומי אוויר ישנים, אך גם אלה הלכו ונעלמו, ובמקומות שלא נבנו הוקמו גינות עירוניות או נותרו שדות בור בלבד. החקלאות היפואית מזוהה עם תפוזי העיר, הנושאים עד היום את שמה. בשנת 1497 הביאו ספנים פורטוגזים תפוזים מתוקים קטנים לראשונה מהינדוסטאן למערב. במקור הפרי גדל בסין, ועל כן נקרא באירופה "תפוח סין". ארצות הים התיכון, ביניהן ארץ ישראל נחשפו לפרי מפורטוגל, ולכן הוא מכונה "פרי פורטוגל" (בערבית "בורתוקאל"). התפוז היפואי בעל הקליפה העבה, שנשמר בטריות זמן רב, מכונה בערבית יפואית "שמוטי". לא ידוע כיצד זן זה של תפוזים הגיע ליפו, אך קיימת סברה שהוא יובא בראשית המאה ה-18 על ידי כומר ארמני שנשלח למשימה בשם הפטריארך לפרס, הודו והמזרח הרחוק, והביא עימו את הפרי ישירות מסין. סברה אחרת מתארת סלקציה של זן מקומי שהיה קרוי בלדי. עדויות ראשונות לפרדסי שמוטי ביפו מוזכרים בכתביו של חוקר הטבע השוודי האסלקוויסט מ-1751. ב-1775 מתוארת יפו כמוקפת יער של עצי לימונים ותפוחי זהב בעלי גודל ענקי.⁹

⁹ מקורות: שמואל טולקובסקי 1926; יוסף אריכא 1957; זאב וילנאי 1965; שמואל אביצור 1972; רות קרק 1990, שראבי ואבסתאם 1991.

12. שרידי שדות ומטעים חקלאיים בסביבות יפו לאחר איחוד יפו עם תל-אביב, תצ"א 1958, מקור : ארכיון מפי"י.

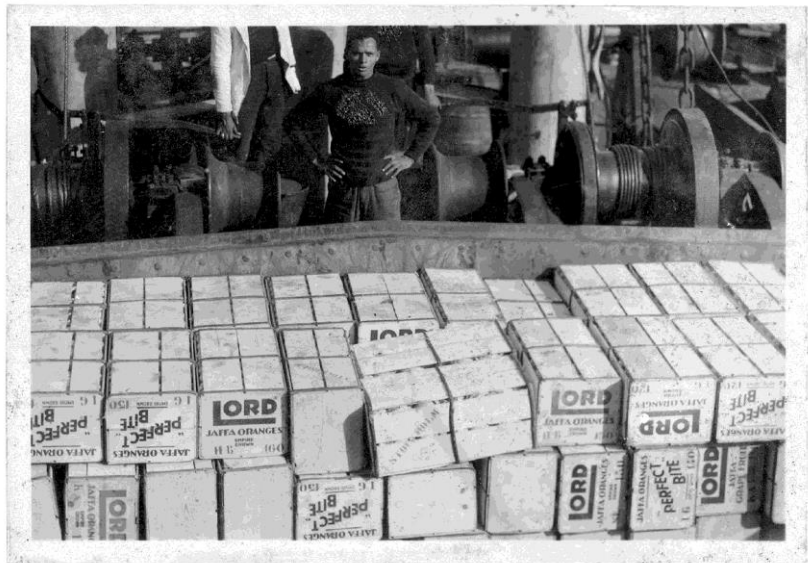
צילומים של גנים וחקלאות בסביבות יפו בסוף המאה ה-19 תחילת המאה ה-20 :

13. מקור : לא ידוע.

תוצרת הדרים בסוף המאה ה-19 תחילת המאה ה-20 :

14. מקור : ארכיון ראובן גרוס.

3.ג.3) הגירה ודמוגרפיה לפני ואחרי 1948

לפני 1948 יפו רבתי אכלסה כמאה אלף תושבים במרחב שנע בין המטרופולין לכפרים ולסכנאת. מאז 1948, סקירה של ההתפתחות המרחבית מעלה כי מגמות דמוגרפיות, גיאוגרפיות ותכנוניות יוצרות ביפו מרחבים ערביים בתוך מרחבים יהודיים, ומרחבים ישראלים בתוך מרחבים פלסטיניים. המגמות הללו התפתחו בחמישה שלבים. במפקד האוכלוסין הראשון שנערך לאחר המלחמה נמנו ביפו 3,647 תושבים פלסטיניים (כשני-שלישים מוסלמים ושליש נוצרים) מכלל 70 אלף התושבים שחיו בה קודם לכן. חלקם היו תושבי העיר שנותרו בה לאחר כיבושה, חלקם היו פליטים מהאזור שרוכזו בשכונת ע'מי. מיד עם שוך הקרבות החל תהליך יישוב העיר בידי עשרות אלפי מהגרים יהודים, בעיקר מצפון-אפריקה ומהבלקן. במקביל להגירה היהודית, הסתפחו אל

התושבים הערבים שנותרו ביפו מהגרי עבודה מהגליל ומהמשולש, ומאוחר יותר גם משתי"פים מהשטחים. משנות השישים ועד אמצע שנות השמונים של המאה שעברה, הונהגה ביפו מדיניות של הזנחה, פינוי והריסה בידי מוסדות ציבוריים כדוגמת העירייה, עמידר, חלמיש ומינהל מקרקעי ישראל, שהיו ממונים על ניהול רוב הנדל"ן בעיר. תוצאות מובהקות של מדיניות מרחבית זו הן מחיקתה של שכונת מנשייה בגבול הצפוני שבין יפו לתל אביב, הריסת כ-70 אחוז ממבני העיר העתיקה ופגיעה מסיבית בשכונות עגימי וג'בלייה (מזאוי וחורר מחיל, 1991).¹⁰ ההזנחה השיטתית של שכונות אלה, הן בהיבט הפיזי (מבנים ותשתיות) והן בתחום התעסוקה והשירותים העירוניים, הביאה לעזיבה נרחבת של תושבים יהודים אל שיכונים חדשים שהוקמו בעבורם במרכז יפו ובמזרחה, וכן באזורים אחרים בעיר ובארץ. בעקבות תהליך זה התמעטה האוכלוסייה היהודית בשכונות עגימי וג'בלייה מכ-22,976 תושבים (רובם יהודים) בשנת 1961, ל-4,033 תושבים (רובם ערבים) בשנת 1989 (כלומר, נותרו בה כ-18 אחוז מתושבי תת-רובע 72). למעשה, פינוי התושבים היהודים ממערב יפו הפך את עגימי בשנות השישים והשבעים למובלעת ערבית, ששימשה כמרכז כוח מרחבי ופוליטי להשתקמות הקהילה הפלסטינית.

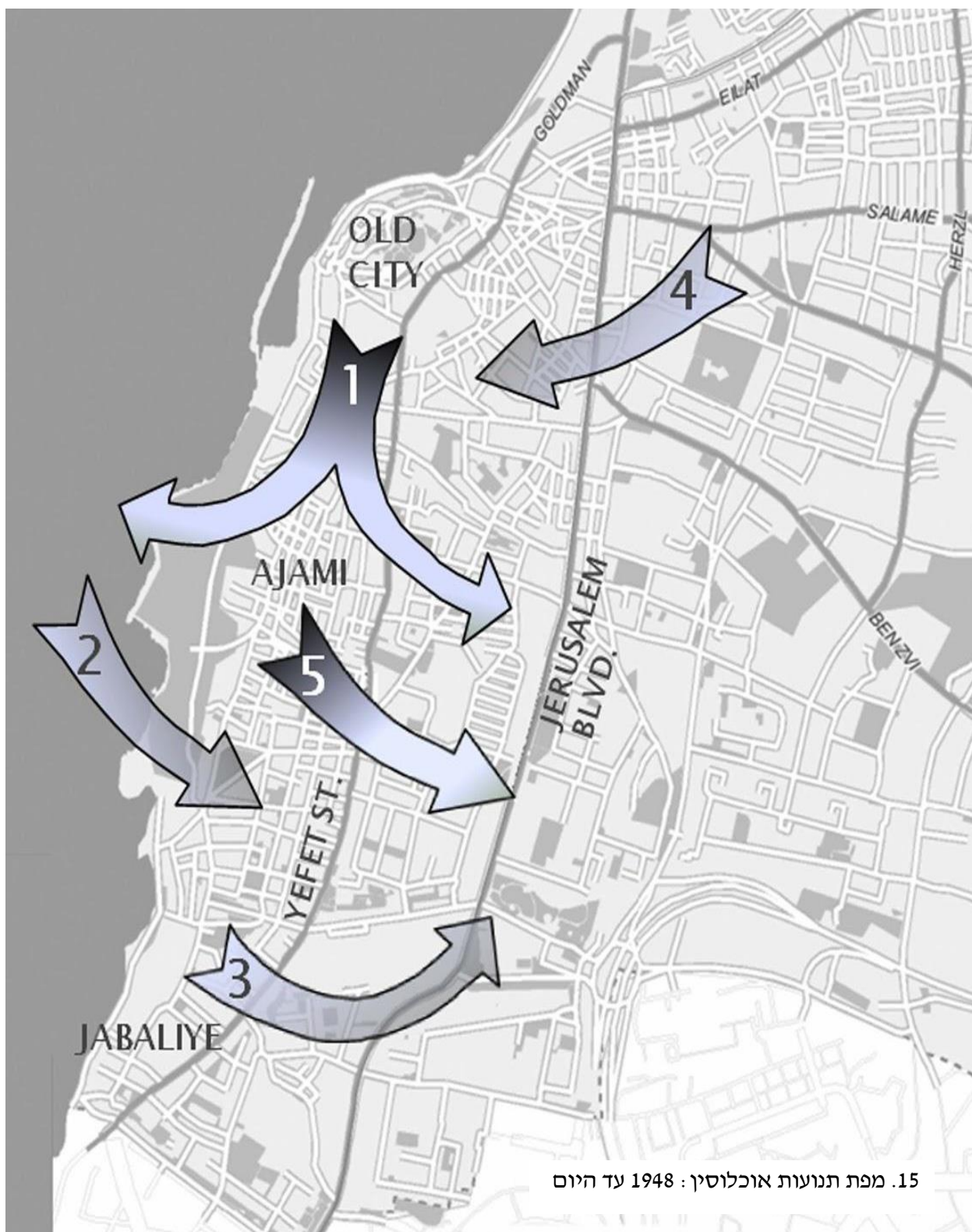
באמצע שנות השמונים, החל מינהל ההנדסה של עיריית תל אביב-יפו לפתח תוכניות לשיקום יפו. ב-1985 הוקם צוות תכנון יפו, שהוביל מהלך תכנוני במטרה לעודד את השוק הפרטי להשקיע בעיר. המתכננים החדשים קיוו כי הפרטת הקרקעות וההשקעות החיצוניות יאיצו את פיתוח המרקם האורבני ה"מנוון", וזה, בתורו, יספק מלאי של יחידות דיור חדשות בסביבה נאה וזמינה כלכלית.

ההיסטוריה האורבנית של יפו מצביעה על קיומם של תהליכים מנוגדים ובו-זמניים, היוצרים מפגש ועירוב אוכלוסין רב-תרבותי, אך גם עימות לאומי ופערים מעמדיים. למן שנת 1948, חוותה יפו הריסה שיטתית של שכונות היסטוריות (העיר העתיקה ומנשייה) מצד אחד, ובנייה אינטנסיבית של שכונות חדשות במזרח העיר (יפו ג' ויפו ד') מצד שני; פינוי יזום של תושבים יהודים וערבים מצד אחד, ושיקום ממוסד של אזורים מצד שני. הזנחה שיטתית מצד אחד, והעדפה מתקנת מצד שני. שילוב של תהליכים פרדוקסליים אלה, שחלקם מתוכננים וחלקם בלתי-צפויים, הבנה את המרחב היפואי כמערכת הטרונומית שאינה מצייתה לעיקרון מְסֻדָּר הגמוני, ויהיה זה עיקרון אתני, מעמדי, תכנוני או דמוגרפי. האירוע המכונן של 1948 מציג מורכבות נוספת שעלינו להתייחס אליה. כך למשל הנמל בראיה יהודית או ערבית נתפס בשני אופנים שונים לגמרי.

העיר הבלתי-מוחשית כמרחב של יחסים מתנגשים: בחינה השוואתית	
יהודים	ערבים
הנמל כסמל של הגירה ותחיית היישוב היהודי	הנמל כסמל של תבוסת 1948 ובעיית הפליטים
הנמל כמרחב בילוי	הנמל כמקור פרנסה בסיכון

¹⁰ בשנת 1973 היו בעגימי וג'בלייה (תת-רובע 72) 3,176 יחידות דיור למגורים, ואילו בתחילת שנות התשעים נותרו 1,608 יחידות

בלבד (שנתון העירייה, 2000)

3.ד.1 מורשת ה"גטו" ביפו לאחר 1948 : מורשת שלילית ופוטנציאל ריפוי

תופעת הגטו שהוקם ביפו בקיץ 1948 מעלה נושא כאוב הראוי להתייחסות בשיח השימור הבלתי מוחשי. נושא זה מתכתב עם ערים אחרות (כגון בודפשט) שבחרו לשמר או לשחזר באופן סמלי את החומה סביב הגטו בעיר. דברי משה ארם אודות "הרעל המפעפע" בעקבות סגירת האוכלוסיה הערבית שנותרה לפליטה לאחר מלחמת 1948 מבטאים את יחסו האמביוולנטי של הממסד הישראלי למציאות בערים אחדות בישראל, העונות להגדרה "ערים מעורבות". ערים אלה נתפסו לאורך השנים כתופעת לוואי בלתי-רצויה של תוצאות מלחמת 1948 ובבחינת אתגר לאידיאולוגיה ששאפה מאז להקים מרחב יהודי-עברי חף מזרים, בייחוד מערבים. לא מפליא אם כן להיווכח שגם כיום, מרחבים עם אוכלוסייה מעורבת הם בבחינת תופעה שולית וחריגה, שכן מעל ל-90 אחוז מאזרחיה הערבים של ישראל מתגוררים ביישובים ערביים שאין בהם אוכלוסייה יהודית, ורוב גדול אף יותר מהאזרחים היהודים מתגוררים ביישובים שאין בהם אזרחים ערבים.

שנים ספורות לאחר תקומת העם היהודי בארצו, המונח גטו שיוחס להיסטוריה של עולים ניצולי שואה, השתחל פנימה אל המרחב הלאומי החדש ומצא לו אפיקי ביטוי חדשים במרחב המזרח-תיכוני. בתחילה כינו סוכני הממסד הישראלי את המרחב שבו קובצה האוכלוסייה הערבית "גטו בגדר-תיל", ולאחר מכן, הביטוי שהיה שגור בפי היהודים יוצרי הגטאות, אומץ בידי האוכלוסייה הערבית בישראל לתיאור מצבם כתושבי הגטו.

קשה להתחקות אחר מסלול השתחלותו של המושג "גטו" אל תוך השיח הישראלי, החל מתיאור מקום המקושר למיעוט היהודי הנרדף באירופה ועד להפיכתו למונח שגור בשפות היומיום, היהודית אך גם הערבית. עד היום, השכונה ברמלה שיש בה רוב ערבי מכונה הגטו - לא רק בפי תושביה אלא גם בפי פקידי הרשויות והמתכננים. ברמלה אף פעל ברחוב ביאליק דוכן לממכר כריכים בשם "בגטו" - הלחם של המילים גטו ובגט. מכל מקום, בנליזציה זו של המושג הביאה בתורה להתפשטות המושג אף מחוץ לתחומי האוכלוסייה הערבית. בשלב זה של התאזרחותה בשפה המקומית, המושג גטו הוא מילה נרדפת לתיאור מציאות של הדרה, עוני, הזנחה ונחשלות.

כתבות שהמילה גטו מתנוססת בכתורותיהן הן עניין שבשגרה בתקשורת הישראלית עד עצם היום הזה, והן ממשיכות להזין את השיח הציבורי הן על יחסי יהודים ערבים והן על יחסי מזרחים ואשכנזים. אולם הגטו המזרחי אינו דומה לגטו הערבי. הערבים בערים המעורבות נותרו ספונים בגטאותיהם. אולם דווקא במציאות המורכבת של מיעוט ערבי במרחב עם רוב יהודי, התגלו צדדיו הפחות שליליים של הגטו. הגטו היה תמיד ישות פרדוקסלית: בית, כלא ומקלט בעת ובעונה אחת. במאה ה-15 נוסד במרוקו המלאח - הרובע היהודי המתוחם, ובמאה ה-16 כונה רובע היהודים באיטליה גטו, על שם בית היציקה שבאזור. למרות ההבדלים העמוקים בין העיר המזרח-תיכונית והעיר האירופית, בשתייהן פרחו היהודים כקהילה מודרת ומוגנת חליפות, תלוי בשליטים. לאורך מאות שנים, הגדיר הגטו סוג של מודוס ויבנדי בין יהודים ונוצרים ויהודים ומוסלמים, שהופרע על ידי רדיפות, פוגרומים וגירושים. בעשור האחרון, הגטו היהודי משכבר הימים אף זוכה לעדנה והופך לסחורה נדל"נית, לאתר מורשת עולמית וליעד תיירותי נחשק. מקרקוב דרך פראג ועד בודפשט — הגטו הפך לחלק מתהליך נרחב של חיפוש עצמי וצוהר לגילוי העירוניות ההיסטורית אחרי 70 שנות הזנחה, הרס והדחקה. כחלק

מפוליטיקת זהויות חדשה, יהודים ולא יהודים עולים לרגל בהמוניהם למתחמי גטאות כדי לחוות אותנטיות מדומיינת גם במקומות שבהם לא נשתייר כמעט דבר מלבד המעטפת הבנויה, במקרה הטוב; נקודות ציון בתרבות יהודית שרוקנה מיהודיה.

בישראל קיבלה הדיאלקטיקה הזאת מובן אחר: מצד אחד, הגטו שירת את רצון השלטון הישראלי להפריד בין האוכלוסיות מסיבות ביטחוניות ואידיאולוגיות; מצד אחר, עצם קיומה של קהילה ערבית מובחנת וחזקה נתפס כאיום. כמענה לכך התגבשה מדיניות ייחוד המרחב, ששמה לה למטרה להחליש את הקהילות הערביות. במרחב שהוגדר בשיח התכנוני מיד לאחר המלחמה ב-1948 כ"משכנות עוני" ו"החצר האחורית", נותר הגטו כסמן של אחרות תרבותית, אתנית ומעמדית.

שכונת ע'מי ביפו ממלאת עבור תושביה הערבים את התפקיד ההיסטורי של הגטו כמרחב מוגן, אולם בניגוד לאנשי הגטו באירופה שהאמנסיפציה איפשרה להם לצאת ממנו ולהפוך לחלק אינטרגלי של העירוניות המודרנית, ביפו, שתושביה הערבים מתקשים להפוך לחלק מהמרקם העירוני הכללי, תהליכי הג'נטריפיקציה המאפשרים כניסה של תושבים יהודים, מאיים להפוך את תושבי השכונה למיעוט בתוך הגטו שלהם. כך הפכו השכונות הערביות לתוצר כלאיים המשלב בין מודל הגטו הקלאסי ובין הקהילה האתנית (וקאן, 2004). הגדה המערבית ועזה, מחנות הפליטים, שכונות המצוקה וערי הפיתוח תוארו לא אחת כסוג של גטו, אולם בעוד תיאורים אלה משתמשים במושג כמטאפורה פוליטית או כמונח סוציולוגי, בערים מעורבות הגטו הוא סמן מרחבי ומושג שגור שהפך ילידי עבור תושבי המקום.

חשוב לזכור שהגטו שרד כמושג גם לאחר שגוועו התנאים המלחמתיים שיצרו אותו כעובדה מרחבית. כפי שראינו, הגטו ביפו היה האזור המגודר (הקרוי בערבית הסילפ, הגדר) שבו רוכזו ערביי העיר במהלך מלחמת 1948 ואחריה תחת ממשל צבאי. עוד לפני שבוטל המשטר הצבאי בקיץ 1949, נפרץ הגטו הן מבפנים, בידי תושבים פלסטינים שביקשו לצאת את החומות ולהתפרנס, והן מבחוץ, על ידי עולים חדשים שחיפשו מקומות לגור בהם. גם ברמלה ובלוד, הגבולות המרחביים לא חפפו בהכרח את גבולות המושג. לאורך השנים, מנגנוני הדרה תכנוניים המשיכו לקבע את עקרון ההפרדה הקהילתית, והמונח אומץ בידי תושבי המקום הערבים כדי לתאר את המרחב שבו התגוררו (נוריאלי, 2005). אף על פי כן, אי אפשר להתעלם מהעובדה שההיסטוריה של הערים יפו, רמלה ולוד מלמדת כי בידוד האוכלוסייה הערבית במרחבים אתניים הוא אשר יצר את התנאים להיווצרותה של קהילה פוליטית לאומית פלסטינית, החל משנות השבעים של המאה שעברה, בידי הדור הראשון שנולד אחרי 1948.

הערים המעורבות המתהוות לאורך השנים כתוצאה מהגירה פנימית של ערבים ממעמד הביניים לערים יהודיות (כדוגמת נצרת עילית וכרמיאל), מבטאות את קריסתה של מדיניות ההדרה וההפרדה האתנית. יותר ויותר צעירים פלסטינים מעזים לדמיין עצמם כחלק ממרחב קוסמופוליטי ערבי הכולל את יפו, ביירות וקהיר ומחזקים את מגמת היציאה מהגטו של צעירים רבים. כמו רבים ממושגי היסוד של השיח הפוליטי המתקיים בין הירדן והים (שואה/נכבה, גולה/שתא, התנחלות/צמח ולאחרונה גם נקמה/אנתקאס), המושג גטו קושר בין פלסטינים ויהודים לבלי הפרד. על כך כתב מחמוד דרוויש: "אני או הוא — כך מתחילה המלחמה. אבל היא

נגמרת בפגישה מביכה: אני והוא". מעודד אם כן להיווכח בכישלונו היחסי של תפקיד הגטו כסמן מרחבי של הפרדה אתנית והדרת האוכלוסייה הערבית בערים מעורבות.

2.ד.3 שמות רחובות: המאבק על ייצוג קהילתי

בתקופה העותמנית נהגו הרשויות התורכיות להימנע מהתערבות במתן שמות לרחובות והותירו את נושא השיום כעניין מקומי. לעומתם רשויות המנדט הצרפתי בביירות הקימו וועדת שמות, וזו שינתה שמות רחובות בהתאם לפוליטיקה ומורכבות חברתית מקומית. נוהג זה נמשך עד היום¹¹. שיום רחובות בארץ ישראל המנדטורית היה פעולה מכוונת של הרשויות הבריטיות במאמץ לקדם מודרניזציה בקרב הקהילות המקומיות, ומתוך רצון להשליט סדר ומשילות. הרשויות המקומיות הערביות הביעו חוסר עניין ולא ייחסו חשיבות למתן שמות לרחובות, ובערים מרכזיות כמו ירושלים ויפו לא היו שמות לרחובות עד הקמת וועדת שמות בתקופה המנדטורית¹². לאחרונה, בתאריך 17/2/2020, קיימה מועצת העיר תל אביב-יפו הצבעה לשינוי נוהל שיום והקמת וועדת שמות מקצועית ע"ב צורך בזמן אמת בלבד. במסגרת דיון מקדים להצבעה דנו רה"ע רון חולדאי וחברת המועצה שולה קשת במבנה הנכון לוועדת שמות, במטרות הוועדה ודרך פעולתה. בסופו של דיון אושרה ההצעה שעמדה על הפרק, ששינתה את הגדרות הוועדה, שהיו תקפות אז, ואשר לדברי רה"ע יצרו בעייה בריבוי שמות מאושרים, בעוד שמספר הרחובות זמינים לשיום תמיד קטן מכך¹³.

החלפת שמות קיימים לרחובות הינה פעולה מוכרת בעולם, גם אם לא נפוצה. מאז 1986, מתמודדת ברלין עם ביקורת ודרישות להחלפת שמות רחובות המנציחים מורשת קולוניאליסטית באפריקה¹⁴. ב-1995 דנה מועצת העיר סינסנטי (אוהיו) בהשבת שמות רחובות בעלי הקשר גרמני, לאחר שאלה שונו בזמן מלחמת העולם הראשונה. מאז ועד היום הדיונים נמשכים, וכתבות מדיה מודיעות מדי פעם על החלפת שמות קרובה¹⁵. במסגרת מחאה פמיניסטית בפאריז ב-2015, הוחלפו שמות רחובות באופן פיראטי על ידי תנועת נשים מקומית. שלטי 60 רחובות נקראו מחדש על שמות נשים ידועות בהיסטוריה הצרפתית, ובתוך כך הונכחה ההפליה המגדרית הנהוגה בהנצחת ידועי שם בשיום רחובות. פעולות מסוג זה התרחשו במקומות נוספים בעולם, בשנים האחרונות, במטרה לעורר דיון ציבורי בסוגיית שיום מנציח לאישים שנויים במחלוקת או לנוהג נפוץ של הדרה על רקע חברתי, מגדרי או אחר. בהינתן התפיסה של שמות רחובות כמחשן זיכרון, ניצבת השאלה שבבסיס הפעולה זו לגבי מה ראוי להיזכר ולהיות מונצח? פעולת ההנצחה היא פעולה רצונית ומכוונת להעצים דבר מסוים ולהשכיח דבר אחר. מתוקף כך, שיום רחוב מהווה דה-פקטו פעולה ציבורית הצהרתית¹⁶.

¹¹ מתוך McCarthy, Kevin, 1975, 'Street names in Beirut, Lebanon', in: Names: A Journal of Onomastics, vol 3, no.2.

¹² מתוך Azaryahu, Maoz, 2004, 'Naming the streets of (Arab) Jerusalem during the British period 1920-1948', in: Contemporary Israeli Geography, vol 60-61, pp 299-308

¹³ מתוך ישיבת מועצה מן המניין מס' 22, 2020/2/17.

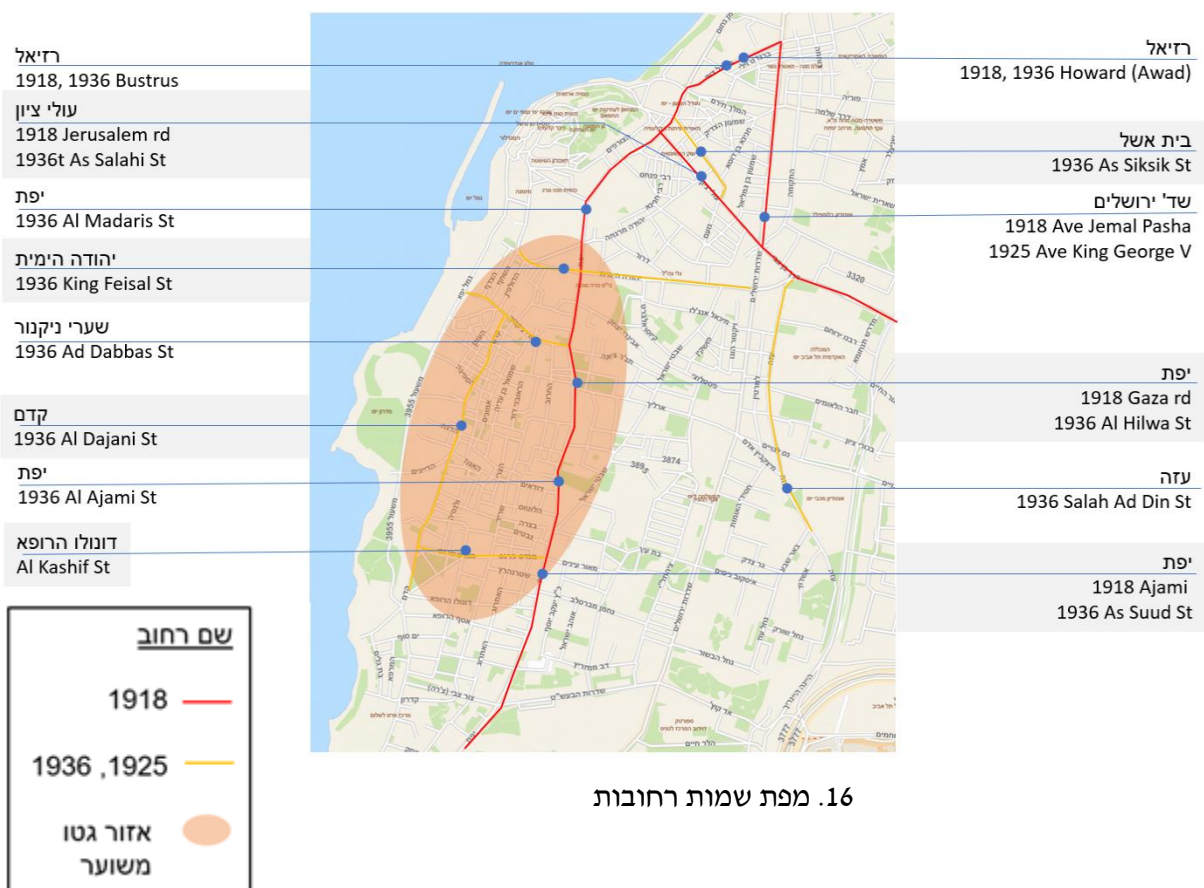
¹⁴ O'Sullivan, Feargus, 2018, 'Berlin contends with street names of a brutal, overlooked past', in: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-03-13/berlin-contentends-with-street-names-of-a-brutal-overlooked-past>

¹⁵ Barisic, Sonja, 1995, 'Old German street names may return in Cincinnati', in: AP News 10/9/1995

Lampert, Erica, 2017, 'Cincy streets revert back to 1910's', in: Xavier Newswire 20/9/2017

¹⁶ Alderman, Derek, 2020, 'Commemorative place naming: to name place, to claim the past, to repair futures', in:

סוגיית שמות הרחובות בתל אביב-יפו איננה סוגייה זרה, וכך גם הדרישה לשינוי שמות. בנובמבר 2006 פנתה הקליניקה המשפטית באו"ם לעיריית תל אביב-יפו בבקשה להוסיף שמות רחובות בעלי הקשר קהילתי ערבי בעיר ככלל, וביפו בפרט. ביוני 2007 נענתה העירייה לדרישה, וועדת השמות הוסיפה מספר שמות ערבים לבקשת חברי המועצה אחמד בלאחה ורפעת טורק. (ש לציין שהקליניקה לא התרצתה ודרשה להכיל שינויים בהרכב וועדת השמות, ולהחליף שמות רחובות קיימים באזורים בהם חיה אוכלוסייה ערבית מזה שנים רבות)¹⁷. ב-2013 במסגרת מחאה מזרחית הוחלפו שמות עשרות רחובות בתל אביב-יפו לשמות אישים ממוצא מזרחי. הפעילים דבקו בעקרונות הנאורות הביקורתית העכשווית, והקדישו רחובות לגברים ונשים כאחד, כולל ביטויים בהקשר של המורשת המזרחית בישראל, כגון הביטוי "הלא נחמדים" ו-"ליבי במזרח"¹⁸. ב-4/5/2017 התפרסמה כתבה של איריס לעאל שהתייחסה למיעוט רחובות העיר תל אביב-יפו בעלי שם המנציח הקשר לקהילה הערבית של העיר. בתגובה טענה העירייה שהועדה מתנהלת על בסיס שיקולים מקצועיים, והגשת הצעות מנומקות, וממילא כבר יש חמישה רחובות בהקשר זה, שלושה מהם מהשנים האחרונות. אחמד בלאחה, חבר מועצה יפואי, טען שטרם הוגשו הצעות מסודרות ומנומקות, כי הקהילה הערבית הייתה תחת הרושם שבכל מקרה לא יאושר שם רחוב ערבי¹⁹.

17 תמצית מתוך מסמכי הקליניקה המשפטית.

18 חכם, שיר, 2021, 'ויקי שירן פינת עפרה חזה: פעילים חברתיים החליפו הלילה שמות של רחובות בת אביב', מתוך: עיתון הארץ

2013/6/10

19 מתוך כתבה בעיתון הארץ 2017/5/4.

1918 : שמות רחובות מופיעים ברחובות הראשיים בלבד. השמות מציינים יעד הרחוב (עיר רחוקה), או שם השכונה. רוב הרחובות נטולי שם. יוצא דופן שד' י"ם של היום המכונה שד' ג'מאל פשה, רח' רזיאל של היום שנקרא בחלקו בוסטרוס ובחלקו הווארד (עוואד).

1925 : לא מופיעים שמות רחובות ביפו פרט לשד' י"ם, שנקרא שד' המלך גורג' ה-5 (הקשר בריטי). רחוב אלנבי גם כן מופיע בשם (בהקשר זה). רחובות בת"א כוללים שמות.

1936 : רוב הרחובות ביפו זכו לשמות.

רח' נתן פנץ כמשל

בשנת 2008, במלאת 50 שנה לנפילתו בקרב על כיבוש יפו, קראה עיריית תל אביב-יפו רחוב על שמו של לוחם האצ"ל ושחקן הכדורגל נתן פנץ, בלב אזור מגורים שרוב תושביו ערבים. זמן קצר לאחר הטקס שבו נכחו ראש הממשלה לשעבר יצחק שמיר וראש העירייה אז רוני מילוא, קבעו פעילי התנועה האסלאמית, לצד השלט הנושא את שם הרחוב, לוח מתכת ירוק שעליו מודפס פסוק מן הקוראן הקורא למאמינים לבקש מחילה על חטאיהם – "בקשו כפרה מאלוהיכם, הריהו אל מוחל" (ראו תצלום). ב-2003, בכיכר שהציבה העירייה בלב אותו רחוב, הוקם פסל של הפסל צבי גרא, שעם יצירותיו נמנית גם אנדרטת פורצי עכו, לזכרו של הלוחם הבית"רי.²⁰ השיח הציבורי הסוער שהתעורר בעקבות הצבת הפסל הוקיע את העירייה שלא די בכך שהיא מתעלמת מההיסטוריה הערבית של העיר, היא אף פוגעת ברגשות התושבים וגורמת לניכורם הגובר מסביבת מגוריהם.

17. מאבקי שליטה במרחב העירוני. שלט של התנועה האסלאמית ברחוב נתן פנץ. צילום: הישאם שבאיטה

²⁰ אשר גולדברג, "פתאום, באמצע יפו, פסל של לוחם יהודי שנפל בקרב מול הבריטים", הארץ 02.09.2003. על שלט הרחוב נכתב "נתן פנץ (1917-1948) : ספורטאי למופת, נפל בשירות האצ"ל במערכה לשחרור יפו בתש"ח".

ב-2017, ייעדה עיריית תל אביב בניין המוכר כ"סלון קטאן" למכינה קדם-צבאית בניהול התנועה ליהדות רפורמית. המתכננים שזכו בתכנון הפרויקט (סטיו אדריכלים) משווקים את המבנה כתיווך היסטורי בין ישן לחדש: "אל מול המבנה ההיסטורי ממוקמת כיכר הכניסה אל המתחם מול פסלו של נתן פנץ. כיכר בקנה המידה האנושי, מוצלת בעצים ומכילה מספר ספסלי ישיבה לרווחת התושבים. אל מול המבנה ההיסטורי המשמש כעדות לזיכרון של יפו שהייתה, ומול המתחם הנמצא מאחוריו המשמש עדות לתקווה ליפו שאולי תהיה". במחאה על התוכנית, נפגשה קבוצת פעילים ותושבים, יהודים וערבים, ברחוב שבטי ישראל, ליד הבניין הנטוש שכל פתחיו אטומים, ששימש עד 1948 כבית משפחה פלסטינית. הנכס עבר כמה גלגולים עד שנמסר לעיריית תל אביב-יפו בניגוד לרצון התושבים וללא הליך שיתוף ציבור. האירוע התקיים ביוזמת האמנית יעל פרי כחלק מפסטיבל דריסת רגל / [Foothold / موطئ قدم](#) / לאמנות במרחב הציבורי, וביקש "להציף את ההקשרים הגיאוגרפיים והפוליטיים של האתר. חדרי הבית ישוחזרו בקווי מתאר, בהם יערכו מפגשים עם בעלי עניין, מומחים ותושבים שידונו בעברו כבית משפחת אל-קטאן ובמכינה הקדם-צבאית העתידה להיפתח בו".

18. הפסל לזכרו של נתן פנץ וסלון קטאן. צילום: ורד נבון

מאבקים שכאלה הם חלק ממערכה מתמשכת על זהותו התרבותית והלאומית של המרחב העירוני בערים מעורבות. מתן שמות לרחובות הינו אקט פוליטי של סימון טריטוריאלי, שלעתים קרובות מעורר מחלוקת ציבורית נוקבת (Azaryahu, 1996 נחומי 2006). שמות רחובות מגדירים "טקסטים מרחביים" הצורבים אירועים ואישים היסטוריים בזיכרון הקולקטיבי המקומי (Pinchevski & Torgovnik, 2002). בספרו "מקום לדור בו ושם לו" כותב עאמר דהאמשה (2017) כי "שמות מקומות אינם רק מציינים שקופים או ניטראליים של קואורדינטות מרחביות. הם מבעים תרבותיים ואידיאולוגיים שמהם משתקפת מערכת הזיקות של האדם אל

אדמתו". סוגיית שמות הרחובות בערים מעורבות עלתה לכותרות לאחר שתושבים ערבים בעיר רמלה ביקשו לשנות שמות של כמה רחובות, כדוגמת ביאליק ולוחמי הגטאות, לסולטאן סולימן ותאופיק זיאד. בתגובה צוטט ראש עיריית רמלה אומר: "אם זה לא מוצא חן בעיניהם, שילכו לגור בג'לג'וליה שזה שם ערבי. למה שאני אחליף את השם בגלל שאיזה ג'מאל או איזה מוחמד רוצים שאשנה את השם. שיחליף את האלוהים שלו. מה קרה?"²¹

ההיסטוריה הפוליטית של שמות הרחובות ביפו ידעה תהפוכות רבות. בשלב הראשון, בתקופת המנדט, המירו הרשויות שמות רחובות עות'מאניים כגון ג'מאל פאשה לשדרות המלך ג'ורג' ואל-נוזהה (כיום החלק הצפוני והדרומי של שדרות ירושלים בהתאמה). בשנות הארבעים עם התרחבותה של העיר, היו ביפו כ-40 שמות רחובות על שם אישים ערבים, סופרים, משפחות ונקודות ציון²². בשלב השני, לאחר 1948, נמחקו השמות הקודמים והומרו במספרים. בשלב השלישי, החל מ-1950, אורגנו שמות הרחובות בהתאם ל"שיטת הקבוצות" הנהוגה בתל אביב מאז 1934 (ידיעות עיריית תל-אביב, 1953, גיליון 1-2, עמ' 40). קבוצות אלה מסווגות לפי כמה קטגוריות, כגון "חסידי אומות העולם" הכוללת דמויות מההיסטוריה האנושית (למשל מיכאלאנג'לו), שמות תנ"כיים (יפת), שמות מהברית החדשה (שמעון הבורסקאי), שמות הלוחמים מההיסטוריה הציונית והיהודית (הרבי מרגוזה, שבטי ישראל) וקומץ דמויות מההיסטוריה הערבית והיפואית (אבן רושד, עבד אל-עיני). היעדר הייצוג היחסי של שמות ערביים הוא סלע מחלוקת קבוע ומקור של ניכור ומתחים היוצרים סדר מרחבי לא-פתור, הנובע מחוסר ההלימה שבין מערך שמות רחובות יהודיים מובהקים כגון "הרבי מפשיסתא", "עבודת ישראל" או "פחד יצחק", ובין האוכלוסייה הערבית המתגוררת בהם. על הרבי מפשיסתא אמר אחמד בלחה, יועץ ראש עיריית תל אביב לענייני האזרחים הערבים, "בלי להשמיץ אף אחד, פשיסתא הפך לבדיחה פה. אף אחד לא יודע איך מבטאים את זה בכלל".

במחאה, מוחקים צעירים שמות רחובות מנוכרים כגון רבי נחמן מברסלב בפינת רחוב ציהתל"י (ציון הלא תשאל) העובר ג'נטריפיקציה מואצת ועומד בפני פינוי-בינוי, שמולו מתחם הפחונים של כרם אל-דלק. דרך נוספת להבעת התנגדות היא מתן שמות ערביים חדשים ללא אישור ועדת השמות העירונית. כך הציבה יוזמה מקומית שלט ברחוב ויקטור הוגו המשנה את שמו לרחוב "התחייה הערבית" (אלנהדה). שימור של השמות ההיסטוריים בערבית לצד השמות הנוכחות והפעלת רגישות חברתית בבחירת השמות עשויים להתמודד עם רגשות אלה ולתת הכרה להיסטוריה הערבית של יפו.

²¹ ראו כתבת יואב שטרן בהארץ: "ראש עיריית רמלה התנצל על דברים שאמר נגד ערבים" (30.11.2006).

²² ניתן לחלק את שמות הרחובות לפני 1948 ביפו לארבע קבוצות: מצביאים, סופרים, משפחות מקומיות ואתרים מקומיים. לדוגמה, רחוב המלך פייסל (כיום יהודה הימית), רחוב עומר אל-מוכתאר (כיום מנדס פרנס), עומר בן אלעאס (כיום בית פלד), המשורר אחמד שווקי (כיום אמיעד), רחוב ערקטינג'י (כיום ציונה תאג'יר), רחוב סיקסק (כיום בית אשל), רחוב ביטאר (כיום הסלסלה), רחוב דג'אני (כיום קדם), רחוב בוסטרוס (כיום רזיאל), רחוב אלמחטה (ע"ש תחנת הרכבת, כיום עמידה), דרך אלעג'מי (כיום צפון רחוב יפת), רחוב אלחילוה (כיום דרום רחוב יפת), רחוב אלח'דר (ע"ש סנט ג'ורג', כיום פסטר), רחוב המסגד (ע"ש מסגד מחמודיה, כיום רוסלאן), ורחוב אלקודס (כיום בן צבי).

19. מחיקת שם רחוב "רבי נחמן מברסלב" (צולם ביום העצמאות 2017). צילום: דניאל מונטרסקו

ב-2014 החליפו פעילים חברתיים באישון לילה שמות של רחובות אחדים בעיר וקראו להם על שמות אישים בתרבות הערבית-פלסטינית, שחלקם נודעו בביקורתם על מדיניות הדיכוי של ישראל. כך למשל, רחוב עולי ציון שונה ונקרא על שמו של מחמוד דרוויש – ביאליק הפלסטיני; שמו של רחוב נס לגויים שונה לפדווא טוקאן – גם היא משוררת לאומית ידועה; ואילו שמו של רחוב שבטי ישראל הוחלף בשמו של הקריקטוריסט הפלסטיני נאג'י אלעלי, שעיצב את האייקון הפלסטיני חנדי'אלה (ילד פלסטיני פליט המתבונן מהצד בעוולות הנעשות לעמו). ייצוגים חזותיים אלה ממחישים באיזו מידה היחסים בין יפו ותל אביב עדיין לא פתורים, גם לאחר כמאה שנות סכסוך. המשא-ומתן בין התושבים לעירייה חושף את המתח המפעפע מאחורי הדרישה להנציח דמויות ומקומות מלפני 1948, ובכך להציף את זיכרון המלחמה והנכבה (למשל, הסוציולוג אברהם אבו לעויד שקבור בבית הקברות אל-כזח'אנה ביפו, ראש העיר לשעבר עבד אל-ראוץ אל-בייטאר, ד"ר פואד אל-דג'אני ועיסא אל-עיסא, עורך העיתון פלסטין), או לחלופין להנציח דמויות ערביות בעלות ערך אוניברסלי (למשל, חתן פרס נובל לספרות נגיב מחפוז, הארון אל-רשיד, הח'ליפה העבאסי החמישי). פשרה בין הדרישות הסותרות מתבטאת לעתים בהנצחת דמויות מקומיות חסרות חשיבות לאומית.

לעומת ועדת השמות של עיריית תל אביב האמונה על הנצחת "דברי ימי ישראל בארצו" (תקנות הוועדה, 1942), חוקרים פלסטינים מחלקים את שמות רחובות יפו שלפני 1948 לכמה קבוצות: רחובות של אישים מן

ההיסטוריה הערבית (המלך פייסל, כיום יהודה הימית, וג'מאל פאשא, כיום החלק הצפוני של שדרות ירושלים), רחובות על שם סופרים ואנשי רוח (למשל, המשורר המצרי אחמד שווקי), רחובות הנושאים שמות של משפחות מקומיות (למשל, רחוב סקסיק, כיום בית אשל, רחוב דג'אני, כיום רחוב קדם, רחוב בוסטרוס, כיום רזיאל), ושמות של מקומות בעיר (רחוב נוזהה, כיום החלק הדרומי של שדרות ירושלים, דרך אל-חלווה, כיום קטע מרחוב יפת).

ב-2012 בישר חבר המועצה אחמד משהראווי על מהפך בגישת העירייה, שאישרה תוספת של שמות רחובות על שם אישים ערבים. כיום ניתן למנות ביפו כ-14 רחובות המנציחים אישים ערבים, כולל כיכר על שם השיח' בסאם אבו-זיד. זה המקום לציין כי האוכלוסייה הערבית מונה כשליש מתושבי יפו, וכי בהשוואה ל-400 הרחובות הקרויים על שמות אישים מן התרבות העולמית, היהודית והציונית, מספר זה רחוק מלשקף את חלקה היחסי בכלל שמות הרחובות. בפנייתו של חבר המועצה לשעבר רפעת טורק לוועדת השמות של עיריית תל אביב-יפו הוא כתב: "האחוז המזערי של רחובות המשקף את תרבותה ומורשתה של האוכלוסייה הערבית בעיר מהווה אפליה של האוכלוסייה הערבית בעיר לעומת האוכלוסייה היהודית".

20. מחיקת שם רחוב "רבי נחמן מברסלב" (צולם ביום העצמאות 2017).
צילום: דניאל מונטרסקו

21. רח' אלנהדה (התחייה הלאומית) במקום רחוב ויקטור הוגו. צילום: דניאל מונטרסקו

התושבים היהודים, מצדם, מביעים גם הם אי-נחת מאופייה וזהותה של העיר ומנוכחות שכניהם הערבים. גלגוליה של כתובת גרפיטי אחת בשדרות ירושלים מעידים על מורכבות המאבק על זהות העיר בין תושביה השונים. הכתובת מכריזה (באנגלית) – "Jaffa is the Jewish City Too" לצד מגן דוויד שבתוכו צלב קרס מטושטש. דומה שהיא מבטאת רצון להגדיר את יפו כעיר משותפת, שגם ליהודים יש חלק בה. אולם, קריאה זו להכלה הינה מסויגת ("יפו היא גם עיר יהודית") ונראה שהיא מבטאת מצוקה פוליטית ומחאה רפה על נראותם הגוברת של תושבים ערבים בשכונות שזוהו כ"יהודיות" עד לא מכבר. זוהי Jaffa, ולא Yafa, או Jaffa, כפי שמכונה העיר באנגלית או לחלופין Yafa (יאפא), כפי שהיא נכתבת בערבית. כשנה לאחר שתיעדתי את הכתובת במצלמתי, חזרתי אליה שוב. גרסתו העדכנית כבר לא שידרה מחאה רפה אלא הצהירה בריש גלי ולמען הסר כל ספק על בעלות יהודית על העיר המעורבת: Jaffa is the Jewish City.

22. הקהילה היהודית תובעת שייכות לעיר (צילום : דניאל מונטרסקו 2005).

3.ד.3) אוכל חוצה קהילות : מסעדה בולגרית בניהול ערבי

המפגש הקולינרי ביפו הוא תוצר של הצטלבות של היסטוריות קהילתיות של מהגרים ושיתוף פעולה יומיומי בין תושבים יהודים וערבים. המפגש העירוני מייצר היברידיות תרבותית בין המטבח הבלקני למטבח הערבי הייחודית ליפו. מסעדת מונקה (ביהודה הימית) שנוהלה כעסק משפחתי במשך כמה עשורים מנוהלת כיום ע"י צוות הטבחים הערבים שעבדו במסעדה בעבר. היא ממשיכה להגיש אוכל בולגרי עם תיבול ערבי ולשמור על מעמדה בעיר. תחום האוכל בעיר סובב סביב מוסדות איקוניים המייצגים מסורות קהילתיות אבל לא מוגבלים אליהן: בורקס ז'אק וזיכרון סמי בורקס (טורקי), מונקה, ויטושה ומסעדת שרה (בולגרי), אבו חסן ואבו אלעאפיה (פלסטיני), מסעדת נלו (רומני) וכו'. ההשפעות ההדדיות בין המטבחים הפכו לשם דבר עיר. כך למשל המאכל רוז בוח'ארי (אורז בוכרי עם עוף וגזר) הגיע ליפו דרך מהגרים מוסלמים מבוכארה והתאזרח כמאכל אהוב בקרב משפחות ערביות רבות. חגים הם זמן מרתק לחוות את יחסי החליפין בין הקהילות: מצות וסופגניות אבל גם כעכ אלעיד (עוגיות החג בחגים המוסלמים). לאחרונה יוזמות חדשות של נשים ערביות (דה-יאפא) וגברים (כנאפה יאפא, מנשייה) בשוק הפשפשים מחזדים את הערך הסגולי של העיר כמרחב מורשת בלתי מוחשית. בנוסף שפים מקצועיים כגון סלאח אלכורדי מנסים לשחזר את המטבח הילידי ההיסטורי של עיר הנמל עם מנות כגון סייאדיה (המחברת בין יפו לעזה). אם כן, אוכל מייצר שותפות ותחרות במרחב המסחרי המאפשר לספר סיפור אלטרנטיבי לסיפור הפוליטי הטריטוריאלי.

3.ד.4) שפת העיר החיה : ערבית ועברית, לדינו ובולגרית, אמהרית ורוסית

השפה הערבית ביפו ייחודית לעיר ומגדירה מרחב לשוני המאפיין את להגי ערי החוף אל מול כפרי המשולש והגליל. השפה היפואית המדוברת רצופה בביטויים בעברית ("תחפסת? לא, מא תחפסת?"), איטלקית (מאקנה=מכונת) וניבים שייחודיים לה (שיית=שלי). השפה היא תוצר של היסטוריה ארוכה של הגירה בין העיר הכפר, וכניסה של מהגרים מסוריה וממצרים. השפה המקומית מגלמת חיבורים היסטוריים בין שכנים כך שניתן למצוא ערבים זקנים דוברי יידיש ורומנית -- עדות לימים בהם חלקו משפחות דירה אחת. השפעות גלי ההגירה על השפה העברית ביפו ועל עולם הדימויים ניכרת בשפת האוכל והמשחק גידיאלה (סוכריה על מקל), בור ערבי/בור יהודי (גוגואים). ריבוי השפות במרחב הציבורי מעיד על עיר שוקקת וחיה הגאה ברב-גוניתה.

3.ד.5) מנהגים קהילתיים : תהלוכות חג (צופים מוסלמים ואורתודוקסים)

ריבוי הדתות והעדות ביפו ייצר מנהגים שחלקם ייחודיים לקהילות דתיות (מוסלמים, נוצרים אורתודוקסים, קתולים וכו') וחלקם משותפים. האירוע המוכר מכולם הוא פסטיבל נבי רובין שנערך מדי שנה בחולות ראשון לציון וקיבץ את כלל הקהילות לחגיגות ולמסחר. ציון נבי רובין כאתר מורשת מאפשר לחזק את הזיקה בין ערים שונות במרחב -- רמלה, ראשון לציון ותל אביב-יפו. בנוסף לתהלוכות (בחג המולד וחג הקורבן), מתקיימים עדיין מנהגים כגון ביקור בנהר בירקון בחג אל-ענסרה הנוצרי (המתקיים חמישה ימים לאחר הפסחא ומתקשר לחג השבועות היהודי).

6.ד.3) שמות אישים ונשים כדרך להנכיח את היסטוריה המקומית

בשיחות שערכנו עם תושבים ובעלי תפקידים בעיר עלו לעיתים קרובות אישים ונשים כנציגים של התרבות הבלתי-מוחשית של יפו. מבין שמות אלה בלטו כמה דמויות עליהן נרחיב בשלב הבא : אבו נבוט, פרופ' הישאם שראבי, ד"ר אבראהים אבו-לועיד, הציירת תמאס אלאכחל, הרב אברהם בכר, הרצל קביליו, הרוקח פח'רי ג'דאי ועוד. הועלתה הצעה להתייחס באמצעות שלטים וסיורים לפועלים של נשים יפואיות שפעלו ופועלות כדי לקדם את התרבות והיזמות בעיר. שמות של תושבים מקומיים בעבר ובהווה מאפשר להגדיר מרחב הנצחה ושיום : רחובות, מוסדות חינוך, כיכרות וגינות.

4. המלצות מדיניות

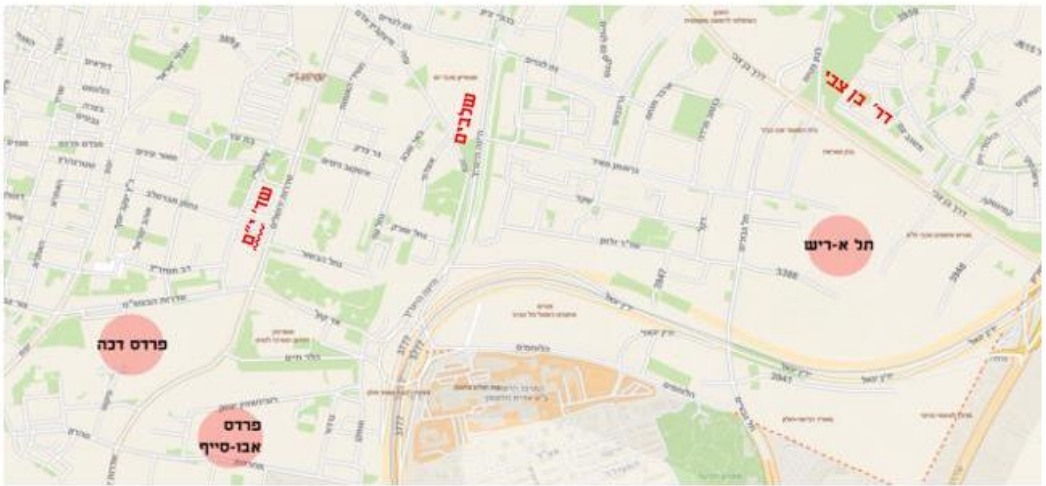
בפרק 3 הגדרנו מדרג תבניתי של רכיבי המורשת הבלתי מוחשית של יפו. המדרג נפרס מהרובד המושגי-תיאורטי של חמישה "שדות מכוננים", דרך פעולות שגרתיות וטקסיות שמתרחשות ב-"מרחבי פעולה" תחומים, כגון מסחר, דת, משפחה וכו', ועד ל-"מופע האירוע", אותן תופעות מוכרות בהן הציבור היפואי מתנהל ומתפקד על בסיס יומיומי, ואשר אותן אנו חווים כהוויה עירונית יפואית. הפרק הנוכחי ממליץ על 15 פרויקטים, שמטרתם לחזק, להעצים, להכיר ולהנכיח מופעי אירוע יפואיים. מופעים אלה לא רק מהותיים להוויה העכשווית של יפו, אלא מתקיימים בה ברציפות שנים רבות, חלקם מתקופות קדומות של העיר, ובשל כך ביכולתם לקדם ידע מקומי של מורשת בלתי מוחשית. חלק ממופעים אלה התעמעמו וכמעט שנשכחו בשנים האחרונות, כגון טקס אלענסרה, פסטיבל נבי רובין, ושוק תוצרת חקלאית מקומי, וחלקם נאבקים לשרוד במציאות מקומית מורכבת ומקוטבת, כגון דייג, קהילות הגירה, מרחב דו-לשוני וזכרון קולקטיבי טרום 1948. הפרויקטים המאופיינים כאן בהמשך נהגו מתוך הכרות וניתוח דיסציפלינרי של המרחב היפואי. ברם, על מנת שפרויקטים אלה ימלאו את תפקידם כזרי שימור מורשת בלתי מוחשית, עליהם להשתרש כחלק מדפוס הפעילות של המארג האנושי המקומי, ולשמש כלי לדמוקרטיזציה עירונית ולגיבוש זהות תרבותית פלורליסטית במציאות עירונית שסועה. אנו ממליצים להציג פרויקטים אלה לנציגות מקומית של תושבים, כמו גם לציבור הרחב, על מנת שיתנו דעתם למתודת העבודה, למסקנותיה והמלצותיה ויקנו לפרויקטים שיישמו לגיטימיות ורלוונטיות. התרשים המצורף משקף את המתווה הראוי לקידום הפרויקטים המפורטים בהמשך.

23. תהליך העבודה : ראשיתו בשדות מכוננים, עבור במרחבי פעולה וכלה במופעי מורשת

4.ב. הצעות לקידום מורשת בלתי מוחשית ביפו

שם פרויקט	שלטי חנויות דו-לשוניים
שדות מכוננים	קהילה, הגירה
מעורבות מנהל הנדסה	(1) בהובלת מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, רישוי עסקים: איילת וסרמן (מנהלת המחלקה), אדריכל העיר: גיורא בוס
מתווה לקידום פרויקט	עידוד שילוט חדש ברחובות מסחריים עידוד התקנת שילוט חדש ע"פ הנחיות חדשות במסגרת מבצעי שדרוג מרחב ציבורי ברחובות מסחריים, תוך התמקדות כל פעם ברחוב מסוים: נוגה, רזיאל, יפת, שד' י"ם, יהודה הימית, קדם, וכו', בחסות משרד אדריכל העיר, שפ"ע ובת"ש. עדכון הנחיות שילוט בעיר אישור שילוט ע"ב הנחיות חדשות עבור כל בקשה להתקנת שלט עסקי חדש (בחסות משרד אדריכל העיר). אפיון שילוט עסקים דו-לשוני (עברית-ערבית), הן לשלט מותקן על קיר והן לשלט דגל, בשיתוף בין מחלקת שימור ומשרד אדריכל העיר. הסדרת שילוט דגל עבור בניינים לשימור ביפו בלבד ע"ב הנחיות כנ"ל.
הסברים וסכימות נילוות	- מטרת הפרויקט להנכיח את ההווה הרב-תרבותית, רב-עדתית של יפו במרחב הציבורי באמצעות השפה העברית והערבית באזורי מסחר ועסקים, כגון נוגה, רחוב רזיאל, השוק היווני, שוק הפשפשים, יפו העתיקה, נמל יפו, שדרות ירושלים, הרחובות יהודה הימית, יפת, קדם, ועוד... - ע"מ לא להעמיס רעש ויזואלי בריבוי מלל, צפיפות אותיות וגודל שלט, מומלץ להסתפק בהצגה דו-לשונית עבור שם העסק ותחום הפעילות בלבד. - ניתן לתמרץ עסקים להתקנת שלט חדש ע"פ הנחיות דו-לשוניות בבניינים לשימור, בהם אסור כיום להתקין שלטי דגל (בניצב לבניין). הנחיה זו ראויה להיבחן מחדש לאור הרצון להנכיח תרבות רחוב דו-לשונית. התקנת שלט דגל יכולה להבליט את בנייני המורשת ובו בזמן לתרום לאווירה הרב-תרבותית של חלק זה של העיר.
	 יפת 146, צילום: רועי פביאן
חסמים לקידום פרויקט	- לא ניתן לתמרץ בעלי עסקים להתקנת שילוט חדש או הוספת מידע ע"ג שלט קיים באמצעות הנחות באגרות שילוט.
בחינה מול גורמים רלוונטים	- בשיחה מול גיורא בוס ממשרד אדריכל העיר הסתבר העדר היכולת לתמרץ בעלי עסקים לשינוי שילוט באמצעות הנחות אגרת שילוט.

הבאיירה כאתר מורשת ותיירות עירונית	שם פרויקט
עיר-כפר	שדות מכוננים
(1) בהובלת מנהל הנדסה	מעורבות מנהל הנדסה
מחלקת שימור: רינת מילוא, צוות תכנון יפו: יותם בן יעקב, משלמה: מיכאל וולה	גורמים מעורבים
סקר ותייעוד שרידי אתרים היסטוריים בביארות ביצוע סקרים ותייעוד אתרים בשיתוף תושבים, במקביל להליכי תכנון, פיתוח והתחדשות. קיום מפגשי קשרי קהילה לבחינת עמדת התושבים על עתיד מרחב המחיה שלהם. בהובלת מנהל קהילה ע"ב מודל קיים ופעיל במזרח העיר. שת"פ בין יחידות עירייה יצירת מתווה לשיתוף פעולה בין מנהל קהילה ויחידות מנהל הנדסה רלוונטיות, בהובלת מחלקת שימור וצוות תכנון יפו.	מתווה לקידום פרויקט
שילוב מרחב הפרדסים ההיסטורי בכלכלה ותיירות העירונית באמצעות פרויקטי שימור פיסי ובלתי מוחשי בשילוב/הסכמת הבעלים. 	הסברים וסכימות ניליות
- אוכלוסיית בני המקום נחלקת ל-2: חלק ממשפחות בעלי הקרקע מעוניינים למקסם את הפוטנציאל הנדל"ני ולפי כך אינם נכונים לשת"פ בסוגיות של היסטוריה ושימור. חלק ממשפחות בעלי הקרקע מתפרנסים במסגרת פעילות עבריינית ואינם נכונים לשת"פ כלשהו עם הממסד הרשמי. - ערכי קרקע ולחצי נדל"ן גבוהים מאוד.	חסמים לקידום פרויקט
- 10/7 לביא וענונו, מנהל קהילה (מנהל מרכז קהילתי סלמה 6) - מתוך בתי הבאר ששרדו, כ-6 עוברים לבעלות ציבורית, והם עתידים לסיים שיפוץ ולהפתח כמרכזים קהילתיים. - למרות שכולם כפופים למנהל קהילה, אין יישות אחת במנהל שאוגרת ידע מצטבר ומיעצת או מנהלת את השיקום והפעילות בהם. - כיום באים ללביא בתור הגורם המנוסה שהקים את סלמה 6. לביא מעוניין להקים בהם מרכזי תרבות קהילתיים בהשראת מרכזים קהילתיים בי"ם. - כיום ההתייחסות להיסטוריה החקלאית מתבטאת באזכור שמות הבעלים המקורי, עריכת סרט לתולדות המבנה והפעילות החקלאית, תצוגת תמונות וחומרים היסטוריים, תרגום	בחינה מול גורמים רלוונטים

טקסט תצוגה לערבית, שימור מבנים ושרידים, שתילת הדרים, הנצחת הבעלים המקורי (שם הבאיירה בעזה 55 יהיה 'בית ברקת'). בנוסף, כיתות בתי ספר מיפו יגיעו החל משנה הבאה למרכז קהילתי-באיירה ויחשפו לעבר החקלאי של המקום. - יש לציין שבמקרים רבים דיירים ערבים בבתים עם שרידי מבני חקלאות אינם מודעים להיסטוריה זו, ואינם מביעים עניין בכך. - פרדס אבו-סייף: קיים קשר טוב בין אורלי מנהלת מרכז קהילתי רק"ע ביפו ד' ותושבי פרדס אבו-סייף. כיום כבר משתלב מרחב הפרדס בפעילויות תרבות ציבוריות ביוזמת מרכז רק"ע. התקיים גם ביקור של ועד תושבי יפו ד', שאינו מכיל נציגים ערבים, בפרדס. ב-2023 מתוכנן מוזיאון זומו להתרחש ביפו ד' ובפרדס. - פרדס דכה: יחסים בין מרכז קהילתי בני ברית והפרדס אינם טובים. לביא העלה הצעה לתת שמות ל-4 רחובות בתחום הפרדס, שכיום הם מספרים בלבד, בהקשר של גידולים חקלאיים. צריך לחשוב האם לקיים מהלך שת"צ בהקשר זה.	
---	--

שם פרויקט	שוק דגים כאתר תרבות
שדות מכוננים	עיר-ים
מעורבות מנהל הנדסה	(1) בהובלת מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, צוות תכנון יפו: יותם בן יעקב, מנהלת נמל יפו: גיל ארזי (מנהל), הנמל, חברת אתרים: סוזנה (שיווק), איגוד דייגי הסירות, משרד אדריכלים קיסילוב קיי: תאה קיסילוב (מתכנת חידוש הנמל), משרד הבריאות, רישוי עסקים
מתווה לקידום פרויקט	הפרויקט בביצוע: במסגרת פרויקט חידוש נמל יפו הנמצא בביצוע, התכנית כוללת שוק/חנות דגים. בשל מצב הדגה והדייג בישראל מרבית התוצרת במקום צפויה להיות יבוא, ובשל כך אופי המקום יהיה קרוב יותר לחנות מאשר לשוק תוצרת מקומית (ראו חסמים בהמשך).
חסמים וסכימות נילוות	- מטרת הפרויקט לספק לדייגי הנמל מוקד לפעילות מסחרית לתוצרת הים בקרבת מרכז הפעילות שלהם בנמל, כביטוי לאלפי שנות דייג ושלל העיסוקים הנלווים לדייג. - שוק דגים הינו מוקד פעילות מקובל לסחר בדגים וככזה מעצים את אופיו ההיסטורי והייחודי של נמל יפו והקשר שלו לעיר ולתושביה. - משרד אדריכלים קיסילוב קיי, אשר מכין את תכנית הנמל החדשה, אמון גם על תכנון שוק/חנות הדגים שתפעל במקום.
אתרים ברצועת החוף של תל אביב-יפו מסמכי תכנון פירוט שטחים - מחסן 2: - תערוכות, הופעות וכנסים: 1,827.3 מ"ר - חלל תרבות: 1,210.6 מ"ר - מעבר ציבורי, דוכנים ודייג: 780.4 מ"ר - בר הופעות, מסחר והסעדה: 1,347.1 מ"ר - גלריה לאומנות: 360.7 מ"ר - מחסני דייגים: 982 מ"ר - שטחים טכניים, תפעוליים ומערכות: 1,010.7 מ"ר - מרחבים מוגנים, מדרגות, שירותים ציבוריים וכו': 183.2 מ"ר סה"כ שטח במחסן 2: 7,702 מ"ר מחסן 2 מפלס קרקע רצועת החוף של תל אביב-יפו TEL AVIV YAFFO COASTLINE www.atarim.gov.il	
חסמים לקידום פרויקט	מצוקת הדגה לאורך חופי ישראל הביא להטלת מגבלות רבות מטעם משרד החקלאות על זמנים וטכניקות דייג. הן המחסור הקשה והמתמשך בדגה והן המגבלות השונות מקשים מאוד על פרנסה מדייג, ומעלים שאלה בסיסית לגבי התכנות הפרויקט כבר-קיימא.
בחינה מול גורמים רלוונטיים	7/13 גיל ארזי, מנהל נמל יפו הדייגים, הסירות והדייג הם חלק אינהרנטי מנמל יפו, זה רוח הנמל, ולכן שוק דגים יקום בכל מחיר.

- כרגע מתוכנן שוק דגים בשטח של 300 מ"ר, שזה יותר חנות מיוחדת מאשר שוק, מטעמי רישוי ותנאי הפעולה הקשים של הדייג שיפורטו בהמשך. בשוק ימכרו בעיקר תוצרת לא מקומית, העיקר שיהיה שוק דגים. - בין דייגי הסירות בנמל, עיריית ת"א-יפו והנמל יש הסכם מאושר ע"י בית משפט, שנוגע ליחסים בין הדייגים, העירייה והנמל, ולפעילות הדייגים. בין השאר בהסכם יש גם סעיף שעוסק בשוק דגים. בקרוב יתפרסם מכרז להקמה וניהול שוק דגים אליו יכולים לגשת רק אחד מבעלי סירות הדייג בנמל. - מזה מספר שנים שקשה מאוד להתפרנס מדייג. יש מחסור בדגה, רגולציה מגבילה מתי בשנה ניתן לצאת מטעמי רביית דגים, בחורף יש תקופות ממושכות שלא ניתן לצאת בגלל סערות בים, סירות קטנות מזמן לא יוצאות, יוצאות רק סירות גדולות: טרולים (מכמורת). גם הפיקוח של משרד הבריאות על הדגים מאוד מחמיר ומקשה על המסחר עבור סוחרים קטנים ודייגים. הדייגים מתחרים גם במגדלי דגים בבריכות, שמספקים באופן רציף כל השנה דגים במשקל מבוקר. אפילו לא עוזר שהעירייה סבסדה דמי עגינת סירת דייג, ודייגים מעדיפים לוותר על רישיון הדייג וסירת הדייג ולהתפרנס משייט בילוי לתיירים.	
	13/7 יובל כוכבי ראו שוק עירוני.

שם פרויקט	שוק עירוני
שדות מכוננים	עיר-כפר, קהילה
מעורבות מנהל הנדסה	(1) בהובלת מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, צוות תכנון יפו: יותם בן יעקב, משלמה: מיכאל וולה, המחלקה לתכנון אסטרטגי: הילה לובנוב
מתווה לקידום פרויקט	פרויקט ארוך טווח רב-שלבי בהובלת המשלמה ליפו. <u>פיילוט</u> הרצת פיילוט לפרק זמן מוגדר והגדרת מדדי הצלחה לשם בחינת כדאיות המיזם. <u>עריכת תכנית מדיניות</u> פיתוח חלופות שונות למיזם שוק עירוני ביפו: - פעילות יום בשבוע. - פעילות יומיים בשבוע. - פעילות במהלך כל השבוע. בהובלת המשלמה ליפו בשיתוף היחידה לתכנון אסטרטגי. <u>בדיקת התכנות</u> בדיקת כדאיות כלכלית, אפיון קהל יעד והשלכות על עסקים קיימים. בהובלת המשלמה ליפו בשיתוף היחידה לתכנון אסטרטגי.
הסברים וסכימות נילות	מטרת הפרויקט לעורר ולמצב את העבר העירוני של יפו, כעיר ראשה. חשיבות השוק תורמת לעיר במספר היבטים: - זמינות מוצרי מזון טריים ובריאים ישירות מהמגדל והיצרן. - צמצום עלויות שיווק והפצה ויכולת הוזלה של עלויות היצע המזון. - מוקד היצע מזון זמין, נגיש ומגוון לתושבי האזור. - התחברות לעבר העירוני ולתופעה מסחרית איקונית בעלת פוטנציאל תיירותי.
חסמים לקידום פרויקט	מטבע הדברים פרויקט ארוך טווח רב-שלבי ידרוש התמודדות עם סדרה מתמשכת של קשיים וחסמים.
בחינה מול גורמים רלוונטים	12/7 הילה לובנוב, היחידה לתכנון אסטרטגי המלצה לבדוק שוק זמני (שבועי וכד') כדוגמת שוק בתרשיחא, מדרחוב נחלת בנימין (ראה מנהלת - בינה), שוק אוכל נמל ת"א (יובל כוכבי), לשעבר שוק אוכל נוה שאנן (מנהל קהילה נועם בר לוי). שאלת מפתח: מי מפעיל את השוק? עירייה, פרטי, מנהלת מטעם עירייה....? לסמן מיקומים אפשריים על מפה בקרבת חניון (מגרשים בבעלות עירונית, ייעוד קרקע חום וחניון): 1. נמל יפו, מגרש חניה 2. השוק היווני (רחוב סגור) 3. בין הרחובות ההגה וזהבי דוד (ייעוד דרך) 4. רחוב חייבי משה פינת החרוב (אין חנייה, ייעוד שצ"פ) 5. היינריך היינה, מגרשי חנייה 6. קורצ'אק ינוש פינת האתרוג (שטח חום, חניון סמוד) 7. הארון אל ראשיד פינת טולוז (ייעוד תחבורה)

13/7 יובל כוכבי (מנהל שוק אוכל נמל ת"א) - שוק האוכל בנמל ת"א קיים כ-12 שנה. מנוהל כעסק פרטי ע"י חברה פרטית שזכתה במכרז. עבר שינויים. כיום נמכרת תוצרת מכל הסוגים (ירקות ופירות, מוצרי חלב ובשר, מאפים, תבלינים, אוכל מוכן, מוצרים אורגנים וסטנדרטיים, מוצרי יוקרה ומוצרים עממיים, ועוד) (לקוחות לא יגיעו במיוחד עבור דבר אחד בלבד). חלק מהשוק תחת כיפת שמיים וחלק בתוך מבנה סגור. השוק מתקיים בכל מזג אויר (חייב לשדר יציבות ועקביות וזו נקודה בעייתית באזור סמוך לים עם מז"א קיצוני בחורף ובקיץ). כל רשיונות הדוכנים הם ע"ש מנהל השוק. המוצרים נמכרים ישירות ע"י המגדלים והייצרנים. רצוי לגוון צרכנים שיהיו הן תושבים והן תיירים/מבלים, במיוחד ביפו בשל תקופות קשות מבחינה בטחונית. עבור שוק קמעונאי עדיף להתמקם בקרבת אזור מגורים, כי ציבור תושבים יותר נאמן מתיירים ובליינים. - פריט רישוי עסקים : יריד מזון. - מבחינת רישוי נדרש : יועץ בטיחות מזון, יועץ בטיחות, תכנית בטיחות, אישור משרד הבריאות, משטרה וכיבוי אש. - מוצרים חיים (בשר, נקניקים ודגים) לא ניתן למכור תחת כיפת השמיים, רק במבנה סגור, אלא אם כן המוצר מעובד או ארוז בוואקום. - לא ניתן למכור מוצרים מיוחדים בייצור מצומצם כי חייבים רשיונות ייצור. - היה ניסיון להקים שוק אוכל בנמל יפו בהנגר 1, זה לא שרד.	
---	--

שם פרויקט	טבע עירוני וחיות חווה
שדות מכוננים	עיר-כפר
מעורבות מנהל הנדסה	(1) בהובלת מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, צוות תכנון יפו: יותם בן יעקב, שפי"ע, גינות קהילתיות, הוטרנר העירוני
מתווה לקידום פרויקט	<u>תחיקה והמלצות קיימות</u> יש לבחון את התחיקה של משרד החקלאות לנושא, כמו גם את הנחיות החלה "ט לשנת 2017: "מדיניות ארצית לאבע עירוני", פרק: "מדיניות ניהול של בעלי חיים וצמחים בעיר". <u>פיתוח חלופות</u> יש לפתח חלופות שונות לקיום התופעה כדלקמן: - אתר מרכז. - במסגרת גינון קהילתי. - במגרש הפרטי. <u>בדיקת ביקוש</u> יש לבחון את עמדת ציבור תושבי יפו באזורים בהם תופעת גידול חיות משק מתקיימת למנהג זה, וספציפית לעמוד את היקף הציבור המעוניין לעסוק בכך. <u>פיתוח מדיניות לגידול חיות משק בשכונות מגורים</u>
הסברים וסכימות נילות	- בשנים עברו היה נפוץ בקרב חלק מתושבי יפו לגדל חיות משק, כגון סוס, חמור, עז, ותרנגולות. כיום מנהג זה דעך במידה רבה, אך עדיין ניתן לראות סוסים ותרנגולות בחצרות באזורים מסויימים ביפו. יש לציין שתפוצת התרנגולות חרגה מתחום החצר הפרטית וקיימים מרחבים ציבוריים ביפו בהם משוטטות תרנגולות בקהילות המונות למעלה מתריסר פרטים. - יש לבחון 3 חלופות אפשריות לטיפול מנהג זה: 1. הקמת אתר ציבורי ביפו לגידול חיות משק, כדוגמת "החווה" וה-"חי-בר" אשר בגני יהושע. דוגמאות ציבוריות למוקדי גידול חיות משק מקובל בערים רבות בעולם, ראו כאן דוגמה משכונת נויקלן בברלין. ברלין, צילום: רועי פביאן 2. הקצאת תשתית לגידול חיות משק במסגרת מערך של גינות קהילתיות שכונתיות ביפו. ראו כאן דוגמה לגינה מסוג זה בשכונה ווליסהופן, ציריך.

3. יצירת תשתית משפטית ובריאותית לגידול חיות משק בחצרות פרטיות בשכונות מגורים ביפו.

- העדר מדיניות מוסדרת בנושא זה מותירה את המצב פרוץ ונטול פיקוח.
- תקנות נוקשות של משרד החקלאות שנועדו לגידול חיות משק באופן מסחרי או תעשייתי אינן תואמות את הצרכים של מגדלי חיות בהיקף של פרטים בודדים, ולמעשה מהוות חסם להתפתחות מסורת זו.
- הסדרת סוגיות מטרדיות הנובעות מגידול חיות משק באזור מגורים.

חסמים
לקידום
פרויקט

שם פרויקט	שמות רחובות
שדות מכוננים	1948
מעורבות מנהל הנדסה	(1) בהובלת מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, נציגי קהילה ערבית במועצת העיר: אמיר בדראן, עבד אבו שחאדה, מיזמים עצמאיים חברתיים קיימים: רחובות יפו (חגית)
מתווה לקידום פרויקט	הפרויקט בביצוע: קיים קשר ישיר בין ועדת השמות ומנהל קהילה לקידום הנושא, בהובלת מנהל קהילה.
הסברים וסכימות נילות	- מטרת הפרויקט להגביר את הזיקה ותחושת השייכות של תושבי יפו למרחב מחייתם על ידי הענקת שמות רחובות באופן שמייצג את תושבי המקום. - קיימות 3 חלופות שיום מומלצות: 1. שינוי שמות רחובות ראשיים על פי שמות היסטוריים מראשית המאה ה-20, כגון רחוב בוסטרוס במקום רזיאל, חילוה במקום יפת, וכד'. 2. הענקת שמות לרחובות, שכיום הינם נטולי שם (ראו הסבר בהמשך ורשימת רחובות בטבלה בסוף מסמך ההמלצות), של אישים, דמויות ומאורעות היסטוריים או עכשוויים, או בהקשר של פעילות שהתקיימה במרחב יפו, כגון בהקשר של ים או של חקלאות (יש לציין כי קיימים ביפו 46 שמות רחובות וגני ילדים בהקשר של ים). ניתן לייצר מאגר שמות ייצוגי על ידי שיתוף נציגי ציבור יפואיים או עריכת הליך שיתוף ציבור בהובלת מנהל קהילה. - יש להתקין שלטי רחוב ב-3 שפות, ולא 2 כמקובל היום.
חסמים לקידום פרויקט	- פנייה למשאל ציבורי בנושא יכול לעורר קולות מנוגדים ואנטגוניזם רב. - פנייה למשאל ציבורי צפויה לעורר התנגדות בעיקר על רקע נרטיבים מנוגדים (ערבי-יהודי) ודרישה לאיזון. - פנייה למשאל ציבורי עלולה לעורר מחלוקת על רקע שמות, שיהיו קונפליקטואליים לקהילה זו או אחרת.
בחינה מול גורמים רלוונטים	10/7 לביא וענונו קיימים ביפו (רובע 7) וברובע 8 כ-70 רחובות, סמטאות ומעברים נטולי שם, עם מספר בלבד. ועדת השמות ביקשה השנה ממנהל קהילה יפו להציע שמות ל-4 רחובות באזורים אלה. עבור 3 מהם מנהל קהילה יפו מעוניין בשמות בהקשר ערבי (היסטורי, חברתי-תרבותי, או אחר). מנהל קהילה ישמחו להצעות לשמות לרחובות אלה או למתודה כיצד לבחור את השמות.

שם פרויקט	גבולות הגטו
שדות מכוננים	1948
מעורבות מנהל הנדסה	(2) בשיתוף מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, נציגי קהילה ערבית במועצת העיר: אמיר בדראן, עבד אבו שחאדה, ועדת שמות והנצחה, מנהלת מחלקת הטקס והאירועים.
הסברים	הגטו הערבי בשכונת עגימי התקיים פיסית כאתר מגודר לפרק זמן קצר. אף על פי כן, השכונה המשיכה לתפקד כמרחב ערבי מובחן עד סוף המאה שעברה, ובתוך כך נמשכה תודעת הגטו הן עבור אוכלוסיית המקום הערבית, והן בעיני אוכלוסייה יהודית מבחוץ. הגטו הערבי של עגימי הוא מרחב של מובחנות דיאלקטית, הוא בו בזמן מספק הגנה ומוכרות לתושביו, כמו גם תחושות הגבלה, הדרה ומצוקה. על אף השינוי המתחולל בעגימי מאז סוף המאה שעברה, והפיכתה ההדרגתית לשכונה מעורבת, על ידי כניסה של אוכלוסיה יהודית, ועזיבה של אוכלוסיה ערבית, נמשכת תודעת הגטו ותפיסת מרחב השכונה כמובחן. בו בזמן, התמורות בשכונה נחוות על ידי האוכלוסיה הערבית, כאיום חדש המערער את שיווי המשקל השברירי, שסיפקה להם השכונה, אשר מעבר לה מתקיים מרחב יהודי מאיים, מדיר וגזעני. פרויקט 'גבולות הגטו' נועד להתמודד עם המורשת השלילית של השכונה, אשר בעל כורחה הפכה למובלעת ערבית המוקפת מרחב יהודי עוין ומאיים. הנכחת הגטו הערבי של עגימי על ידי שילוט, מפה והסברים, תשקף פן ייחודי במורשת המקומית של יפו, ושל תושביה הערבים המתנהלים על בסיס נרטיב, שאיננו מקובל על מרבית אוכלוסיית העיר. פרויקט 'גבולות הגטו' יכול לקבל מגוון צורות, כגון שלטי הנצחה בעגימי הכוללים מפה, צילומים ודברי הסבר. ניתן לציין את גבולות המרחב על ידי הוספת שמות רחובות מקוריים מהתקופה המנדטורית במקומות בהם עברה הגדר, או לייצר מסלול מבקרים תוך שימוש בטכנולוגיה של מציאות מרובדת.

שם פרויקט	הנצחת דמויות היסטוריות
שדות מכוננים	קהילה
מעורבות מנהל הנדסה	(2) בשיתוף מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, נציגי קהילה ערבית במועצת העיר: אמיר בדראן, עבד אבו שחאדה, מנהלת מחלקת הטקס והאירועים, ועדת שמות והנצחה
הסברים	ההיסטוריה של יפו רוויה דמויות ואירועי מפתח שעיצבו את התפתחותה במהלך השנים הרבות של קיומה. אף על פי כן, מונצחים ברחובותיה ובמוסדותיה אישים בודדים שאינם בעלי הקשר יהודי. יתרה מזאת, רבים מהשמות של רחובות העיר מקורם באישים ומקומות יהודים הכרוכים בגולת ישראל, ובינם לבין אוכלוסיית המקום אין דבר או חצי דבר. מצב זה מעורר ניכור והדרה בקרב אוכלוסיית יפו הערבית, וביחסה למרחב מחייתה. פרויקט 'הנצחת דמויות היסטוריות' נועד לתקן עיוות היסטורי זה, ולעורר מחדש את זיקת המקום בקרב אוכלוסיית העיר הערבית. פעולת ההנצחה תתבסס על מורשת עירונית מקומית ותסייע לבטא את מגוון הנרטיבים המיוחסים למרחב. ניתן לממש את פרויקט 'הנצחת דמויות היסטוריות' במגוון צורות, כגון שיום כיכרות, בנייני ציבור, ותחנות רכבת קלה. שילוב אישים ואירועים היסטוריים מתולדות העיר במערכת החינוך, וקיום סיורי מורשת מקומית שתבטא את מנעד האישים שעיצבו את התפתחותה. יצירת סיורי מציאות מרובדת לתיירים, או הנצחת ביוגרפיות מקומיות במרחב העיר, כדוגמת פרויקט 'פה גר'.

שם פרויקט	עסקים זעירים ודוכני אוכל
שדות מכוננים	קהילה
מעורבות מנהל הנדסה	(2) בשיתוף מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, נציגי קהילה ערבית במועצת העיר: אמיר בדראן, עבד אבו שחאדה
הסברים	מזון בהיבטיו השונים מבטא באופן מובהק מאפיינים של מקום. עסקי מזון זעירים ודוכני אוכל משמשים קהילה לייצר, לשכפל ולהפיץ את תוצרתה באופן שמנגיש את תרבותה הקולינרית בציבור. קיים ערך תרבותי רב לתצרוכת עסקי מזון זעירים, כגון דוכני מזון מהיר של תוצרת מקומית. דו"ח זה מאזכר דוכני פלאפל ('פלאפל עספורי'), פול, גדיאלות, בורקס וכדומה. מקומות אלה מזמנים לציבור קולינריה עממית כחוויה מקומית בשגרה, בימי חג ומועד. פרויקט חיזוק 'עסקים זעירים ודוכני אוכל' נועד לחגוג ולעודד תרבות עממית זו בפרהסיה. מימוש פרויקט זה ניתן לביצוע כמפת אתרים ועסקי מזון, כמו גם הוצאת ספר מתכונים של העדות הטיפוסיות ליפו.

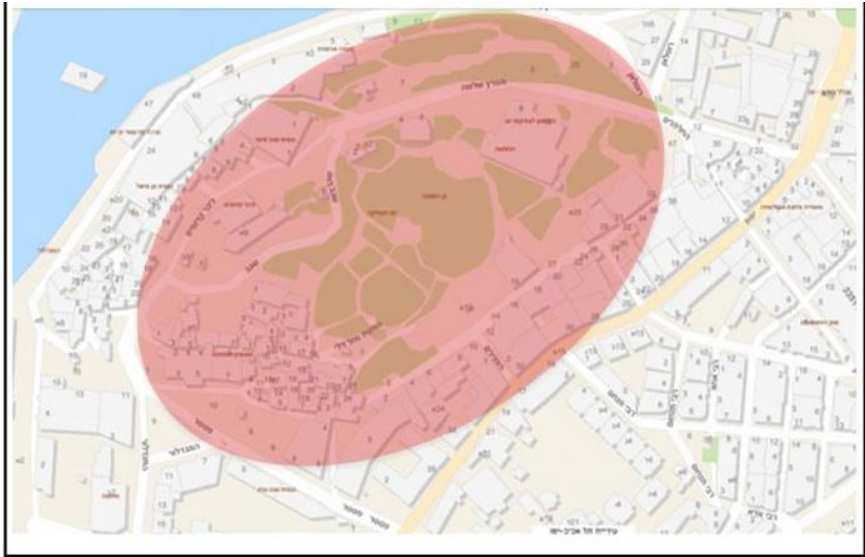
שם פרויקט	תרבות עירונית יפואית
שדות מכוננים	1948, הגירה
מעורבות מנהל הנדסה	(3) בליווי משני של מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, נציגי קהילה ערבית במועצת העיר: אמיר בדראן, עבד אבו שחאדה
הסברים	יפו ידעה תמורות רבות בהיסטוריה הארוכה שלה, ומעמדה האזורי נע בין עיר ראשה לשרידים והריסות. ב-150 שנותיה האחרונות כעיר עצמאית, מעמדה של יפו הלך והתחזק, עד היותה המרכז הכלכלי-תרבותי של ארץ-ישראל המנדטורית. על אף שתל אביב-יפו מורכבת מאיחוד של שתי הערים, נדמה שהמורשת התל-אביבית מצלה על זו של יפו. פרויקט 'תרבות עירונית יפואית' מבקש לעורר מחדש את מרכזיותה ההיסטורית של יפו בתרבות בתקופה של טרום 1948. דיון בעיר הפלסטינית החסרה ('מורשת נעדרת'), וביחסים הדיאלקטיים שבין יפו ותל-אביב, בעבר כמו גם בהווה, הוא נדבך הכרחי להנצחת המורשת הבלתי מוחשית של יפו. חוליה זו חסרה בדיון הציבורי על מורשת מקומית, וביכולתה להשלים היבטים חסרים גם בהבנה שלנו את מורשת תל-אביב. 'תרבות עירונית יפואית' יכול לקבל מספר צורות, החל במוזיאון היסטורי לתולדות העיר, דרך גלריה לאמנות עכשווית (כדוגמת 'גלריה הגר' בשעתו), קיום סדנאות לבני נוער על פלורליזם והכרה בהיסטוריה טראומטית, ומיפוי מוסדות תרבות היסטוריים שנעלמו לאחר הקמת המדינה.

שם פרויקט	פתגמים ושירה
שדות מכוננים	קהילה
מעורבות מנהל הנדסה	(3) בליווי משני של מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, נציגי קהילה ערבית במועצת העיר: אמיר בדראן, עבד אבו שחאדה
הסברים	יפו בהיותה "אם הזר" ידעה קהילות רבות שהשתקעו בה, וטמנו בה מתרבותם, מנהגיהם ואמרותיהם. פרויקט 'פתגמים ושירה' מציע לרכז ולהפיץ שירה, פתגמים וסיפורת המבטאים תרבות עירונית מקומית. רשימת היוצרים ארוכה, ביניהם נזכיר את איאת אבו-שמיס, אימן סקסק, אורן עילם, רפי וייכרט, שלמה טנאי, חוה פנחס כהן, אלי בכר, שבתאי מגיר ועוד. הפרויקט יכול לקבל צורות מגוונות, החל באתר אינטרנט, דרך הדפסת שירה כדוגמת 'שירה על הדרך', וכלה באירועי אמנות רחוב של יוצרים מקומיים.

שם פרויקט	אירועי חג ותהלוכות
שדות מכוננים	קהילה
מעורבות מנהל הנדסה	(3) בליווי משני של מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, נציגי קהילה ערבית במועצת העיר: אמיר בדראן, עבד אבו שחאדה
הסברים	בהיותה בית לקהילות מגוונות, התקיימו ביפו בעבר תהלוכות רבות. מעבר להיבט הדתי קולקטיבי המתקיים במסורות אלה, תרומתן למורשת המקומית נובעת מהפן הפומבי-עירוני שלהן. חלק ממסורות אלה נשתמרו ומתקיימות עד היום, למשל תהלוכת חג מולד של הצופים האורתודוקסים, ברם אחרות איבדו נופך ציבורי ומתקיימות היום באופן חלקי ביותר, כגון עליה לרגל לירקון במועד אלענשרה (פנטקוסט). פרויקט 'אירועי חג ותהלוכות' מציע לעודד לקיים אירועים קהילתיים פומביים מסוג זה, ולתת להם מעמד ציבורי ברחבי יפו. היות אירועים אלה חגיגיים וציבוריים, הם יכולים להוות גשר בין-תרבותי, בין-קהילתי חוויתי מקרב. על מנת למתן תוצאות בלתי רצויות של ריאקציות דתיות-לאומניות, יש להתמקד בפעולות מקדימות של הסברה וחינוך, על מנת להבטיח מחד גיסה הגעת ציבור מגוון, ומאידך קיום אירוע בעל אופי תרבותי-חוויתי.

שם פרויקט	קולינריה
שדות מכוננים	עיר-ים, עיר-כפר, הגירה
מעורבות מנהל הנדסה	(3) בליווי משני של מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, נציגי קהילה ערבית במועצת העיר: אמיר בדראן, עבד אבו שחאדה
הסברים	בהמשך לפרויקט 'עסקים זעירים ודוכני אוכל', יפו מזוהה קולינרית עם מנות ומרכיבי מזון ספציפיים. מנות אלה, בהינתן מורכבות הכנתן, זמינות לציבור הרחב באופן חלקי, ומוצעות לצריכה במעדניות, מסעדות ואירועים פרטיים. פרט למסעדות הדגים המרובות ביפו, ישנם מרכזי תרבות קולינרים 'דה יאפא' ו-'קפה יאפא'. יודעי עניין מזדמנים למכירות מזדמנות בעסקי מזון שונים בהם מוצע לפרקים מנות בהכנה ביתית של מבשלות. פרויקט 'קולינריה' מציע להנגיש מורשת חווייתית זו לציבור הרחב. לצורך כך יש לעודד את פעילותם העסקית של מויזמי אוכל-מורשת, ולהפיק מפה מתעדכנת של מכירת מנות שיוגדרו כייחודיות וטיפוסיות למקום ולקיים אירוע קולינריה מקומית שנתי במרחב הציבורי של יפו.

שם פרויקט	חגים ומועדים
שדות מכוננים	קהילה
מעורבות מנהל הנדסה	(3) בליווי משני של מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה, נציגי קהילה ערבית במועצת העיר: אמיר בדראן, עבד אבו שחאדה
הסברים	בהמשך לפרויקט 'אירועי חג ותהלוכות' נוסף מסורות רב-תרבותיות השוזרות ומחברות בין קהילות. כך למשל חווית הנוף הצלילי (soundscape) של קריאת מואזין ופעמוני כנסיה מהדהדים במרחב הציבורי. על אף שהנוף הצלילי מתקיים בכל יישוב מעורב דתי, הוא בו בזמן ייחודי למקום, בשל מבנה הרחובות והכיכרות ויחסי המיקום של כנסיות ומסגדים במרחב העירוני (ביפו קיימים 4 כנסיות ו-6 מסגדים פעילים). בשונה מכך, פסטיבל נבי רובין ופסטיבל נבי סלאח, אשר התקיימו בערים סמוכות ליפו, משכו ציבור הטרוגני גם מיפו, והיו חגיגות רב-תרבותיות. פרויקט 'חגים ומועדים' מציע לציין ולחגוג מנהגים שנחווים באופן רב-תרבותי, ולשחזר את אלה שכבר נשכחו. כך למשל ניתן לציין את הנוף הצלילי של יפו על ידי הזמנת יצירה מוזיקלית המבוססת על צלילי העיר, ולשלב זאת עם סיורים מודרכים במרחב הציבורי. כמו כן, ניתן לשחזר את הפסטיבלים נבי רובין ונבי סלאח, ובתוך כך לעורר מחדש בריתות שהתקיימו בין תושבי יפו, רמלה וראשון לציון.

שם פרויקט	השטח הגדול
שדות מכוננים	הגירה, קהילה
מעורבות מנהל הנדסה	(3) בליווי משני של מנהל הנדסה
גורמים מעורבים	מחלקת שימור: רינת מילוא, משלמה: מיכאל וולה
הסברים	ייחודיותה של יפו העתיקה אינה מסתכמת במרקם העירוני ובפעילות האמנותית ואומנותית המתקיימת בה. רגע היסטורי נשכח אך משמעותי, שהתקיים בה, כורך את המקום עם מתחים חברתיים שהתקיימו עם קום המדינה ונמשכים עד ימינו. "השטח הגדול", כפי שכונה תל יפו, ב-15 השנים שלאחר קום המדינה, נתפס היה כ-"מרחב מבוכה", של מגוון קהילות עולים וקבוצות שוליים, בעלי דפוסי התנהגות חריגים, מגוחכים ואף עברייניים. הסיפור של 'השטח הגדול' הונצח בספרים וסרטים, כמו יצירת המופת 'סלאח שבת'. אולם עם חלוף השנים נשכח פרק משמעותי זה בתולדות יפו, ככל ששימור העיר העתיקה והפעילות התרבותית המתקיימת בה, כמו גם נדידת המתחים העדתיים בין ישראלים נדדו למרחבים עירוניים אחרים, התעמעם הזכרון של 'השטח הגדול'. פרויקט 'השטח הגדול' מציע לפתוח דיון על מרחב המבוכה הזה, אשר הכיל תרבות שוליים מגוונת ועשירה, ולשקם את המוניטין השלילי שהיה לו ולקהילות שאכלסו אותו. הפרויקט יתעד ויסקור בכתב ובסרט את סיפור "השטח הגדול" ככלל, ואת הקהילה המרוקאית שהתקיימה בו בפרט (לצד נוספות). ממצאים ונקודות עניין מתוך סקר זה יצוינו בשילוט במקום וישמשו מתווה לסירור על תולדותיו.
	

מקורות:

- דניאל מונטרסקו, 2020. עיר שסועה לה יחדיו. הוצאת בבל.
- חמי שיף, 2020. שימור ביפו ובירושלים. עבודת דוקטורט. אוניברסיטת תל אביב.
- Araoz, Gustavo, 2011, 'Preserving heritage places under a new paradigm', in: J. of Cultural Heritage Management and Sustainable Development, 1(1): 55-60.
- Diaz-Andreu, Margarita, 2017, 'Heritage values & the public', in: J. of Community Archeology & Heritage, 4(1): 2-6.
- Historic England, 2008, Conservation Principles, Policies & Guidance, English Heritage.
- Jokilehto, Jukka, 1986, A History of Architectural Conservation, PhD Thesis, University York England.
- Jones, Sian, 2017, 'Wrestling with the social value of heritage: problems, dilemmas & opportunities', J. of Community Archeology & Heritage, 4(1): 21-37.
- Orbasli, Aylin, 2017, 'Conservation theory in the twenty-first century: slow evolution or paradigm shift?', in: J. of Architectural Conservation, 23(3): 157-170.
- Zeayter, Hoda & Habib Mansour, A.M, 2018, 'Heritage conservation ideologies analysis – historic urban landscape approach for a Mediterranean historic city case study', in: Housing & Building National Research Center, 14: 345-356.

אתר אינטרנט:

- <https://ich.unesco.org/en/2003-convention-and-research-00945?page=1> אונסק"ו אתר רשמי

5.א. נספח א : אמנת שימור המורשת הבלתי מוחשית

1. התחייבויות המדינות החברות

המדינות החתומות על האמנה מתחייבות לשמור על המורשת הבלתי-מוחשית על ידי נקיטה

בכלים הבאים :

- פיתוח מדיניות לקידום ושמירה על המורשת הבלתי-מוחשית.
- מינוי גורם אחראי לשמירה על מורשת בלתי-חומרית.
- עריכת מחקרים מדעיים, טכניים ואמנותיים, כמו גם שיטות מחקריות לשמירה על מורשת בלתי-חומרית.
- אימוץ כלים משפטיים, טכניים, מנהליים וכלכליים שמטרתם :
 - עידוד להקמת או העצמת מוסדות לניהול מורשת בלתי-חומרית והפצתה.
 - הבטחת גישה למורשת בלתי-מוחשית ובו בזמן כיבוד שיטות מסורתיות לקיומה.
 - הקמת מוסדות תיעוד מורשת בלתי-מוחשית והקניית גישה אליהם.
- בתחום החינוך תתבצע הגברת מודעות והקניית יכולות לביצוע המורשת :
 - חינוך, הגברת מודעות ותכניות מידע מכוונים לקהל הרחב.
 - קיום תכניות לימוד והכשרות ייעודיות לקהילות והקבוצות הנוגעות בדבר.
 - קיום פעילות העצמת מורשת בלתי-מוחשית, במיוחד בהיבט ניהולי ומחקר מדעי.
 - הפצת ידע בדרכים לא-פורמליות. חינוך, הגברת מודעות ותכניות מידע מכוונים לקהל הרחב.
 - הפצת ידע בדרכים לא-פורמליות.

2. מנגנון האמנה

המדינות החברות תערוכנה רשימה של מרכיבי התרבות הבלתי-מוחשית של קהילותם/קהילותיהם, באופן שיגביר את הנראות והמודעות לתופעות תרבותיות אלה. בחירת מרכיבי הרשימה תתבצע בשיתוף רחב ככל הניתן של הקהילה, קבוצה והפרטים הרלוונטיים, ותכלול אמצעי הגנה וקידום לרכיבים השונים של המורשת הבלתי-מוחשית.

3. רישום ערכים

על מנת להגיש רכיב תרבותי למועמדות באונסק"ו, המגיש נדרש למלא שאלות והסברים על תופעה המוגשת. השאלון מכיל שאלות של זהות וקיטלוג, שאלות של אפיון ומיקום, הסברים מורחבים, והתחייבויות שונות הקשורות להגשה ולשמירה על הרכיב התרבותי. להלן השאלות בטופס ההגשה:

1. מדינה/ות
2. שם המרכיב התרבותי (באנגלית/צרפתית/שפת מקור)
3. שם הקהילה/ות, קבוצה/ות, או יחידים המגישים בשם
4. מיקום גיאוגרפי של הרכיב ותווד גיאוגרפי של התופעה
5. איש קשר למטרת ההגשה

1. זיהוי והגדרה של המרכיב

שאלה זו כוללת סימון תחום קטגוריית הרכיב/תופעה/פעילות, והסבר על תפקידיו החברתיים-תרבותיים, מי הם האנשים המיישמים את הרכיב, פירוט לגבי תפקידים מיוחדים במהלך יישום הרכיב התרבותי, כיצד בימינו המידע עובר בקהילה. הוועדה תבחן את הנושא המוגש לוודא שנוא תואם את ההגדרות של מורשת בלתי-מוחשית, שהוא אכן קשור מהותית לקהילות וקבוצות המצויינות, שהידע עובר בין הדורות וקיימת זיקה בין התקופה, האיזור והקהילה, שהרכיב כרוך בזהות המקומית, ושאינן סתירה בין רכיב תרבותי זה וההכרזה בדבר כבוד והדדיות בין תרבויות וקהילות.

2. ההכרזה תתרום לנראות ומודעות לרכיב ותעודד לדיאלוג
3. אילו אמצעי הגנה ושמירה על הרכיב היו בעבר ומה קיים היום (סעיף זה מכיל מספר תתי-סעיפים, שבחלקן תגיות לבחירה)
4. הוכחה למעורבות הקהילה באישור והגשת הרכיב להכרזה (גם כאן יש תתי-סעיפים שונים)

5. הרכיב מופיע ברשימת מצאי מקומית של מורשת בלתי-מוחשית
6. צירוף מסמכים המתייחסים לסעיפים הנ"ל, 10 צילומים של הרכיב, קטע ווידאו במשך 5-10 דקות על הרכיב התרבותי.

5.ב. נספח ב'. מרכיבי תרבות בינלאומית מוכרזים רלוונטיים למקרה היפואי

בניסיון לאתר תקדימים לתחומים רלוונטיים ליפו ברשימות קיימות, סקרנו תחומים לפי פעילות (אוכל, חקלאות ומוסיקה), סביבה (ים) ולאום (פלסטיין).

רכיב	מדינה	קטגוריה	קישור
ים ודיג	Oselvar (בניית סירות עץ מסורתיות)	נורווגיה	מלאכות https://ich.unesco.org/en/BSP/oselvar-boat-reframing-a-traditional-learning-process-of-building-and-use-to-a-modern-context-01156
	Martinique Yole (בנייה ושיט מפרשיות)	צרפת	תחרות שנתית טרם אושר
	דייג שרפייה באיי קרקנה	טוניסיה	משלח יד טרם אושר
	Sanke Mon (טקס קהילתי)	מאלי	טקס https://ich.unesco.org/en/USL/sanke-mon-collective-fishing-rite-of-the-sanke-00289
	Jeju Haenyeo (נשים צוללות)	דרום קוריאה	משלח יד https://ich.unesco.org/en/RL/culture-of-jeju-haenyeo-women-divers-01068
פלשתיין	חיקייה (סיפורי נשים)	פלשתיין	מסורת בע"פ https://ich.unesco.org/en/RL/palestini-an-hikaye-00124
	דקל ותמר (גידול שימוש ומסורות)	מדינות ערב + פלשתיין	חקלאות https://ich.unesco.org/en/RL/date-palm-knowledge-skills-traditions-and-practices-01509
אוכל עממי	לבש (פיתה)	אזרבייג'ן, אירן, קזחסטן, קירגיזסטן, וטורקיה	מזון – הכנה וצריכה https://ich.unesco.org/en/RL/flatbread-making-and-sharing-culture-lavash-katyrma-jupka-yufka-01181
	איל-פטירה, אומנות ותרבות לחם מחמצת	מלטה	מזון – הכנה וצריכה טרם אושר
	קפה טורקי	טורקיה	מזון – הכנה וצריכה https://ich.unesco.org/en/RL/turkish-coffee-culture-and-tradition-00645
	ייצור וצריכת קוסקוס	אלג'יריה, מאוריטניה, מרוקו, טוניסיה	מזון – הכנה וצריכה טרם אושר
	גידול פולי קפה חוולני	ערב הסעודית	מזון – הכנה וצריכה טרם אושר

חקלאות	גידול ועיבוד חיטה אנדמית	גרוזיה	חקלאות	טרם אושר
מוסיקה	בנייה וגנינת עוד	אירן, סוריה	מוסיקה	טרם אושר

	רכיב	
ים ודיג	Oselvar (בניית סירות עץ מסורתיות)	סירות עץ אוסלבר, במקור היו כלי התחבורה המועדף במערב נורווגיה. החל משנות ה-40 ענף פעילות זה כמעט נכחד, כתוצאה מאמצעי תחבורה ותובלה שונים, וכן הלאה. ב-1997 חברו איגוד הסירות ועיריית Os, ובסיוע מועצת האמנות הקימו סדנת סירות מלכ"ר. במקום בונים ומטפלים בסירות העץ, מעבירים קורסים, הכשרות והשתלמויות מקצועיות.
	Martinique Yole (בנייה ושיט מפרשיות)	בנייה והשטה של סירות יול באיי מרטיניק הצרפתיים. סירות אלה הן מסורתיות, יש תיעוד של סירה כזו מ-1780. הן ניבנות בצורות שונות בהתאם לשימוש המיועד. בעבר סירות אלה שימשו לדייג, אך מאז שנות ה-60 הן מוחלפות בסירות ממונעות וסירות מחומרים מרוכבים. כחלק מהניסיון לשמר את המסורת, מתקיימת תחרות שיט סירות יול מדי שנה מאז 1966.
	דייג שרפייה באיי קרקנה	טכניקת דייג פאסיבי, שמסתמך על נתונם טבעיים מקומיים. מקימים סדרת מחסומים משולשים לדגים, שעשויים מכפות תמרים ואצות. מקובל לצמצם את עונת הפעילות לחצי שנה במשך החורף ועד האביב. המלכודת מחודשות מדי שנה, במסגרת פעילות קהילתית.
	Sanke Mon (טקס קהילתי)	טקס דייג קולקטיבי, מתרחש פעם בשנה בתעריך מדויק בעיירה סן, לזכר היווסדה של העיירה. בתחילת הטקס מקריבים תרנגולים, עזים ועולות נוספות לרוחות האגם סנקה. לאחר מכן מתקיים טקס דייג ברשתות שנמשך 15 שעות. בתום הדייג מתקיים ריקוד מסכות ותלבושות בכיכר המרכזית. האירוע מתרחש בסמיכות לעונת הגשמים, אך גם חוגג מנהגי אומנות, מלאכות ודייג. בשנים האחרונות חלה דעיכה בהיקף הטקס מסיבות שונות.
	Jeju Haenyeo (נשים צוללות)	באי ג'ו, שבקוריאה, נשים דגות ושולות מאכלי ים בצלילה חופשית בעומק 10 מ', למשך דקה. בזמן שאיפת אוויר הן משמיעות צליל שריקה שמהווה גם תקשורת ביניהן. הפעילות נמשכת כ-7 שעות ביום, 90 ימים בשנה. הנשים עובדות בתחום זה עד גיל 80, וחיות בכפרי דייג שיתופיים.
	חיקייה (סיפורי נשים)	נשים זקנות מספרות סיפורים שעברו כמסורת במשך הדורות. נושאי הסיפורים קשורים לחיי משפחה והסביבה המזה"ת. הסיפורים מתרחשים בבית בערב, וע"פ רוב בנוחות נשית בלבד.
פלשתיין	דקל ותמר (גידול שימוש ומסורות)	גידול ועיבוד דקל התמר מתקיים באיזור כבר מאות שנים. חלקי העץ משמשים לאומנות, מלאכות, מסורות עתיקות ומזון.
	פיתה: לבש, קטירמה, יופקה, יופקה	תרבות הכנת לחם שטוח ואכילה משותפת. הכנה בתנור או על סג'. הכנה ואכילה בצוותה. מוגש לאכילה יומיומית, כמו גם בטקסים משפחתיים. משמש כארטיפקט טיקסי במסגרת חתונות ולוויות.

	אל-פטירה, אומנות ותרבות לחם מחמצת	הכנה ואכילת לחם מחמצת שטוח זה היא מסורת רבת שנים במלטה. למרות שכיום שלבים מסויימים בהכנת הלחם ניתנים למיכון, נדרשת התערבות ידנית של האופה בשלב יצירת הצורה שלו.
	קפה טורקי	טכניקת הכנה ייחודית, הקשר חברתי-תרבותי ענף. הגשה בכוסות קטנות. נצרך בבתי קפה ציבוריים בפרהסיה. מסמל הכנסת אורחים, חברות ובילוי. מוגש בכל אירוע. משמש לגילוי עתידות. מוזכר רבות בספרות ושירה.
	ייצור וצריכת קוסקוס	הקוסקוס משמש מזון יומיומי כמו גם מוגש בטקסים משפחתיים וקהילתיים. הקוסקוס נצרך בכל רחבי המדינות המגישות, ללא קשר לתנאים הגיאוגרפיים הספציפיים.
	גידול פולי קפה חוולני	טכניקת גידול, ייבוש וייצור קפה מפולי חוולני היא ידע ייחודי שעובר בין הדורות. חוות הקפה קיימות בחבל ארץ ג'זן, ובו 724 חקלאים רשומים. שלבים מסויימים בגידול מבצעים גברים, ושלבים אחרים מתבצעים על ידי המשפחה כולה, ביניהן שלב הייבוש והטחינה בסוף.
חקלאות	גידול ועיבוד חיטה אנדמית	גידול זן חיטה זה החל באלף הרביעית לפנה"ס. 5 מ-25 זני החיטה הקיימים הם אנדמים לגרוזיה. החיטה משמשת בתרבות הגרוזינית כמזון יומיומי, מזון טקסי, רכיב רפואי ומנהגים חברתיים שונים. טכניקת הגידול מבוססת על מסורת רבת שנים, שכוללת פעילות קהילתית משותפת. מחוזות שונים בגרוזיה מעבדים את החיטה בצורות שונות. מסורות אלה נמצאות בסכנת הכחדה בשל כלכלת המזון המודרנית.
מוסיקה	בנייה ונגינת עוד	העוד משמש ככלי נגינה כבר כ-1500 שנים. הכלי מבוצע סולו או בהרכבים מוסיקליים. העוד הסורי נבנה מעצים מקומיים סויימים בלבד, אשר נכרתים במהלך דצמבר וינואר, חודשים בהם אין מזיקים בעצים. בניית הכלי נמשכת 20-25 ימים. מעבר לעבודת העץ, משולבים בעוד עיטורי פסיפס מעץ. הנגינה בעוד משמשת באירועי בילוי כמו גם בטקסים משפחתיים וקהילתיים.